

Gudmund Moren:

Nasjonal Samling i Dovre 1933-45:

Styrke og stagnasjon

Innhold

1. Innledning	5
Personvern	
Kilder og tall	
Dovre kommune	
2. Nostalgisk bygdesjåvinisme	9
Polarisering	
Utopisk anti-modernisme eller nostalgisk bygdesjåvinisme?	
Apolitisk politikk	
Hirdmann med hjerte for bygda	
3. Sosiale grupper og partipolitisk polarisering	17
Sysselsetting og næringer	
Lesja kommune	
Bekymrede bønder	
Bygdepolitikken	
Partipolitikken i Lesja	
Bøndene i kommunepolitikken	
4. Nasjonal Samling i Dovre 1933-40	31
Stevne og stortingsvalg	
NS-laget stiftes	
Dovrepartiet – NS i forkledning?	
5. Verdenskrig og vekst i medlemstall	41
Tysk base	
Et mindretall i egen bygd	
Dovre NS under krigen	
Rekrutteringens faser	
Utfordringene	
Intern strid	
Høyre eller venstre?	
Aksjoner mot befolkningen	
NS i Lesja	
Gjennombruddet som ikke kom	
6. Medlemmer og motiver	65
Bondedominans	
Innflytterne	
Kjønn og alder	
Kjernegruppene	
Aktive og passive medlemmer	
Politisk bakgrunn	
Motivene	

Før 9. april 1940
 Etter 9. april
 Bondefascismen
 De andre

7. Oppsummering og konklusjon	81
8. Kilder og litteratur	87

Tabeller:

1. Bruk over 20 mål i Dovre 1929	19
2. Nye medlemmer i Dovre NS, april 1940 til mai 1945	48
3. NS-medlemmer i Dovre, næring og yrke	65
4. Dovre NS. Medlemmenes alder ved innmelding	69
5. NS i Gudbrandsdal. Medl.tall under krigen, resultat ved stortingsvalg	83

1. Innledning

Under andre verdenskrig fikk Nasjonal Samling i Dovre kommune en så stor oppslutning at Dovre inntar tiendeplassen på lista over NS-oppslutning i norske kommuner. Et hovedmål i det følgende er å drøfte årsakene til at NS fikk så sterk støtte i Dovre. Men historien til NS i Dovre karakteriseres ikke bare av stor oppslutning. Et annet trekk var en tydelig stagnasjon i medlemstilgangen fra sommeren 1942. Fra da av kom få nye medlemmer til, mens flere av de eksisterende ble passive eller meldte seg ut. Derfor sank medlemstallet fra dette tidspunktet. På landsbasis var den typiske utviklingen noe annerledes: NS opplevde et jevnt tilsig av medlemmer fram til sommeren 1942, og hadde deretter svakere vekst fram til november 1943. Da begynte nedgangen for alvor.¹ Dette reiser nok en problemstilling: hvorfor begynte medlemsnedgangen så tidlig i Dovre, hva var årsakene til stagnasjon og tilbakegang?

Et tredje mål er rett og slett å beskrive framveksten og utviklingen av et lokalt NS-lag i et kjerneområde for NS-oppslutning, som Nord-Gudbrandsdal kan karakteriseres som. En slik beskrivelse vil bidra til å belyse Dovres historie i krigs- og mellomkrigstid, og i tillegg gi grunnlag for sammenlikning med andre bygders historie i samme periode.

I første halvdel av 1900-tallet kan Dovre betegnes som en polarisert kommune, med tydelige forskjeller økonomisk, sosialt og politisk. Dette vil bli synliggjort gjennom en sammenlikning med nabokommunen Lesja. Det er sannsynlig at denne polariseringen er en viktig bakgrunnsfaktor for den store NS-oppslutningen i Dovre. Polarisering var uansett ikke eneste årsak. Den må ha samvirket med andre faktorer. I det følgende vil derfor en rekke forhold av lokal og mer allmenn karakter bli undersøkt og drøftet.

Personvern

Selv om det snart er gått 60 år siden krigen sluttet, er det fortsatt nødvendig med en bevisst holdning til spørsmålet om personvern når en skal ta opp spørsmål knyttet til Nasjonal Samling og partiets medlemmer. Forfatteren har valgt en varsom, men åpen

---

¹ M. Skodvin: "Historisk innleing" til Innstilling om landssvikoppgjøret, 1962, s 17

tilnærming. Det innebærer at sentrale aktører i den lokale NS-bevegelsen omtales med fullt navn, mens mindre sentrale personer anonymiseres. Valget av den varsomme åpenheten kan begrunnes med to forhold: For det første finnes det helt åpne kilder til mye av dette stoffet, med mange navn. Rettsreferater i lokalavisene etter krigen er tilgjengelig for alle. For det andre er det ikke på noen måte forfatterens mål å legge opp til et nytt oppgjør om krigen, men tvert imot å forsøke å forstå NS-medlemmene motiver og handlinger på deres egne premisser. Det siste er faktisk en forutsetning for å kunne svare på denne framstillingens hovedspørsmål.

Kilder og tall

Tall fra det såkalte Bergensprosjektet viser at det under krigen var registrert 181 NS-medlemmer i Dovre.² Det tilsvarte 6,5 % av det registrerte folketallet.³ Dette ga Dovre den nevnte tiende-plassen blant norske kommuner i prosentvis NS-oppslutning. Regnet i forhold til innbyggere over 15 år (i 1930) blir prosenten 9,3, mens medlemstallet i prosent av antallet stemmer ved Stortingsvalget i 1936 (1.424 i Dovre) blir 12,7. Partiet hadde støtte også utover medlemmenes rekke. Det er naturligvis vanskelig å tallfeste denne passive støtten. Poenget er at den må ha vært der, og sterkest i de første krigsåra da tyskerne fortsatt var seierrike.

Medlemstallet holdt seg altså ikke stabilt gjennom hele krigen. En del medlemmer ble passive, andre meldte seg ut, noen flyttet ut av kommunen. Det var også noen som døde før krigen var over. Slike forhold bidrar til at totalbildet som disse tallene gir, ikke blir helt korrekt.

En grundig gjennomgang av Bergenslista for Dovre avdekker dessuten skrive- eller kodingsfeil som har ført til dobbeltoppføringer. Dette gjør det lokale medlemstallet 181 noe for høyt. På den annen side viser en jevnføring med to andre lister over NS-medlemmer samt opplysninger i Domsarkivet at det fantes NS-medlemmer i Dovre som ikke står oppført på Bergenslista.

De to andre listene er 1) ei liste fra Dovre herredskontor 1945, som oppgir 149 medlemmer pr 18.4.45, og 2) ei liste som ser ut til å stamme fra politi eller påtalemyndighet. Denne er trykt og omfatter 141 personer. De tre listene bekrefter hverandre når det gjelder en rekke medlemmer, men supplerer også hverandre ved at de fører opp en del nye personer. Grunnen til forskjellene synes å ligge i listeføring på ulike tidspunkt, og det faktum at en del medlemmer skiftet bopel og NS-lag i løpet av krigen. Det kan også være ulik praksis når det gjelder oppføring av utmeldte personer og NSUF-

² "Bergensprosjektet" – et elektronisk datamateriale basert på Erstatningsdirektoratets kortarkiv, med navn, adresse 1945, yrke, fødested, fødselsdag, når innmeldt og evt utmeldt av NS. Omfatter 54561 personer registrert som NS-medlemmer. Se Ugelvik Larsen, Hagtvvet, Myklebust: Who were the Fascists, Bergen 1980, s 618, note 6

³ Samme sted. Myklebust/Hagtvvet: "Regional Contrasts in the Membership Base of the Nasjonal Samling", s 627

medlemmer. Med grunnlag i de tre listene og opplysninger fra Domsarkivet er det mulig å sette sammen ei ny liste med 186 personer.

Denne lista omfatter de aller fleste som i løpet av krigen var registrert som medlemmer i Dovre NS. Det må imidlertid understrekes at NS i Dovre ikke på noe tidspunkt hadde så mange som 186 medlemmer. Dette er et akkumulert tall. I en intern partirapport av 15. januar 1942 meldte det lokale NS-laget at det hadde 81 medlemmer, "derav aktive 60".⁴ Rapporten ble skrevet noen måneder før medlemsveksten for alvor stagnerte, og den viser at laget i sine velmaktsdager opererte med et medlemstall på godt under halvparten av de nevnte 186. At den lokale partiledelsen bare oppfattet 60 personer som "aktive", viser at det er grunn til å forholde seg kritisk til det høye tallet 186.

På den annen side er neppe dette forholdet spesielt for Dovre. Forholdet mellom aktive og passive medlemmer vil sannsynligvis være det samme i mange andre kommuner. Det vil også være en forskjell mellom det faktiske medlemstallet på et gitt tidspunkt og et kumulert tall for alle krigsåra. Slik sett svekker ikke lagsrapporten fra 1942 grunnlaget for å hevde at oppslutningen om Dovre NS under krigen var høy, relativt sett. Det virker sannsynlig at opp mot 10 % av den voksne norske befolkningen i Dovre var medlemmer av - eller sympatiserte med – NS i løpet av krigsåra.

Ved sida av personopplysninger og tallmateriale fra Bergensprosjektet ligger det viktigste kildegrunnlaget for denne undersøkelsen i personsaker i Domsarkivet, det såkalte Landssvikarkivet. Et omfattende materiale både etter sentrale og mer perifere NS-medlemmer i Dovre er gjennomgått. En del informanter er intervjuet, men dessverre med ganske lite utbytte. Et par tidligere sentrale NS-medlemmer har ikke ønsket å la seg intervju. Historikeren Terje Bekken har foretatt en gjennomgang av Dovres kommunearkiv fra krigsåra, og det har vært nyttig å få adgang til å anvende hans grundige notater.

Dovre kommune

Dovre er en tynt befolket fjellkommune, i 1930 med 2.794 innbyggere og et areal på 1487 km². I perioden 1920 til 1945, som er det sentrale tidsrommet i denne undersøkelsen, var det store flertallet av dovringene bosatt i hoveddalen. Jordbruket var viktigste næringsveg. De fleste større gardene lå på østsida eller "solsida" av elva. På vestsida, eller "baksida", var det mest småbruk. Mange av dem hadde tidligere vært husmannsplasser under gardar på solsida, et faktum som i åra før krigsutbruddet fortsatt satte sitt preg på sosiale og personlige relasjoner.

I mellomkrigstida hadde det utviklet seg to mindre sentra i kommunen. Lengst nord lå Dombås, som hadde gjennomgått vekst i forbindelse med utbygging av jernbanen og var blitt et viktig knutepunkt både for veg og jernbane (stasjonen lå "343 km. fra Kristiania,

---

⁴ MTs sak, Domsarkivet, RA

209 km. fra Trondhjem og 110 km. fra Aandalsnes"⁵). Jernbanen ble åpnet til Dombås i 1913. Dovre, som lå lenger sør, ved kirka, hadde tradisjonelt vært et slags sentrum i kommunen. Dovre grenser mot Oppdal i nord, Folldal i øst, Lesja i vest og Sel i sør. Gjennom kommunens sørvestre del renner Lågen, med høye fjell på begge sider. Flere mindre sidedaler faller inn i hoveddalføret. Innenfor disse geografiske rammene levde dovingene før andre verdenskrigen.

---

⁵ N. Ødegaard: Kristians Amt 1814-1914, Kr.a.1918, s 409

2. Nostalgisk bygdesjåvinisme

Fra litteraturen om norsk fascisme er det kjent at oppslutningen om NS var relativt stor i visse jord- og skogbruksbygder i Sør- og Midt-Norge. Eystein Eggen drøftet i 1970 årsakene til NS-oppslutningen i bygde-Norge og hevdet blant annet at det var et åpenbart slektskap mellom den gamle bondeideologien i Nord-Gudbrandsdal og elementer i ideologien til Nasjonal Samling. Eggen underbygger disse påstandene ved å beskrive framveksten av NS-holdninger i ei oppdiktet, arketypisk, fjellbygd i Nord-Gudbrandsdalen:

"I en fjelldal ligger det en bygd. Midt i bygda ligger den eldste og største gården. Den har et godt gammelt hedensk navn og den har alltid vært odelsgård. Der har tinget vært holdt, der var det skyss-stasjon. I bondeklassens kamptid i 1880-årene var eieren ivrig med i politikken. Han var av dem som vekket sagainteressen i bygda, der den gikk hånd i hånd med folkehøyskolesak, Grundtvigianisme og skyttersak. Hans barn beholdt sagainteressen, men lite av driftigheten. De syntes tidene ble dårlige. Sosialistene fikk flertall i herredsstyret og marsjerte med røde faner langsetter veiene og ropte at bønder og bondebarn skulle skytes. Folkene på gården begynte å drømme om de gode gamle dager, om jarler og herser som de regnet for sine forfedre. Det var noe annet enn plankebæreren Nygaardsvold. De syntes at de nye tidene gikk imot deres gamle posisjon og mislikte dem. De avskydde revolusjonen i Russland. Under Boerkrigen ble de fanatisk tyskvennlige. Keiserens Tyskland ble symbolet på det gamle autoritære samfunn de trivdes best i. (...)

Bygda hadde 2 000 innbyggere. I den gamle bondeslekten var det 30 NS-folk, spredd over hele landet og i de forskjelligste yrker. Noen hadde dratt ut på anleggsarbeid og blitt kommunister. Men disse ble like gode nazister som de andre." ⁶

En kritisk innvending mot den fjellbygda Eggen skildrer, er at den verken er historisk konkret eller empirisk belagt. Dermed framstår beskrivelsen som litterær og generell, men uansett som en interessant teori om norsk bygdenazisme.

Eggen påstår altså at det for en del Gudbrandsdalsbønders vedkommende kan spores ei linje bakover fra NS-medlemskap under krigen til liberalismen og nasjonalismen i "bondevenstre". Møtet mellom bondevenstre og de nye tidene som brakte med seg demokratisering og sosialisme, ble ikke enkelt. Det nye og moderne falt ikke i smak. I den

---

⁶Eystein Eggen: "Norsk nazisme" i Samtiden nr. 7/70, s 447 ff

tradisjonelle bondeideologien lå det et naturlig grunnlag for sterke anti-sosialistiske og anti-demokratiske holdninger. ”Nostalgisk nasjonalisme” kan sees som et nøkkeluttrykk i Eggens forklaring. Nostalgien ble formidlet gjennom sterke slektsband, historisk sammenknyttet rundt den gamle odelsgården.

Spørsmålet blir om Eggens synspunkter er dekkende for Dovre og personene som fant fram til NS der? – Var det nostalgiske eller tilbakeskuende momentet en nøkkelfaktor i motivasjonen til (mange av) dovingene som under krigen sluttet seg til Nasjonal Samling? – Materiale etter bondesønnen og læreren Pål H. Tallerås (født 1914) bekrefter at dette var tilfelle i alle fall for ett NS-medlem fra bygda.⁷ Etter krigsutbruddet i 1940 ble Tallerås raskt en entusiastisk talsmann for NS-bevegelsen. Han fikk flere viktige lederverv i partiet lokalt og regionalt. Da freden kom i 1945, ble han stilt for retten og etter hvert dømt for landssvik. I august 1945, mens Tallerås satt fengslet, skrev han ei lengre utgreiing om årsakene til at han sluttet seg til NS. Beretningen er altså skrevet få måneder etter nederlaget for Tyskland og Nasjonal Samling. Dette dobbelte nederlaget ga naturligvis Tallerås gode grunner til å framstille sin veg til NS så positivt som mulig. Han ser tilbake:

”I bygda (Dovre) var det latent strid mellom arbeiderungdomslaget og det frilynte ungdomslaget. Båe laga gjekk i lengda dårlegare av dette. Det var same striden i musikklaget, fordi dette etter avstemning nekta å spela 1. mai. (...) Striden breidde seg i alt. (...) Bakanfor freista røynde politikarar frå alle kantar utan undantak å øydeleggja for andre for å fremje sine særinteressor. Kvifor skulle det vera slik, kvifor kunne vi ikkje samlast om felles sak og felles arbeid, og kvifor skulle klassekampen øydeleggje alt, spurde eg alltid meg sjølv.”

Pål Tallerås var som ung mann tidlig på 1930-tallet elev ved Voss folkehøgskule. Han så dette året som viktig i sin politiske utvikling:

”(Rektor, GM) Lars Eskeland lærde meg mangt om det politiske falskspelet. Klårt la han fram feila i samfunnet den gangen og serleg forfallet i moralsk leid. (...) Denne skule gav meg eit gjennomlevt nasjonalt livssyn som aldri før, og Chr. Bruuns Folkelige grundtanker var ikkje minst årsak til dette.(...) Utviklinga var skeiv i høgste grad. (...) Olav Aukrust og andre diktarar og sjåarar hadde skrive om den åndelege utviklinga i landet og sagt frå om kva som stod på spel dersom ikkje jorda og bonden var midtpunkt og kjerne. (...) Det såg ut som at bondepartiet ikkje skjøna den skeive utviklinga og forfallet i norsk bondepolitikk. Dette verka slik på meg at eg personleg såg det som ei plikt og ei oppgåve til å varsle norsk ungdom, og lære dei gleda ved bondeyrket og kva dette hadde å seia for ei jamvektig og sunn utvikling - ikkje minst åndeleg - for landet og folket. Ja, eg kjende det som ei gåve og oppgåve for å vera med å stanse den livsfarlege flukta frå jorda som skapar stagnasjon og degenerasjon.

⁷ Pål H Tallerås sak, Domsarkivet, RA.

På lærarskulen (på Nesna, GM) vart eg etter kvart meir og meir sosialist utan å ta fast parti. Eg hadde aldri hatt interesse for kløyving og politiske serinteressor, og kjende det aldri sterkare enn då.

(1939): Den veksande latente striden mellom England og Tyskland tykte eg var syrgjeleg, fordi det var folk av same ætt og kultur. Klassekampen her heime, sette eit stereotyp merke på folket. Historiske minne, 17. mai osv. var berre putor vi sov søtt på. (...) Tru, vilje til gjerning for det som var gamalt, sterkt og nasjonalt, høvde ikkje for moderne tenkjemåte, og eg kjende det som ei stengsle å leva i kaos, surrealisme og funkis som einsretta og forkrøpla tanke og utsyn frå det som var vårt. (...) Eg reagerte ikkje minst mot eit veksande asfaltregime med ein sjuknande kultur.

I mars 1939 vart eg med i NS fordi dette hadde eit program som var i pakt med mange av dei ideane eg sjølv hadde – eit sterkt nasjonalt program, mot klassekamp og for samling av folket, ein klok gjelds- og jordbrukspolitikk og ein sterk forsvarspolitikk..”.

Det siste avsnittet oppsummerer Tallerås’ førkrigsmotiver for NS-sympati og medlemskap. De ble snart utfylt og forsterket av en ny erfaring. Da krigen brøt ut, gikk Tallerås siste året på lærerskolen på Nesna. Han møtte store problemer da han ville melde seg til militær tjeneste. Samtidig ble Dovre en krigsskueplass. Pål Tallerås fikk delta i aktiv tjeneste, men utviklet en kritisk holdning både til den norske innsatsen under kampene og til den mentaliteten han møtte både i forsvaret og hos en del folk. Mange hadde vært redde for sitt eget skinn og stukket seg unna. Han fortsetter i sin forklaring:

”Eg visste i alle fall at ville ein vera med (i krigen – GM), så fekk ein og. (...) Eg held fast på det at når vi hadde teke kampen opp så måtte vi føre den konsekvent til siste slutt her heime.(...) Eg melde meg inn att i NS i juli 1940.”

Pål Tallerås var bare en blant flere dovringer som sommeren og høsten 1940 kom fram til at verken styresmaktene, Arbeiderpartiet eller engelskmennene hadde kommet helskinnet gjennom den ildprøven krigen bød på. En skal være varsom med å slutte fra den enes motiver til de manges. Men når det gjelder alder og bondebakgrunn, var Tallerås på flere måter representativ for ei viktig gruppe NS-medlemmer i Dovre. Mange fra hans slekt og krets fantes blant medlemmene, og flere av dem ble ledende NS-folk lokalt. NS-ordfører under krigen, Jakob Vigerust, var f eks søskenbarnet hans. En bror (faktisk to, men den ene ble hjemkalt før han nådde fronten) og en fetter meldte seg som frontkjempere. Fetteren falt, mens broren seinere ble lensmann i Dovre og Lesja.

På andre måter var Tallerås atypisk. Han hadde mer utdanning enn de fleste lokale NS-medlemmene på hans alder, hadde vært bosatt utenbygds, og han var mer enn vanlig skrivefør. Kanskje kan han beskrives som en bygde-intellektuell med et spesielt engasjement i kulturelle og politiske spørsmål. Dette gjorde at han bedre enn mange i sin omgangskrets var i stand til å sette ord på momentene som førte han til NS. Totalt sett er det neppe uriktig å gi han status som ganske representativ for de mest bevisste lokale NS-medlemmene.

I utgreiinga ligger det flere elementer som er interessante i forhold til flere av de allmenne teoriene som er framsatt om motiver og årsaker til NS-medlemskap:

Polarisering

Når Pål Tallerås så seg om i mellomkrigstida, fra garden hjemme i Dovre eller utenbygds på ulike skoler, gjorde han det med beklagelse. Han opplevde at han befant seg i et sjukt og splittet samfunn, med alvorlige trusler mot nasjonale og tradisjonelle verdier. Klassekampen preget alt. Bygda og samfunnet som helhet ble revet i stykker. Egennytte dominerte framfor fellesnytte. Selv om Tallerås var frustrert over splittelse og klassekamp, betegnet han seg like fullt som ”sosialist”, men da i en annen betydning enn det som var vanlig i mellomkrigstida. Han var verken marxistisk sosialist eller sosialdemokrat, men fant sitt ideologiske hjemsted i den bevegelsen som omfattet de ”nasjonale sosialister”. Denne sosialismen ble av NS-folk definert som knyttet til helhet og ikke til del, dvs til nasjon og bygd, og ikke til klasse.

En liknende fortvilelse over den samfunnsmessige polariseringen i kjølvannet til demokratisering og sosialisme har Hans Hendriksen beskrevet i sin studie av Nasjonal Samling i tre kommuner i Sør-Østerdalen⁸. Dette gjentas av HF Dahl m fl som i ”Den norske nasjonalsosialismen” hevder ”at NS springer ut med stor kraft der klasseskillene ble opplevd som skarpere enn før”.⁹

Ivar Olstad har i sin hovedoppgave sett en sammenheng mellom bruksstørrelse og NS-dominans i kommunene i Oppland. Han mener at det i de fleste kommunene med sterk NS-oppslutning var ”en særlig stor del av småbruk under 20 dekar”¹⁰, og han sier at dette

⁸ Hans Hendriksen i Danielsen/Ugelvik Larsen: ”Fra ide til dom” 1976, f eks s 72: ”de voldsomme arbeidskonfliktene som rammet Sør-Østerdalen i årene omkring 1930 (ble) meget av et sammenstøt mellom forskjellige tradisjoner: overleveringen fra det gamle bondesamfunnet og den nye arbeiderbevegelsens krav om kollektiv opptreden og solidaritet.”

⁹ Dahl m fl: Den norske nasjonalsosialismen, Oslo 1982, s 191

¹⁰ Ivar Olstad: Nyordningen av det kommunale styresettet 1940-41. Oppland fylke. Hovedoppgave Oslo 1969, s 96

betyr at mange drev med jordbruk som binæring. På den annen side påpeker han at i kommuner med mange gardsbruk over 50 dekar, var NS-oppslutningen mindre. Den politiske følgen av dette ble – ”muligens” skriver Olstad – at kommuner med en

”forholdsvis større del av middelstore og store bruk har etablert konservativt styre eller har RF/V (Radikale Folkeparti/Venstre, GM) dominans, mens de der brukene er under 20 dekar er i stort flertall har sosialistisk styre.”

Olstad ser med andre ord en sterk sammenheng mellom økonomisk og politisk polarisering.

Utopisk anti-modernisme eller nostalgisk bygdesjåvinisme?

Tallerås uttrykte også sterk avsmak mot en framvoksende modernitet, som han særlig assosierte med byenes økende politiske dominans, et allment moralsk forfall og nye kulturelle uttrykk. Anti-modernismen, eller den anti-moderne utopien, har av flere historikere blitt trukket fram som en viktig nøkkel til forståelse av fascistisk tilslutning generelt, og dermed også til forståelsen av Nasjonal Samling og dets fører Vidkun Quisling.

Det positive, utopiske motstykket til moderniteten kommer tydelig fram i redegjørelsen til Tallerås: han mente (før og under krigen) at det var jorda og bonden som skulle være midtpunkt og kjerne i samfunnsutviklinga, nå som før i tida. Det er nettopp dette Eystein Eggen kaller for nostalgisk nasjonalisme. Denne spesielle formen for nasjonalisme, som kanskje heller kunne kalles bonde- eller bygdesjåvinisme, bygde på en analyse som konkluderte med at det var det moderne samfunnet, med byer og industri, demokrati, likhetsidealer og sosialisme som var roten til det sosiale sammenbruddet.

Sviket som lå i flukten fra landsbygda, at arbeidsfolket framfor arbeid med jorda valgte lønnsarbeid, industriarbeid og flytting til byene og dermed bidro til vanskelige vilkår i hjembygda, var et symptom på dette. Det er kjent at NS spilte på denne anti-modernismen og bygdeforherligelsen i sitt budskap. Helt fra stiftelsesåret 1933 kan det sies at NS hadde tilbudt det norske folk et ”asynkront” budskap¹¹, som i stor grad baserte seg på en følelse av utilpasshet i samtida og en idealisering av fortidige samfunnsforhold.

Apolitisk politikk

Da Pål Tallerås tok steget og meldte seg inn i NS i mars 1939, var dette partiets ”storhetstid” for lengst over. Tallerås var blant de få som lot seg lokke av partiets budskap i

1939. At NS framsto som et realistisk alternativ for denne skoleflinke ungdommen, kan synes forunderlig på et tidspunkt da partiet var redusert til en liten sekt og avskrevet av de aller fleste i Norge. Lærerstudenten fra Dovre hadde forsøkt å orientere seg i det politiske landskapet, men ikke funnet noe tilfredsstillende alternativ i de eksisterende partiene, og eksplisitt heller ikke i Bondepartiet, som burde vært et naturlig partivalg for en med hans sosiale bakgrunn og verdier. Tallerås kjente seg fremmedgjort i forhold til de etablerte partiene. Sannsynligvis så han dem som uttrykk nettopp for det sivilisatorisk moderne som han mislikte så sterkt. I stedet valgte han den utopiske sekten, der han kunne gjenfinne, og dikte inn, sine egne grunnverdier og - holdninger.

I en studie av den tyske universitetsbyen Marburg viser Rudy Koshar at byens ledende kretser, ”borgerskapet”, idealiserte ”apoliticism”, apolitisk politikk.¹² Disse borgerne foraktet det nye partivesenet som ble etablert i Tyskland før 1900. Partipolitikken ble påstått å være preget av kiv, krangel og usle kompromisser. Som et positivt motstykke ble byens og nasjonens liv før partidemokratiet idealisert, da sunn fornuft og naturlig lederskap rådet. NSDAP tok noen tiår seinere opp igjen det samme temaet, da partiet gjorde Weimar-republikken til skyteskive for alt som var galt.¹³

På samme måten tok NS avstand fra partivesenet og hevdet at det sto for politikk av en annen type enn de tradisjonelle partiene. Tallerås’ tanker passer godt inn i en slik ”apolitisk” kontekst, der forakt og skuffelse over vanlig politisk/demokratisk virksomhet dominerte.

- Et naturlig spørsmål er om de holdningene Tallerås presenterer, kan karakteriseres som ”fascistiske” eller ”nasjonalsosialistiske”? - En fyllestgjørende drøfting av dette ville sprengte rammene for denne framstillingen. Likevel helt kort: det var utvilsomt slik at Tallerås’ verdensbilde var utbredt i de øvre lag av jordbruksbefolkningen på Østlandet i åra før andre verdenskrig. Det er et poeng at dette verdensbildet eksisterte blant langt flere bønder enn de få som nærte NS-sympatier. Liknende synspunkter er lette å finne innenfor Bondepartiet og Norges Bondelag.¹⁴ Derfor vil det være uriktig å kalle denne samfunnsforståelsen spesifikt fascistisk.

---

¹¹ Trond Nordby: Det moderne gjennombruddet i bondesamfunnet, Oslo 1991, s 12

¹² Rudy Koshar: Social Life, Local Politics, and Nazism. Marburg 1880-1935. (1986, University of North Carolina Press)

¹³ Samme sted s 52ff

¹⁴ Se f eks Ohman Nielsen: Bondekamp om markedsrett (Senterpartiets historie 1920-2000), Oslo 2001, s 21ff

På den annen side må det at Tallerås faktisk meldte seg inn i NS, gi solid grunnlag for å hevde at han personlig var ”fascist”, evt nasjonalsosialist¹⁵. Partiet NS ble fra stiftelsen i 1933 stadig kalt fascistisk eller nazistisk av kritikere og motstandere, og befant seg på slutten av 1930-tallet i en fase der den politiske profilen utvilsomt ble rendyrket i totalitær og fascistisk retning.¹⁶

Tallerås var lærer- og bondesønn, medlem av ei stor og innflytelsesrik slekt i Dovre. Det kan være lett å knytte Tallerås’ tanker om en annerledes sosialisme til den nasjonale sosialismen som en del NS-folk stadig talte om. Men i den totale utgreiinga av den vanskelige mellomkrigstida, som Tallerås altså forfattet i 1945, er det ikke den åpne og uttalte fascismen som dominerer. Det vi møter der, er antimodernismen, den nostalgiske nasjonalismen og ættebondens opplevelse av politisk avmakt. Da Tallerås gikk inn i NS i 1939, søkte han et ubesudlet alternativ som kunne bidra til å gjenreise det sunne samfunnet, det vil si det førmoderne samfunnet. På dette tidspunkt i sitt liv kan Tallerås hevdes å stå for en type bondefascisme, basert på at ”jorda og bonden var midtpunkt og kjerne”.

Hirdmann med hjerte for bygda

Hvordan agerte unge lærer Tallerås når verdenskrigen og tysk okkupasjon la helt nye rammer for samfunnsutviklingen? - Vi har sett at han allerede i juli 1940, etter den norske kapitulasjonen i juni¹⁷, fornyet sitt partimedlemskap. Men månedene før det var turbulente, med militære kamper, nederlag, kaos og forvirring. Det er kjent at flere NS-medlemmer (også personer som meldte seg inn i NS under krigen) deltok på norsk side i kampene våren 1940. Tallerås forholdt seg i denne fasen lojal til det faktum at Norge var i krig med Tyskland og deltok aktivt på norsk side. Uansett ble han som NS-medlem stilt overfor store utfordringer, når minipartiet NS høsten 1940 ble statsbærende og dermed fikk muligheter til å omsette sitt ideologiske alternativ i konkret politikk.

Målet her er ikke å følge Tallerås gjennom krigsåra. Men fra 1941 finnes det kilder som kan utfylle og justere det bildet han i utgreiinga ga av sitt forhold til NS. Til dels kommer flere ideologiske momenter fram, og de gir et innblikk i hvordan det var for en NS-mann å stå oppe i den politiske kampen. Etter gjeninnmeldingen fikk Tallerås raskt viktige oppgaver for partiet og hirden. I august 1941 var han nest-sveitfører (sveit = krets, GM) for hirden i Oppland. I den forbindelse holdt han en større tale på et hirdmøte i Lillehammer¹⁸.

¹⁵ Jeg velger her ikke å drøfte forskjellene mellom fascisme og nasjonalsosialisme.

¹⁶ Brevig og de Figueiredo: Den norske fascismen, Oslo 2002, s 188 f

¹⁷ Spørsmålet om den norske (militære) kapitulasjonen 10.6.41 har vært omdiskutert. Se Norsk krigsleksikon 1940-45, Cappelen 1995, s 206 f

¹⁸ Gudbrandsdølen 18.aug.1941

Til dette møtet var offentlige tjenestemenn innkalt eller utkommandert for å opplyses om hirdens oppgaver i det nye Norge.

Talen tok utgangspunkt i at hirdens (og NS-bevegelsens) verste fiender fantes i storbyene. Han gjentok og utbroderte dette i talens avslutning:

”Det er byfolkene, kapitalistene som i dag er våre verste motstandere. Det beste av folket vårt finnes ute i bygdene og det beste folket i byene kommer fra bygdene.”

Tallerås understreket hvor viktig det nå var med oppslutning om hird og NS:

”Hirdens første oppgave er å gjøre Norge fritt. Nasjonal Samling er det eneste som i dag kan frigjøre landet fra okkupasjonsmakten og greie å få landet fritt igjen”.

Dette argumentet var et hovedpoeng i NS-propagandaen. En frigjøring kunne bare skje i nært samarbeid med okkupasjonsmakten, med NS som døråpner. Dette synspunktet ble som kjent avvist av nesten hele det norske folk. Nettopp på dette tidspunktet var den norske befolkningen i ferd med massivt å vende ryggen til NS og tyskerne.

I talen påpekte Tallerås også at en viktig oppgave for hirden var å kjempe for å bevare ”det nordiske blod”:

”Hver hirdmann må være seg bevisst verdien av det nordiske blod og verne det mot innblanding. Folket i Norge er som andre folk ikke helt raserent, men de nordiske karakteregenskaper peker ut den nordiske mann og kvinne”.

Når dette raseideologiske momentet er forsvunnet i utredningen Tallerås skrev høsten 1945, kan det naturligvis ha sammenheng med at Tallerås da var kjent med konsekvensene av den nasjonalsosialistiske raselæren. Samtidig er det åpenbart at det var viktig for en politisk korrekt hirdleder å vektlegge dette momentet i 1941. Et annet argument som Tallerås la mye vekt på i talen var ”korstoget mot bolsjevismen”. Etter Tysklands angrep på Sovjetunionen i juni 1941, ble dette aspektet ved verdenskrigen sterkt framhevet fra NS og tysk side.

Tallerås’ utgreiing fra 1945 gir sammen med hirdtalen fra 1941 innblikk i ulike faser av hans politiske utviklingsløp som NS-medlem. I hirdtalen framstår han som en komplett og tydelig fascist eller nasjonalsosialist, mens utgreiinga i større grad presenterer en bygderomantisk idealist.

Den ene rollen utelukker naturligvis ikke den andre. Med utgangspunkt i oppveksten som bonde- og lærersønn i jordbruksbygda Dovre utviklet Tallerås som andre i sin krets et samfunns- og kultursyn som åpnet han for NS. Erfaringene fra krigsvåren 1940 forsterket overbevisningen hans og gjorde den passive NS-mannen fra 1939 til en glødende aktivist. Han ble utvilsomt en viktig talsmann for partiet i sitt nærmiljø, og i kraft av å være NS-leder ble han også ideologisk skolert og ”korrekt”.

3. Sosiale grupper og partipolitisk polarisering

I sitt tilbakeblikk på mellomkrigstida forteller Pål Tallerås at han opplevde hjembygda som ødelagt av klassekamp og sosial strid. Slik han så det, var Dovre-bygda på 1930-tallet splittet og i krise, et polarisert samfunn. Polarisering innebærer at forskjellene blir større. I et polarisert samfunn er forskjellene blitt store. Likevel er det klart at det ligger noe relativt i uttrykket, en sammenlikning mellom før og nå, eventuelt mellom ulike bygder eller samfunn. En kan tenke seg polarisering økonomisk, sosialt, kulturelt og politisk, og at det er nære sammenhenger mellom disse områdene. I historisk litteratur er det vanlig å oppfatte mellomkrigstida både i Norge og i Europa som en polarisert epoke, og at den politiske polarisering i tida, med stor oppslutning om motpolene fascisme og sosialisme/kommunisme var en følge av økonomisk og sosial krise.

Sysselsetting og næringer

Det er alt nevnt at det store flertallet av befolkningen i Dovre var sysselsatt i jordbruket, som var dominert av fedrift og engdyrking. I 1930 var om lag 64 % av befolkningen i Dovre direkte avhengige av forholda i jordbruket. Andre yrkesgrupper i kommunen, som håndverkere, forretningsfolk o.l., ville også bli berørt av endringer i denne primærnæringa, siden markedet deres hadde sitt tyngdepunkt i jordbruksbefolkningen.

På andre plass i sysselsettingsstatistikken kom samferdsel. Særlig var jernbanen en viktig arbeidsplass. Det hadde den vært helt fra 1910, da bygginga av jernbanen for alvor begynte å påvirke kommunen. I åra 1910 og 1911 arbeidet i gjennomsnitt 300 mann på jernbaneanleggene. Som nevnt nådde jernbanen Dombås i 1913, og Dovrebanen (til Trondheim) ble åpnet i 1921, mens Raumabanen til Åndalsnes var klar i 1923. I 1914/15 var tallet på anleggsarbeidere helt oppe i 1562. Det sank til 550 mann i 1920, og i 1930-åra var anleggsarbeidet for lengst avsluttet.

Anleggsvirksomheten hadde betydning på mange måter. Med anlegget kom det folk til bygds som slo seg ned for godt og skaffet seg et utkomme som ofte var knyttet til jernbanen. Innflytterne brakte med seg nye holdninger og tanker, gjerne av politisk radikal art. Mange av dem regnet seg som sosialister eller syndikalister og var stolte av sin

arbeideridentitet. Dette var en av flere grunner til at innfødte dovringer kunne komme til å betrakte innflytterne med skepsis. Uten tvil var det slik at jernbanen gjorde Dovre til et mindre homogent samfunn, sosialt, politisk og kulturelt. På flere måter medførte den modernisering.

Fra tidligere fantes det skiller i bygda som kanskje var like grunnleggende som det mellom bonde og anleggsarbeider. De politisk bevisste nyankomne bidro sannsynligvis til å forsterke den opplevelsen av sosiale forskjeller som fra før fantes hos folk i den tradisjonelle jordbruksnæringa.

Jordbruksbefolkningen kan deles i to hovedkategorier, "selvstendige" og ansatte:

- 1) Selvstendige gardbrukere, med hjemmeværende barn og føderådsfolk. I 1930 omfattet denne gruppa i Dovre 571 personer, 72 % av de sysselsatte i jordbruket. 272 av disse var hovedpersonene på garden: "Gardbrukere og andre selvstendige...", altså selveierne.
- 2) Avhengige eller ansatte i jordbruket: husmenn, tjenere og andre arbeidere. I Dovre inkluderte denne gruppa 222 personer, dvs 28 %.¹⁹

De selvstendige, eierne, utgjorde ei langt større gruppe enn de ansatte. Dermed kan det se ut til at jordbruket i Dovre hadde en forholdsvis egalitær struktur. Men dette stemmer ikke. Dersom familiemedlemmene - de unge og eldste på gardene - utelates fra regnestykket, gjenstår i første omgang 272 selveiere. Da blir bildet annerledes: Hver av disse eierne disponerte gjennomsnittlig 0,82 ansatt. En sammenlikning med nabokommunen Lesja, der tilsvarende tall var 0,35, viser at bruken av innleid arbeidskraft var høy i Dovre.

Men tallene må nyanseres ytterligere. Størrelsen på garden var avgjørende for bruken av leid arbeidskraft. I 1929 hadde 250 av gardsbrukene i Dovre en størrelse på over 20 mål. Dette antallet samsvarer godt med de 272 selvstendige brukerne som oppføres i Folketellinga året etter.²⁰ Et greit utgangspunkt er å si at en bonde med en gard på over 20 mål jord, kan ansees som "selvstendig". Dermed blir en bruksstørrelse på 20 mål et kvalitativt skille i det følgende. Bruk mindre enn dette ga ikke grunnlag for å forsørge en familie. I Dovre fantes det 96 bruk mindre enn 20 mål, 73 av dem av en størrelse mellom 5 og 20 mål. Selv om eierne av slike små bruk måtte hente hovedinntektene sine utenfor bruket, ga bruket et viktig økonomisk tilskott til livsoppholdet. Også blant dem som eide mellom 20 og 50 mål var det mange som skaffet en stor del av inntektene sine ved tilleggsarbeid.

¹⁹"Husbestyrerinner og tjenere hos private" (64 personer) og "Husarbeide hjemme (døtre m.v.)" (154 personer) er ikke tatt med i tallet på "ansatte".

²⁰Jordbrukstelling 1929, tabell 2, s 28

Tabellen nedenfor viser fordelingen av jordbrukseiendommene i Dovre, i små, mellomstore og store bruk:

TABELL 1. Bruk over 20 mål i Dovre 1929.

Klasser	Antall bruk	Prosentfordeling (%)
1. 20,1 – 50 mål	139	55,6
2. 50,1 – 100 mål	73	29,2
3. 100,1 – 1000 mål	38	15,2
Til sammen	250	100,0

De fleste gardsbrukene i Dovre var små, med mindre enn 50 mål jord. Eiere av bruk i denne kategorien leide sjelden inn fremmed arbeidshjelp. En kan gå ut fra at de aller fleste av de 224 jordbruksarbeiderne i Dovre jobbet på de 111 gardene som var større enn 50 mål. Det innebærer i så fall at Dovre-garder over 50 mål gjennomsnittlig disponerte to faste arbeidsfolk hver. Faktorer som gardens beliggenhet, jordas bonitet og familiens størrelse vil påvirke dette. Dermed kan det skilles ut tre hovedgrupper i jordbruksbefolkningen i Dovre:

1) Den største omfattet alle arbeidsfolk (222 personer), mange av dem med små, egne bruk, under 20 mål. Det er sannsynligvis riktig også å inkludere flertallet av småbrukerne i denne gruppa (med fra 20 til 50 mål jord). De var ofte avhengige av å selge arbeidskraften sin. Til sammen knapt 400 hovedpersoner.

2) Den andre gruppa var mindre. Den besto av mellomstore selvstendige brukere, med fra 50 til 100 mål jord. Disse tok sjeldnere arbeid utenfor bruket. Mange anvendte fast arbeidshjelp. 75 hovedpersoner.

3) Den minste gruppa omfattet bruk over 100 mål, her satt de store bøndene i Dovre. På disse gardene var det alltid flere helårsansatte arbeidsfolk. 40 hovedpersoner.

I disse tallene er ikke kvinnelige "tjenere hos private" og husbestyrerinner (antall: 64), hjemmeværende barn (167), "husarbeide hjemme" (155) og husmødre (413) medregnet. Flere av de kvinnelige tjenerne/husbestyrerinnene kunne vært plassert i gruppe 1, men ikke alle jobbet i jordbruket. De "hjemmeværende" og "husarbeidende" befant seg ofte i gruppe 2 og 3, mens husmødrene fordelte seg forholdsmessig på alle tre gruppene.

Det er naturlig at antallet folk som bodde på en gard økte med eiendomsstørrelsen. Barna på de minste brukene måtte som regel forlate hjemmet når de ble konfirmert, 14-15 år gamle. På de større gardene kunne derimot barna bli boende lenger. På samme måte med bygdesamfunnets eldste: det var mindre plass til føderådsfolk - eller "besteforeldre" - på

småbruket enn på garden. Småbrukene var i hovedsak togenerasjons enheter, mens de større gardene kunne huse både tre og fire generasjoner.

Målet med denne delinga i tre grupper er å få fram vesentlige, kvalitative sosiale forskjeller i Dovre-jordbruket. Forholdet til arbeidsmarkedet blir det viktigste kriteriet for inndeling: noen kjøpte andres arbeid, mens andre - og det var den store gruppa - var avhengig av å selge sitt arbeid. Dette skapte forskjeller og ulike posisjoner, sosialt, kulturelt og politisk.

At det framtrer tre ulike posisjoner, eller sosiale grupper, innenfor jordbruket i Dovre, tilsier ikke i seg selv at det var en polarisert økonomisk og sosial struktur i kommunen. Det er heller ingen ny situasjon i bygda som her beskrives, tilsvarende sosiale grupper kan også beskrives før mellomkrigstida. Komparativt i forhold til nabokommunen Lesja har vi imidlertid sett at Dovrebøndene brukte ganske mye leid arbeidskraft i gardsdrifta. Det gjør det interessant også å sammenlikne en del andre forhold i Dovre med tilsvarende i Lesja:

Lesja kommune

Lesja er Dovres nabokommune i nordvest. Den hadde i 1930 2.720 innbyggere, 74 færre enn Dovre. Til gjengjeld var kommunen atskillig større i areal, med 2.244 km² mot Dovres 1.487 km². Begge kommunene var uansett tynt befolket. Som i Dovre var det store flertallet av befolkningen sysselsatt i jordbruket. Det var flere gardar eller bruksenheter i Lesja enn i Dovre, 356 mot 250.

I Lesja dominerte de mellomstore brukene (mellom 50 og 100 mål) med 42,2 % mot Dovres 29,2 %. Når det gjelder prosentdelen av gardar over 100 mål, var det ingen markant forskjell mellom nabokommunene. Det trer fram en profil der små bruk dominerte i Dovre, mens det var flest mellomstore bruk i Lesja. Gardsstrukturen kan altså sies å ha vært mer polarisert i Dovre enn i Lesja.

Dette kommer også til uttrykk gjennom det faktum at mens gardene i Dovre over 50 mål i gjennomsnitt disponerte to faste arbeidsfolk hver, var situasjonen i Lesja markant annerledes: der anvendte de 208 gardene over 50 mål bare 139 tjenestefolk, i gjennomsnitt 0,67 pr gard.

Selv om denne sammenstillingen sannsynligvis rommer feilkilder, blant annet fordi faktorer som gardens beliggenhet, jordas bonitet og familiens størrelse ikke er undersøkt, så framkommer et bilde som viser klare forskjeller mellom jordbruket i Dovre og Lesja. Det

var større sosiale og økonomiske ulikheter i Dovre. Bygdas gardbrukere disponerte flere tjenestefolk, og der var flere mindre gardsbruk enn i Lesja. Gjennom denne sammenlikningen framstår Dovres jordbruk som mer polarisert, med større forskjeller enn Lesjas.

Bekymrede bønder

I det daglige var ikke arbeidslivet i Dovre-jordbruket preget av konfrontasjon og motsetning. Det var mye som forente over de skillene som er trukket opp. Forholdet mellom bonde og tjenere var hevd- og tradisjonspreget. Husmannsvesenet, som nesten var forsvunnet i Dovre i 1930, hadde skapt nære, til tider paternalistiske forhold mellom bonde og arbeider. I mellomkrigstida var det fortsatt naturlig for bonden å hente arbeidsfolk fra den gamle husmannsplassen, som nå var blitt et selveiende småbruk. Pryser har beskrevet dette som en type vertikal integrasjon innenfor gardsfellesskapet.²¹ Slik integrasjon skapte en tilhørighet som - på godt og vondt - kunne være sterk.

Totalt medførte slike faktorer at det tankemønsteret, den kulturen og de politiske holdningene som sprang ut av det å høre hjemme på en stor gard, var mer utbredt enn antallet mellomstore og større gardar i Dovre skulle tilsi.

Møtet med Pål Tallerås har gitt et innblikk i hvilke tanker som rørte seg blant de større bøndene i Dovre i mellomkrigstida. Frustrasjon og nostalgi var viktige ingredienser. En viktig del av bakgrunnen for dette lå i det faktum at jordbruksnæringa i Gudbrandsdalen i en lang periode hadde vært preget av omstilling. Dette var en følge av flere forhold. Økt frihandel og bedre kommunikasjoner førte i siste halvdel av 1800-tallet til at bygdene møtte konkurranse fra uten- og innenlandske produsenter av jordbruksvarer. Samtidig bidro stor utvandring til Amerika effektivt til å fjerne befolkningsoverskuddet i ei bygd som Dovre. I samme retning virket den økte etterspørselen etter arbeidskraft fra ulike typer anleggsvirksomhet før århundreskiftet.

Folketallet i Dovre sank fra 2.537 i 1865 til 2.104 i 1891 (med 17 %), da det langsamt begynte å stige igjen. I tiåret fra 1900 (ifølge Engen særlig i femåret 1906-10²²) kom en rask vekst på grunn av anleggsarbeidet på Otta - Dombåsbanen. I det neste tiåret skjedde liten endring, mens det kom en ny vekst i 1920-åra.

Mye tyder på at de etablerte, større bøndene opplevde tiåra rundt århundreskiftet som vanskelige. Det synes å være et gjennomgående trekk, i alle fall fram til 1920-åra, at konkurransen om arbeidskraften økte, og dermed også lønnsutgiftene i landbruket. Bøndene måtte derfor begrense bruken av leid arbeidskraft. Jon Sæland foretok i 1909 ei reise i

²¹ Tore Pryser: Norsk historie 1800-1870, Oslo 1985, s 134 f. Pryser diskuterer oppløsningen av husmannsvesenet og paternalismen på 1800-tallet. Denne prosessen med overgang fra vertikal til horisontal integrasjon ble ikke avsluttet på 1800-tallet. Den vedvarte langt ut på 1900-tallet.

²² Arnfinn Engen: Oppbrot og omlegging: utvandring og økonomisk utvikling i Dovre på 1800-talet. Hovedoppgave, Oslo 1973, s 126

Nord-Gudbrandsdalen, bekostet av "Selskapet til emigrationens innskærnkning".²³ Han ga dette bildet av forholda:

"Folket synes gjennomgaaende at ha liten tro paa sit virke. Motløsheten synes at være traadt i arbeidsglædens sted. Der klagedes ofte over at de gamle mægtige bondeætter, hvis enkelte repræsentanter i fjerne tider hadde vært foregangsfolk paa saa mange omraader, nu bl.a. paa grund av indgifte hadde mistet sin gamle energi, og derfor, trods velstand, ikke længer kunde være til følgeværdig eksempel".

Sæland opplevde at i bygdene (unntatt Heidal)

"var der en voldsom klage over mangel paa arbeidsfolk, og særlig lot det til, at de som sat med store gaarder og maatte leie mange folk; sat ytterst vanskelig i det paa grund av vanskeligheten med at kunne skaffe nødvendig hjelp."

I samtida ble det påstått at "bonden kann ikkje konkurrere med alle offentlige arbeid - veig, jernbane, gruvearbeid og anna". Selv om tallet på arbeidsfolk i Nord-Gudbrandsdalen hadde gått ned med 42 % fra 1865 til 1900²⁴, så godtok ikke Sæland klagene uten videre. Han mente at i realiteten sto det ikke så dårlig til:

"... arbeidsprisene er slet ikke saa overlag store i Nord-Gudbrandsdalen. (...) Grunden til den sterke klage kommer vel meget derav, at de der fra gammel tid har hat svært billige arbeidsfolk."

Men framtida bekymret Sæland:

"I de nærmeste aar vil antagelig arbeidsprisene i Nord-Gudbrandsdalen stige betydelig endnu; for nu skal Dovrebanen bygges. Den kommer til at kræve mange folk, og de "offentlige arbeider" er bøndenes værste konkurrenter (næst Amerika)."

Sæland mente at bøndene bare motstrebende ville forandre produksjonsmåten sin. Det er sannsynlig at Sæland har rett både i beskrivelse og konsekvensanalyse: nye økonomiske vilkår gjorde at mange bønder kom i opposisjon til den nye tida. Men de nye tidene tvang seg fram. I de første tiåra av det nye århundret forsvant de siste restene av husmannsvesenet i Dovre. Samtidig økte både antallet selvstendige og tjenere/andre jordbruksarbeidere. De fleste husmannsplassene ble omdannet til småbruk eller arbeiderbruk.

Selv om jordbruket i 1930-åra fortsatt var dominerende i Dovre, var det ikke lenger enerådende. Som nevnt hadde jernbaneutbygginga medført en voldsom innføring i det nye. Spenninger mellom den tradisjonelle og den moderne sektoren kom til å prege mye av utviklinga fra 1910. På den ene sida må Dovre-bøndene ha håpet at jernbanen skulle bringe

²³ Jon Sæland: Nordre Gudbrandsdalen, Kr.a. 1910

²⁴ samme sted s 40

framgang. De erfarte da også at anleggstida kunne gi raske kontantinntekter. Handelen blomstret, og på kort sikt opplevde mange i bygda ei velstandstid. På den andre sida oppfattet bøndene den nye tida som en trussel, endringene kom fort og var mange. Mye av pengene forsvant ut av bygda. Kommunene sto allment overfor mange nye oppgaver i denne perioden. I Dovre kommune viste det seg å være vanskelig å samordne utgiftsøkningen med inntektssida.

En effektiv og omfattende streik på Statens jernbaneanlegg i 1912 medførte store tap av skatteinntekter for kommunen.²⁵ Streiken ble bygdefolkets første møte med den nye organiserte arbeiderklassens kamp.

Anleggsarbeidet ble fra 1915 trappet ned og var som nevnt definitivt over våren 1921. I tid falt dette sammen med den allmenne økonomiske krisa. Dovre kommune kunne snart registrere 250 arbeidsløse, mange av dem anleggsarbeidere. Det kom krav om at det måtte settes i gang vegarbeid og annet nødsarbeid.²⁶ Arbeidsløsheten preget åra framover. Selv om den sank noe, var det i 1933 fortsatt registrert 130 arbeidsløse.²⁷ For mange bygdefolk må møtet med jernbaneutbygging og anleggsarbeidere ha fortont seg som ganske problematisk. Dette medførte at folk i de øvre sosiale lag i bygda, som Pål Tallerås, opplevde at lokalpolitikken, og naturligvis også rikspolitikken, rommet unødig konflikt og splittelse. Deres syn var at i disse vanskelige tidene burde bygdefolk stå sammen mot ytre trusler.

Jostein Nerbøvik har beskrevet den underliggende følelsen slik:

"Bondestanden var sjølve ryggrada i det norske samfunnet; bonde- og bygdesamfunnet representerte det trygge, gode, sunne, opphavlege og fundamentale, i motsetning til industrisamfunnet og bysamfunnet, rota til alt vondt. Under det heile fanst ein klar konservativ grunntone, para med anti-kapitalistiske, antibyråkratiske og folkeleg-radikale holdningar."²⁸

Sæland var inne på at bøndene i Gudbrandsdalen kanskje klagde mer enn de hadde grunn til. Jordbrukerne i Dovre var i alle fall ikke av de tyngst gjeldsbelastede i Oppland. Med en gjeld i 1932 på gjennomsnittlig 40,5 % (gardbrukere 39,3 %, småbrukere 59,2 %) lå de godt over Lesja-kollegenes 23,8 %, som til gjengjeld var lavest i fylket. 46 bruk i Dovre hadde ei gjeld på over 75 %.

Allment ble all gjeld tyngre å bære utover på 1920-tallet. I jordbruket følte mange at de var kommet inn i en vond sirkel og at det var de sentrale myndighetene som hadde ansvaret for situasjonen. Denne oppfatningen var rimeligvis også utbredt blant bøndene i Dovre. Den medførte en følelse av å være overlatt til seg selv.

²⁵ Dovre kommune gjennom hundreåret 1837-1937, Lillehammer 1949, s 42

²⁶ samme sted s 46

²⁷ samme sted s 52

²⁸J. Nerbøvik: Bønder i kamp, Oslo 1991, s 26

Den økonomiske og sosiale strukturen i Dovre i mellomkrigstida var polarisert, med større forskjeller enn i nabokommunen Lesja. Jordbruksbefolkningen i bygda var ikke sosialt enhetlig. Tida fra århundreskiftet hadde bydd på store utfordringer som en følge av modernisering og ny markedsøkonomi. Når småbønder, tidligere husmenn, tjenere og jordbruksarbeidere møtte anleggsproletariatet - og periodisk eller permanent selv ble en del av det - oppsto det et grunnlag for nye sosiale og politiske allianser, og dermed også for nye maktforhold i det tradisjonelle jordbrukssamfunnet på Dovre.

Bygdepolitikken

Med andre ord var Dovre som mange andre bygdesamfunn ved inngangen til det 20. århundret preget av store og raske forandringer. Bygda var typisk for det Trond Nordby kaller et "overgangssamfunn". Nordby påpeker at i slike samfunn endres sjelden økonomi og politikk synkront, "i stedet møter folk forandringer rundt seg med gamle erfaringer og normer."²⁹ I hverdagen ble spørsmålet for mange hvordan den nye tidas utfordringer skulle forstås og besvares. Erfaringsgrunnlaget for handling og holdninger lå i en eldre samfunnstype, med normer tilpasset et førindustrielt samfunn, der de større selveiende tradisjonelt hadde et kulturelt hegemoni.

Typisk for kommunepolitikken i Dovre før første verdenskrig var at den var preget av noen få, store bondeslekter. I dette systemet betydde stand og slekt mer enn parti og klasse. De som satt med makta i denne fasen delte i stor grad den samme forestillingsverden. Dette ble nå utfordret.

Alt ved inngangen til 1900-tallet ble det i Dovre presentert politiske svar på de utfordringene som fulgte med hamskifteprosessene. Lokalpolitikken i Dovre skilte seg fra nabokommunenes ved at det tidlig framsto partier. Ved kommunevalget i 1902 fikk Venstre inn sju representanter og Samlingspartiet (Høyre) fem. I nabobygdene Lesja, Skjåk og Lom ble det ikke stilt partilister ved dette valget.

Innføring av partilister var ikke det eneste nye i kommunepolitikken. Minst like viktig var stemmerettsutvidelsene. Når arbeidsfolket rundt århundreskiftet fikk adgang til valgurnene, måtte en forvente politiske endringer. I Dovre førte dette til stor framgang for partiet Arbeiderdemokratene ved kommunevalget i 1910. Dette sosialradikale partiet hevdet at det ville fremme fellesskapet, alle innbyggernes sak. I dette lå det en polemikk mot andre partier, som de mente sto for enkeltgrupper og særinteresser.³⁰

I en kort periode ble Arbeiderdemokratene småfolkets parti i Dovre. I 1910 tok de tre representanter fra Venstre (som satt igjen med en) og gikk fram til sju representanter.

²⁹ Trond Nordby: Det moderne gjennombruddet i bondesamfunnet. 1870-1920. Oslo 1991, s 12

³⁰ Aasland, Tertit: Fra arbeiderorganisasjon til mellomparti, Oslo 1961, s 41f

Framgang for Venstre ved neste valg førte imidlertid til at Bjørner Vigerust (f.1881) i 1914 overtok som ordfører. Vigerust satt som ordfører i tre perioder, fram til 1. januar 1923, hele tida med støtte fra Arbeiderdemokratene.

I 1920 ble det vedtatt at antallet representanter i herredsstyret skulle utvides fra 12 til 16. Ved valget høsten før gikk Venstre/Arbeiderdemokratene tilbake fra åtte til seks representanter (Arbeiderdemokratene gikk tilbake fra fem til to) og de mistet dermed flertallet. Det politiske sentrum som de to partiene representerte, ble nå innringet av to interessepartier: Til høyre sto Samlingspartiet (en samling av Høyre og et parti som kalte seg "Jordbruksinteresserte"), de fikk også seks representanter. Overraskelsen kom fra venstrefløyen, der Det norske arbeiderparti, som på denne tida var et erklært revolusjonært parti, kom inn med fire representanter.

DNA må ha tatt mange velgere fra Arbeiderdemokratene. Det liberale/sosialradikale sentrum under ordfører Vigerust ble gjennom dette alvorlig svekket. Samtidig måtte Dovre-bøndene registrere at et parti som støttet den skremmende bolsjevikrevolusjonen, ble godt representert i herredsstyret.

Valget høsten 1922 forsterket den radikale tendensen. Arbeiderdemokratene stilte ikke lenger egen liste. Det ser ut til at en del Arbeiderdemokrater hadde gått over til DNA. Sentrum, dvs Venstre, ble nesten fullstendig utradert, og beholdt bare en representant. DNA økte derimot til sju. De resterende åtte fordelte seg likt på "Den upolitiske liste" og "Bondelagets liste". Bondelaget var nå i ferd med å etablere seg som eget politisk parti.

1922-valget representerte et brudd i kommunepolitikken i Dovre. Den sosiale fellesskapstanken som Venstre/arbeiderdemokratene hadde forsøkt å fremme, led da et avgjørende nederlag i konfrontasjonen med interessepartiene Arbeiderpartiet og Bondelaget (det vil si Bondepartiet). Etter valget satt fortsatt de større bøndene med ordføreren (valgt med støtte fra Venstres ene stemme). Men det var tydelig at småbrukere og arbeidsfolk på Dovre i stadig større antall satset på å fremme sine interesser gjennom DNA. 1922-valget kan med andre ord sees som et uttrykk for en klar politisk polarisering.

Valget i 1925 forandret ikke partikonstellasjonen. Den eneste endringen var at "Smaabrukerne liste" overtok Venstres mandat. Det er verdt å legge merke til at Bjørner Vigerust og to andre eks-venstremenn nå framsto som valgte vararepresentanter for Bondelaget. Det ser ut til å ha foregått ei bondesamling før dette valget, i et forsøk på å møte den sosialistiske utfordringen. Men forsøket mislyktes. Ved ordførervalget stemte "Smaabrukerne" på lærer Albert Guddal (DNA), og dermed var stillingen 8 mot 8. Loddtrekning ga Guddal plass i ordførerstolen. Dermed hadde DNA overtatt makta i Dovre kommune.

De påfølgende valg før krigen førte ikke til noe maktskifte. DNA holdt et solid tak i ordførerposisjonen. I 1928 kom partiet inn med ni mann, mens Bondepartiet fikk innvalgt sju. Fra da av var en tydelig partipolitisk deling et faktum. To store klassepartier

representerte de to hovedgruppene i lokalsamfunnet, bønder og arbeidsfolk.

Lokalpolitikken i Dovre kan i en fase framover sies å samsvare med den sosiale strukturen i kommunen. I denne nye polariserte virkeligheten fantes det tilsynelatende ikke lenger plass for noe alternativ til klassepartiene.

Fram mot stortingsvalget høsten 1930 gjennomførte de borgerlige partiene på riksplen en "1000-dagers" anti-sosialistisk valgkamp. Kampanjen var vellykket og ga borgerlig framgang. DNA gikk klart tilbake ved dette stortingsvalget. De borgerlige gikk også fram i Dovre og fikk 652 mot DNAs 636 stemmer. Dette må ha ført til optimisme i Bondepartikretser i Dovre framfor kommunevalget i 1931: Nå skulle makta fravristes sosialistene! - Men etter optellingen av stemmene satt Bondepartiet med 506 mot DNAs 662. Dette ga uforandret representasjon, sju til Bondepartiet og ni til DNA.

I Dovre var det nå enkelte som tolket dette resultatet slik at skulle DNAs makt brytes lokalt, måtte det søkes nye veier. Det var åpenbart at Bondepartiets politiske linje ikke i tilstrekkelig grad appellerte til de mellomste og lavere lag i Dovre. En slik erkjennelse kan ha utgjort grunnlaget for at en rekke tidligere politikere og kjente bygdefolk i 1934 tok initiativet til å stifte et nytt lokalt parti. De oppfordret velgerne til å slutte opp om det nye Dovrepartiet. Partinavnet signaliserte tydelig at dette ikke var en avlegger av noe nasjonalt parti, men ei slags bygdeliste, der personer var viktigere enn tradisjonell partipolitikk.

Blant det nye partiets listekandidater fantes folk som tidligere hadde stått på lister for Bondepartiet, Venstre og Arbeiderdemokratene. På lista sto også tidligere Venstre-ordfører Vigerust. Dovrepartiet gjorde ikke noe dårlig valg, men skapte heller ikke det valgskredet som kunne styrke den borgerlige fløyen i forhold til DNA. Det viste seg at det nye partiet heller ikke tok stemmer fra DNA. Etter valget i 1934 beholdt DNA ni representanter, mens Bondepartiet (350 stemmer) ble den store taperen i forhold til Dovrepartiet. Det mistet tre av sine sju representanter til Dovrepartiet, som fikk 241 stemmer.

Ved kommunevalget i 1937 presenterte nok et parti seg for velgerne på Dovre, "Frie Velgere". Bjørner Vigerust sto øverst på lista. Han tok med seg en del av listekandidatene fra Dovrepartiet i 1934 til sitt nye partiprojekt. Frie Velgere ble heller ingen suksess, lista fikk bare inn én representant. Den politiske konstellasjonen i kommunen forble den samme. DNA satt fortsatt med ni mann, Bondepartiet økte fra fire til fem, mens Dovrepartiet mistet to og satt igjen med en representant, Anton H. Bjørnsgård, som fikk sin andre periode for partiet.

Partipolitikken i Lesja

Lesja hadde altså en økonomisk og sosial struktur som var mindre polarisert enn den i nabokommunen Dovre. Også politisk var Lesja mindre polarisert. At det i Dovre ble presentert partilister ved kommunevalg helt fra 1902, mens Lesja innførte dette først i 1916 (muligens 1913³¹), kan være et uttrykk for denne forskjellen mellom kommunene. Ved kommunevalget i 1916 fikk Jordbrukerpartiet/ Samlingspartiet valgt 12 representanter i Lesja, mens Venstre/Arbeiderdemokratene fikk 4.

Et felles trekk var at arbeiderbevegelsen ble introdusert i begge kommunene alt før 1920, noe som ganske sikkert hadde sammenheng med jernbanebyggingen. I Lesja fikk DNA inn en representant i kommunestyret i 1919. Mens DNAs videre historie ble en ren triumfferd i Dovre, gikk det atskillig tråere i nabokommunen. I 1937 hadde DNA vunnet 8 av Lesjas 24 herredsstyreprerentanter, etter jevn og langsom framgang.

Den politiske makta i kommunen lå fra 1920-åra og fram til krigen fast og trygt hos Bondepartiet. Partiet fikk 18 representanter i 1931, 17 i 1934 og 16 i 1937 og var nesten totalt enerådende på den borgerlige fløyen. Et lite unntak var ei fellesliste mellom Arbeiderdemokratene og Venstre, som fikk inn en mann ved valget i 1934.

Stortingsvalgsresultatene gir det samme bildet. Ved de fire siste valgene før krigen fikk DNA alltid mindre enn 1/3 av stemmene (1927: 24,6 %, 1930: 21 %, 1933: 27,8 % og 1936: 29,5 %), mens Bondepartiet alltid fikk godt over halvparten, som oftest nærmere 2/3 av stemmene (1927: 63 %, 1930: 67 %, 1933: 58 %). NS oppnådde svake resultat ved stortingsvalg i Lesja, og fikk bare 5 stemmer i 1933 og 29 stemmer, 2,2 %, i 1936.

Mens det ved kommunevalget i 1937 opptrådte tre forskjellige partier på den borgerlige fløyen i Dovre, var det bare ett i Lesja. De borgerlige velgerne fylket seg om Bondepartiet, som hadde festet et sikkert grep om makta i kommunen.

Bøndene i kommunepolitikken

Den politiske demokratiseringen fra århundreskiftet kom til å få sterk virkning på de sosiale relasjonene i Dovre, med bygdas relativt store sosiale forskjeller. De som kjente seg som tapere i den nye situasjonen, var særlig de større bøndene. Blant dem oppsto en åpenbar frustrasjon overfor det som ble lokaldemokratiets foreløpige fasit: flertallet av velgerne i Dovre ønsket at bygda skulle styres etter sosialistiske prinsipper, til arbeidsfolks

beste. Situasjonen ble ikke bedre av at bygdas sosiale struktur gjorde det usannsynlig at bøndene i valg på kort sikt skulle gjenerobre makta i Dovre. For enkelte ble spørsmålet om sosialismen kunne bekjempes på noen annen måte enn med stemmeseddelen?

Slike personer ble ikke beroliget av kriseforliket mellom Arbeiderpartiet og Bondepartiet i 1935, en avtale som må sees som uttrykk for en helt ny politikk i begge partiene. For Bondepartiets del synliggjorde kriseforliket at partiet satte pragmatisme, det å gjennomføre en krisepolitikk sammen med DNA, foran lojal tilslutning til en borgerlig politikk og sterk antisosialisme. Den eldre generasjonen i Bondepartiet, og ikke minst kretser som helhjertet støttet Bondelaget og dets leder Mellbye, så med skepsis på nyorienteringen og var sterkt kritisk til samarbeidet med DNA. Deres alternative krisepolitikk var basert på antisosialisme, borgerlig samarbeid (der også NS skulle inkluderes³²), ulike grader av antiparlamentarisme. Ofte ble fag- og førerstyre satt opp som alternativ til det eksisterende systemet.

Det eksisterte ganske sikkert ulike oppfatninger og ulike fløyer innefor bondebevegelsen i Dovre, men kildene forteller lite eller ingen ting om dette. Det har heller ikke vært mulig å finne tall for hvordan oppslutningen om Norges Bondelag var i bygda. Ohman Nielsen hevder imidlertid at Bondepartiet etter 1921 kom til å stå særlig sterkt i de gamle Venstre-kommunene i "fjell og fjord"-Norge, og nevner både Lesja og Dovre blant disse.³³ Hun hevder at disse kommunene i Oppland tilhørte "den venstrevennlige og egalitært orienterte del av partiet".³⁴ Som en hovedtendens kan dette være riktig for disse to kommunenes del, men samtidig er det altså sannsynlig at det på lokalt plan var ulike syn på den kursen Bondepartiet hadde valgt.

Når den politiske situasjonen i Dovre i mellomkrigstida sees under ett, framstår DNAs innmarsj på den politiske scenen som den viktigste begivenheten. Partiet dukket opp i 1919 og overtok allerede i 1925 ordførerposisjonen. På den borgerlige fløyen ble Bondepartiet et nytt element fra 1922. Disse to partiene ga lokalpolitikken et klart preg av interesse- eller klassekonflikt. Den jevne framgangen for DNA i Dovre bekreftes av stemmetallene fra stortingsvalgene i 1933 og 1936.

I 1934 fantes det to tydelige og en mer uklar posisjon i lokalpolitikken. I de to første posisjonene satt altså DNA og Bondepartiet. Anført av dyktige menn som Lars Moen, mangeårig stortingsmann, led ikke Arbeiderpartiet av noe mindreverdighetskompleks i forhold til bøndene. Bondepartiets velgere var mindre tilfredse med situasjonen, og noen av dem var søkende.

---

³¹ Valgprotokollene fra 1913 mangler i arkivet til Fylkesmannen i Oppland, Lillehammer

³² May-Brith Ohman Nielsen, *Bondekamp om markedsrett*, Oslo 2001, s 200

³³ Samme sted, s 165 f

³⁴ Samme sted, s 169

Den siste posisjonen samlet færre velgere. Her samlet det seg en del bygdefolk som var lei av klassestriden i kommunen. Grappa omfattet tidligere venstrefolk og arbeiderdemokrater, men også frustrerte Bondepartifolk og folk uten fast partitilknytning. Flere hadde opplevd politiske nederlag i 1920-åra, da både Arbeiderdemokratene og Venstre ble vraket av velgerne. De kan ha opplevd at deres grunnleggende holdning, som hyllet bygdesamhold over klasseskillene, var blitt revet i stykker av klassepolitikken til Arbeiderpartiet og Bondepartiet. Dovrepartiet og Frie Velgere ble denne posisjonens lokalpolitiske uttrykk ved valgene i 1934 og 1937.

Sammenliknet med Lesja framstår Dovre i mellomkrigstida som et polarisert samfunn, økonomisk og politisk, noe også Ivar Olstad har påpekt. I det mindre delte Lesja, med de mange mellomstore bøndene, beholdt Bondepartiet et solid grep om kommunepolitikken.

4. Nasjonal Samling i Dovre 1933-40

Partiet Nasjonal Samling ble stiftet på forsommeren 1933. Samme høsten deltok partiet i sin første stortingsvalgkamp. Også for velgerne i landdistriktene i Oppland presenterte partiet ei liste, noe som ikke skapte den store interessen i Dovre. Bare ni stemmer gikk fra Dovre til Quislings parti. Mer interessant er det at partiets stemmetall i Dovre økte til 93 i 1936. Dette tilsvarte 6,5 % av de avgitte stemmene. Det var et relativt godt resultat. Et tilsvarende resultat ved et kommunevalg ville ha ført til at partiet hadde erobret en plass i kommunestyret.

I dette kapitlet skal vi se at Quisling alt som forsvarsminister i Bondepartiregjeringa 1931-33 vant seg tilhengere i Dovre. At enkelte i lokalmiljøet tidlig så han som en mann som kunne føre Norge og primærnæringene ut av uføret som eksisterte, bidro sannsynligvis til at det ble etablert et lokalt NS-parti i Dovre.

Bondepartiet forble imidlertid partiet for de fleste dovrebøndene fram til krigen. Sterkere var ikke bondemismøen med eget parti, til tross for kriseforliket med sosialistene og kursendringen det innebar. Men valgene på 1930-tallet viste, som vi har sett, at det fantes folk i Dovre som stilte spørsmålsteget ved Bondepartiets enerett til å formulere bøndenes interessepolitikk. Dovrepartiet ble lansert som et alternativ ved valget i 1934, og ved stortingsvalgene i 1933 og 1936 ble det altså mulig for dovingene å stemme på det nye partiet NS.

De 93 NS-stemmene fra Dovre ved stortingsvalget i 1936 demonstrerte at partiet hadde en viss støtte i kommunen. Stemmetallet viser at det i Dovre i 1936 både eksisterte sterk misnøye med den politiske utvikling og ønske om politisk nytenking. Bortsett fra disse valgresultatene er imidlertid de lokale kildene i Dovre mangelfulle i forhold til å avdekke konkret bondemismøe med situasjonen i mellomkrigstida. Pål Tallerås' utgreiing kan likevel sies å representere et slikt uttrykk.

Stevne og stortingsvalg

Resultatet for NS i Dovre ved stortingsvalget i 1936 ble det beste partiet fikk i Gudbrandsdalen. Deretter fulgte Lillehammer med 4,5 % og Nord-Fron med 2,7 %.

Resultatet i 1936 er bemerkelsesverdig når det settes opp mot de fattige ni stemmene NS fikk i Dovre i 1933. Hvorfor var Dovre blitt en relativt sterk NS-kommune i 1936?

Dette hadde sannsynligvis både nasjonale og lokale årsaker. I rikspolitikken ble Bondepartiet utfordret av det nye partiet Nasjonal Samling. Særlig sterk ble utfordringen etter kriseforliket med erkefienden Arbeiderpartiet i 1935. NS publiserte sine kommentarer til Bondepartiets program for 1934-1936.³⁵ Her ble det uttrykt at NS på mange punkter var enig i dette programmet, som klart sto

”i motsetning til den gamle borgerlige liberalismen (og representerte, (GM)) en skarp front mot alle revolusjonære og oppløsende krefter. (...) Men politikernes handlinger i valgperioden 1934-35 (...) er stikk imot det program som de er valgt på. (...) bondepartiets politikere hjelper en erklært marxistisk regjering til makten, samarbeider med den og opretholder den.”

En del velgere fant denne analysen klar og overbevisende, og for disse ble Quislings Nasjonal Samling et interessant politisk alternativ ved stortingsvalget. På lokalplanet var det i tillegg personer som helt fra 1933 hadde sans for Quislings og hans nye politiske prosjekt. Etter kommunevalget i 1934 skrev Bjørner Vigerust til Vidkun Quisling. Han fortalte at han våren 1933 hadde gått ut av Bondepartiet og meldt seg inn i NS.³⁶ Med det ble han sannsynligvis det første NS-medlemmet i Dovre. Vigerust var sikkert å finne blant de ni dovingene som ga sin stemme til Quisling i 1933. I brevet til Quisling fortalte han med stor begeistring at han til kommunevalget hadde:

"sett upp eige liste, eige program, avis o.l. med menn både frå bonde- og arbeidarpartiet og vi kalla oss Dovrepartiet.(...) Når eg ikkje kalla partiet NS - så fann eg at alt treng si tid. (...) Nå går eg inn i Deres parti med 250 st. og fleire kjem."

På flere måter overdrev Vigerust overfor NS-føreren. Dovrepartiet hadde riktig nok fått 241 stemmer ved 1934-valget. Men Vigerust gikk langt utover sitt mandat når han i brevet nærmest meldte disse velgerne kollektivt inn i NS. Heller ikke hadde han noen rett til å regne Dovrepartiet som sin personlige eiendom. Uansett fikk han et hyggelig svar fra organisasjonsavdelingen til NS i Oslo. Det ble uttrykt glede over at "De har sluttet Dem til NS med hele Deres parti...". Han fikk også tilbakemeldt at han var "notert som NS-lagfører for Deres herred".³⁷

Vigerust hadde ikke noe lokalt NS-lag å føre på denne tida. Men han hadde utvilsomt ambisjoner på partiets vegne og klare planer om hva som burde gjøres for å spre

³⁵ NS-meddelelser nr 4-5 1936, s 4 f

³⁶ Quislings arkiv, RA, boks 4, mappe NS Korr 1933-34-35

³⁷ Samme sted, NS org.avd. 27.11.34 til B Vigerust

NS-budskapet lokalt. Dette kommer også fram i det siterte brevet. Overfor Quisling foreslo han å arrangere et stort folkemøte på Dombås sommeren 1935:

" Til sumaren må vi halda stort stemne på Dombås. Vi må ha Dykk som hugutalar, hornmusikk - fele - song av Strangstad."³⁸

NS-stevnet han foreslo, kom virkelig i stand. Søndag 7.juli 1935 ble flaggene heist i parken ved Dombås Turisthotell. Det var ordnet med ekstratog fra Hamar og billigtog fra Åndalsnes og Trondheim. Dovre Hornmusikk åpnet programmet med å spille "NS-marsjen". Operasanger Johan Strangstad deltok med nasjonale sanger. Kjente partiledere som Quisling, Hjort og Fuglesang, talte. På folkefesten i Dombvang om kvelden spilte Åndalsnes Amatørorkester.

I følge avisen NS ble stevnet en suksess med 1.000 deltakere, folketog hadde 400 deltakere. Festen ble avsluttet med fyrverkeri klokka halv to om natta. Avisen avsluttet sin reportasje med å melde at

"NS' vellykte inntog på Dovre tendte begeistring for vår sak rundt om i grendene. Om kort tid kan vi formentlig notere de første NS-lag på Dovres skulder".³⁹

Denne spådommen skulle vise seg å holde. Snart var organisasjonsarbeidet i gang. Arrangementet bidro sannsynligvis til å gi en del bygdefolk et positivt inntrykk av NS, og dermed et grunnlag partiet kunne bygge videre på. Stevnet må også ha medvirket til det gode resultatet NS fikk i Dovre ved stortingsvalget i 1936.

Idémakeren bak stevnet var altså Bjørner Vigerust, med sin mangslungne politiske fortid. Den gamle Venstreordføreren var en sterk og særmerket personlighet fra ei tallrik slekt, som tradisjonelt hadde hatt stor innflytelse i bygda. Han var bl a onkelen til Pål H. Tallerås. Vigerust var blant dem som våren 1932 hadde underskrevet et opprop til støtte for forsvarsminister Quisling etter at ministeren i Stortinget hadde angrepet "Arbeiderpartiets væpnede undergravning av samfunnet" og fått mye motbør for det.⁴⁰

Vigerusts partipolitiske historie er atypisk, men likevel interessant i forhold til den lokalpolitiske utviklingen i Dovre fra 1914 til 1945. Under rettsoppgjøret etter krigen hevdet Vigerust at han hadde vært med i NS fra 1933 til 1935. Da trakk han seg tilbake og ble først med igjen under krigen. Han oppga ingen grunn for den midlertidige retretten fra partiet, men en årsak kan være at han ikke hadde særlig sans for de praktiske og hverdagslige oppgavene som det å stifte og evt lede et lokalt NS-lag medførte. Av betydning var sannsynligvis også en indre strid i Dovrepartiet, dette partiet som Vigerust i

---

³⁸ Samme sted

³⁹ Avisen NS 11.7.35

⁴⁰ Sitert etter Dahl m fl: Den norske nasjonalsosialismen, s 47. Faksimile av oppropet.

en periode tilsynelatende oppfattet som sitt private. Samarbeidet med en av de andre representantene for Dovrepartiet ble i løpet av 1935 konfliktfylt og stadig tyngre.

Mannen som ble Vigerusts motstander var en annen lokal NS-sympatisør. Anton H Bjørnsgård (f 1894), med yrkestittelen "agent og bonde", var en engasjert personlighet, som ikke gjerne inngikk kompromisser. Mye tyder på at kjernen i striden var at begge personene sterkt ønsket makt og lederposisjon. Men under kan det ha ligget et sosialt og politisk motsetningsforhold mellom den ættebevisste storbonden⁴¹ Vigerust og maskinagent Bjørnsgård, som leide garden han bodde på. Olav Råstad (f 1912) fra Vågå har beskrevet Bjørnsgård som en "sterk og aggressiv" mann, som syklet gjennom Gudbrandsdalen og solgte sine maskiner og hadde sine folk og kontakter, med en helt annen mentalitet enn Vigeruster og Talleråser.⁴²

Situasjonen i Dovrepartiet hadde tilspisset seg alt i 1935. De to personene fungerte dårlig sammen. Et lokalt NS-lag kunne fort ha blitt et kampfelt for de to rivalene. Kanskje var det grunnen til at Vigerust trakk seg unna denne arenaen. Han kan likevel ha bevart et visst innsyn og kontroll i det videre NS-arbeidet gjennom sin eldste sønn. Martin Vigerust (f 1911) hadde deltatt svært aktivt i planlegging og gjennomføring av Dombås-stevnet. Som jus-student i Oslo var han tidlig kommet med i NS.⁴³

Våren og sommeren 1936 trykte den radikale NS-avisen Frihetskampen flere innlegg fra Dovre. Ett var signert (Martin) Eyv. Vigerust som uttrykte håp om at avisen "fortsatt sabler ned kapitalismen, liberalismen og jødemarxismen"⁴⁴. I et annet ble det tatt sterk avstand fra "kriseforliket mellom marxistene og bondepartiet på Dovre".⁴⁵

NS-laget stiftes

Etter sommerstevnet og utover høsten forsøkte Martin Vigerust og Bjørnsgård å organisere et lokalt NS-lag. I slutten av desember 1935 samlet Bjørnsgård en del interesserte hjemme hos seg for å stifte et lokalparti. Etter dette møtet besto NS-laget i Dovre av sju personer. I åra som fulgte ble det vervet noen til. Det ser ut til at 11 personer var innom laget som medlemmer før 9.april 1940.⁴⁶

Det finnes noen, men ikke mange, opplysninger om lagets virksomhet før krigen. Medlemmene i denne perioden var alle menn. Aldersmessig fordelte de seg jevnt. Ved innmelding (1936) var en under 30 år (26 år), fem mellom 30 og 40, fire mellom 40 og 50 år og en hadde nettopp passert 50. De unge og de eldre var mangelvare. De fleste var gift da

⁴¹ Norske Gardsbruk, bind X, 1953, s 214. Øvre Vigerust hadde 260 mål dyrka jord og var en stor gard på Dovre.

⁴² Råstad i intervju med forfatteren desember 1981

⁴³ M. Vigerust, sak i Domsarkivet, RA.

⁴⁴ Frihetskampen 13.2.36

⁴⁵ Frihetskampen 5.3.36

⁴⁶ Flere enn 11 av de registrerte medlemmene i Dovre var innmeldt før 1940, men de deltok ikke i partiarbeid i Dovre.

de inngikk medlemskap. Videre hadde alle røtter i bygda, de var dovringer. Alle unntatt en var bosatt nær Øvre Vigerust, garden Bjørner og Martin kom fra.

Yrkesmessig var tre arbeidere eller håndverkere, muligens kombinert med drift av småbruk. To av disse hadde vært knyttet til arbeiderbevegelsen. Den ene som fagorganisert, den andre hadde representert DNA i en kommunevalgsperiode. Av de resterende kom de fleste fra mindre og mellomstore gardar og et par fra større gardar. Flertallet kan sies å tilhøre det sosiale mellomsjiktet i bygda. Bortsett fra ensidig kjønnsfordeling og en viss skjevhet i aldersprofilen hadde dette første NS-laget i Dovre en sammensetning som sosialt sett var ganske representativ for kommunen.

Noen stor møtevirksomhet var det ikke i laget, verken internt eller utadrettet. Men en begivenhet i 1936 skilte seg ut: I forbindelse med det store NS-riksmøtet i Oslo i 1936 skulle bilkolonnene med riksmøtedeltakere fra Trøndelag og Møre forenes på Dombås med påfølgende overnatting. Dette ga anledning til et åpent Jonsokstevne, "arrangert av vårt energiske lag på Dovre, med lagfører Bjørnsgård som leder"⁴⁷. Talere var professor Skancke og Gert Munthe, Dovre Hornmusikk musiserte og det var sang og felemusikk.⁴⁸ Igjen fikk NS markert seg overfor dovringene som et parti med stort engasjement.

Hans Fredrik Dahl beretter at "de ti første månedene av 1936 ble Nasjonal Samlings storhetstid"⁴⁹. Jonsokstevnet på Dombås sammen med riksmøtet rett etter kan sees som uttrykk for kampviljen og optimismen som eksisterte i denne epoken av partiets historie. Nyrekruttering av betydning skjedde likevel ikke i Dovre NS.

Den voldsomme aktiviteten på riksplan fram mot stortingsvalget i oktober 1936 viste seg å være fånytt: NS gikk tilbake i stemmetall og forble urepresentert på Stortinget, selv om det var lokal framgang enkelte steder. Det negative og skuffende resultatet utløste en opprivende partikrise. Den ser imidlertid ikke ut til å ha fått noen vesentlig innvirkning på arbeidet til NS-laget i Dovre. Medlemstallet holdt seg stabilt, om enn lavt.

Nasjonalt skiftet partiet og dets arbeid karakter etter partikrisen 1936/37. Kommunevalget i 1937 fikk nødvendigvis lav prioritet (lokallagene var i oppløsning mange steder). Partiledelsen syntes å satse på organisatorisk og ideologisk konsolidering. Det å skaffe velgere og massetilslutning ble nedprioritert.⁵⁰

Anton Bjørnsgård var alt før jonsokstevnet i 1936 oppnevnt som lagfører i Dovre NS. I løpet av dette året ble han også fører for Nord-Gudbrandsdal krets av NS. Dermed satt han som øverste leder i det beskjedne regionale NS-miljøet før krigen. I desember 1938 og mars 1939 hadde han flere leserbrev på trykk i "Fritt folk"⁵¹.

---

⁴⁷ Fritt Folk 13.6.36

⁴⁸ Frihetskampen 18.6.36

⁴⁹ H.F.Dahl: En fører blir til, Oslo 1991, s 389

⁵⁰ de Figueiredo, Nasjonal Samling 1937-1940. Hovedoppgave, Oslo 1994, s 42 f

⁵¹ Fritt folk 10.12.38 og 4.3.39 (to innlegg i samme avis). Innleggene var rettet mot kriseforlikspartiene og tok opp lokale saker.

Den geografiske avstanden fra Dovre til Gjøvik, der fylkesledelsen i NS holdt til, var ganske stor. Gjøvik-kontoret var bemannet med entusiastiske og til dels unge NS-folk. De var hengivne Quisling-tilhengere, som fungerte relativt godt også etter partisstriden. I 1938 og 1939 opprettholdt de et aktivt propagandaarbeid, også i Nord-Gudbrandsdalen. Fylket ble systematisk gjennomtrået.

Innsatsen ga noen interessante resultater: I mars 1938 ble Lesja lag av NS konstituert, på et møte der fylkessekretær Wessel-Karlsen var til stede.⁵² Samme lag holdt midtsommerstevne 19.6.38, med 230 frammøtte og taler av fylkesfører Jørnli, Sverre Lie, Einar Syvertsen og Wessel-Karlsen.⁵³

Fylkesledelsen sto også for en møteserie i Heidal, Lesja, Skjåk og Vågå i september 1938. Det var taler av Sigurd Mytting fra Ringebu og Wessel-Karlsen. Emnene var "Landbrukets økonomi" og "Norges nøytralitet og Folkeforbundet".⁵⁴ Hvorfor talerne reiste forbi Dovre, er uvisst, kanskje laget ble oppfattet som solid nok. At lokallaget fortsatt levde, viser en melding fra november 1938: "Den 20 ds avholdtes medl.møte hos kf. (kampfelle, GM) Anton Bjørnsgård".⁵⁵ I pinsen 1939 arrangerte fylkeslaget av NS en ny møteserie i Nord-Gudbrandsdal, bl a med flere møter i Lesja og Dovre.⁵⁶

Partiet var altså ikke dødt i Gudbrandsdalen etter partikrisen i 1937. Nettverket fungerte fortsatt, ja, kanskje mer målrettet enn før. Det viser også en abonnementskampanje som ble drevet for partiavisen Fritt Folk i 1938 og 1939. Her utfordret enkeltpersoner andre navngitte personer til å abonnere på avisen.

Denne kampanjen avdekker kontakt mellom NS-sympatisører og/eller medlemmer blant annet i Dovre og Lesja. Flere, både av utfordrerne og de utfordrede, kan gjenfinnes i de lokale medlemslistene under krigen.

Det kan altså spores NS-aktivitet i Nord-Gudbrandsdalen i mellomkrigstida til langt ut i 1939, selv om sporene ikke er mange og tydelige. NS bevarte en tilhengerskare i distriktet, i en tidsperiode da partiet sto svært svakt i det meste av landet.

På grunnlag av dette reiser en del naturlige spørsmål seg: Hva fikk enkeltpersoner i bygdene til å foretrekke NS framfor Bonde- eller Arbeiderpartiet? - Hva brant disse få NS-aktivistene for? - Hva beveget dem til å opprettholde, eventuelt tegne medlemskap i den sekten som NS nå var blitt?

Et referat fra riksmøtet som NS holdt på Hamar i 1938 gir et lite innblikk i det ideologiske klimaet som eksisterte i NS-kretser i Gudbrandsdalen:

---

⁵² Fritt Folk 15.3.38

⁵³ Fritt Folk 2.7.38. Slike tallopplysninger må vurderes kritisk.

⁵⁴ Fritt Folk 8.10.38

⁵⁵ Fritt Folk 27.11.38

⁵⁶ Fritt Folk 10.6.39

"Kampfellene fra Ringebru bragte hilsen fra Gudbrandsdalen: Vi er her for første gang i år, men som Gudbrandsdalen og Trøndelagen alltid var det nasjonale Norges center, så skal også vi og trønderne stanse den røde pest".⁵⁷

Sitatet forteller om spøkefull lokal patriotisme og nasjonalisme som settes opp som en positiv motkraft mot sosialisme/kommunisme. At anti-sosialismen sto sterkt i visse bondemiljøer, hersker det ingen tvil om. En tillit til Quisling som skrev seg tilbake til hans tid som statsråd for Bondepartiet medvirket også til å holde sympatien for NS ved like. Det er også sannsynlig at et tilbakevendende tema i åra fram mot krigen i NS og beslektede politiske miljøer var en sterk kritikk av Bondepartiets kriseforlik med bøndenes erkefiende, DNA.

Dovrepartiet – NS i forklledning?

Som nevnt representerte de to NS-sympatisørene Bjørner Vigerust og Anton Bjørnsgård sammen med en tredje person Dovrepartiet i herredsstyret etter kommunevalget i 1934. Det er uvisst om NS-sympatiene til de to var kjent for velgerne før valget. Ved stortingsvalget 1936 sto imidlertid Bjørnsgård som nr 6 på NS-lista i landdistriktene i Oppland. Om ikke før, så var det fra da av klart for alle hvor han politisk hørte hjemme. Kanskje medvirket hans plass på lista til det ganske høye stemmetallet fra Dovre?

NS-mannen Bjørnsgård valgte ved kommunevalget i 1937 i stedet for å presentere ei ren NS-liste fortsatt å satse på Dovrepartiet. På partiets liste var sju av de 21 nominerte NS-medlemmer. Øverst sto Bjørnsgård selv. Flere av de tidligere kandidatene forsvant fra partiets liste. Den andre hovedpersonen i partiet, Bjørner Vigerust, møtte opp på nominasjonsmøtet, men ble vraket. Bjørnsgård ville ikke ha han på lista.

Det nære forholdet mellom NS og Dovrepartiet kom også til uttrykk ved at det på et medlemsmøte i NS-laget ble samlet inn penger til Dovrepartiets valgkamp.⁵⁸ Det ble utgitt en egen valgavis, "I Dovre sno", som brukte sterke ord om det meste. I denne avisen fikk Bjørner Vigerust hard medfart. Det ble påstått at han var for gammel for politikken, var utbrukt og måtte kastes for at "nye friske krefter" skulle slippe til i lokalpolitikken. Men Vigerust ga seg ikke så lett. Han reiste rundt i bygda og lagde under navnet "Frie Velgere" sin egen upolitiske liste. På lista sto flere som i 1934 hadde kandidert for Dovrepartiet, men ingen som var NS-medlem i 1937.

Personstriden i Dovrepartiet med den påfølgende splittelsen skapte ikke grunnlag for økt oppslutning hos velgerne. Begge småpartiene gjorde dårlige valg. I tillegg ble Vigerust påført et politisk nederlag. I valg for sitt fjerde parti siden 1920 opplevde han å bli strøket av mange, og han falt fra første- til sjetteplass på lista. Dovrepartiet og Frie Velgere fikk hver ca 80 stemmer, til sammen atskillig færre enn det gamle Dovrepartiet (241), og én

⁵⁷ Fritt Folk 8.7.38

⁵⁸ Bjørnsgårds sak RA, brev til NS, Gjøvik, 16.11.40

representant hver. Bjørnsgård fikk fortsatt representere Dovrepartiet, mens Vigerust ble sittende som tilskuer til sine "Frie Velgere".

NS-infiltrasjonen i Dovrepartiet må sammen med personstriden og konkurransen med Vigerusts "Frie Velgere" ha bidratt til partiets tilbakegang i 1937. På den annen side er det interessant at partiets stemmetall i 1937 bare var litt lavere enn det NS oppnådde ved stortingsvalget i 1936. Det er naturlig å anta at mange av dem som stemte NS i 1936, ga sin stemme til Dovrepartiet i 1937.

Hva slags parti var Dovrepartiet, hvilke politiske mål hadde det? - I 1934 framsto det som ei brubyggende bygdaliste uten klar politisk innretning, mellom de to store klassepartiene. Men før valget i 1937 satte Anton Bjørnsgård sterkere farge på partiets politiske profil, i en slik grad at det neppe er urimelig å karakterisere partiet som et søsterparti av Dovre NS, selv om flertallet av partiets listekandidater ikke var NS-medlemmer. I den nevnte valgavisen ble Dovrepartiets program formulert slik:

- "1. Bedre finansstell
2. Styrke arbeids- og næringslivet:
  - a) ved arbeide for bureisning, og mer jord tillagt små bruk,
  - b) ved å forberede veiplanen således at et anlegg er under arbeid hvert år
3. Hjelp til selvhjelp
4. Kontroll med forsorgs- og alderstrygd
5. Arbeide for at flest mulig i bygden får leiet billigst mulig elektrisk kraft
6. Arbeide for bedre utnyttelse av fjellhavn (havneganger)
7. Arbeide for ophevelse av dobbeltstillinger.
8. Arbeide for at flest mulig kommer i arbeide idet vi mener at alle har såvel rett som plikt til å arbeide.
9. Marxistiske lærere skal ikke brukes til å undervise i religion."

Av punktene framstår et parti preget av sosialradikalisme og populisme. Det har en viss innretning mot "makthaverne" og for interessene til de lavere lag i samfunnet. Deler av språkbruken og det siste punktet i programmet peker i retning av et mulig NS-slektskap, mens de andre punktene virker lite kontroversielle og neppe er i motstrid med det NS (eller for den saks skyld mange andre partier) kunne støtte i 1937.

Men avisen inneholdt mer enn et valgprogram. På sine fire sider førte "I Dovre sno" et barskt språk. Det var ikke langt mellom skjellsordene mot politiske motstandere. Dette hadde avisen felles med "Frihetskampen", NS-organet for Hedmark, som Bjørnsgård ivrig leste og også skrev innlegg i.⁵⁹ "Makthaverne på Dovre" ble altså identifisert som Arbeiderpartiet og Bondepartiet. Uttrykket rammet i en viss grad også storbøndene som sosial gruppe. I en signert artikkel krevde Bjørnsgård et oppgjør med "arbeiderpartistyret og kriseforlikstyre med Bondepartiet".

⁵⁹ Frihetskampen 27.2., 5.3., 19.3. og 9.7.36 har innlegg fra Dovre, skrevet i et språk som antyder Bjørnsgård som forfatter.

Flere lokale saker ble brukt som eksempler på at makthaverne utnyttet sine stillinger i kommunen til personlig fordel. Det ble påstått at de bedrev et utstrakt "kameraderi". Noen personer som under krigen ble med i NS, opplevde i 1937 å få negativ omtale i Bjørnsgårds valgorgan. Men ikke alle ble framstilt som udugelige og halvkorrupte. Bjørnsgård selv ble framhevet for sin kompromissløse holdning i kommunestyret. Fra april 1937 hadde han nektet å møte i herredsstyret i protest mot ordfører og varaordfører, som han anså "å være en skam for bygden".

Dovrepartiets mente at det sto for et alternativ til politikken som ble ført av kommunens to store partier. Dovrepartiet ønsket en sparepolitikk med sosial profil. Men denne sparepolitikken var kanskje mer populistisk enn prinsipiell, det skulle nemlig brukes penger til vegbygging, som ble sett på som et viktig tiltak, både for bygda og for sysselsettinga. Kommunen skulle også bruke midler på å støtte bureising. Her benyttet avisen sjansen til å polemisere mot DNAs politikk:

"Bureisingsbrukene er i pakt med det sanne socialistiske samfund og stikk i strid med marxist-socialismen".

Det framgår at "marxist-socialismen" var synonym med DNAs politikk. Men Dovrepartiet tok ikke avstand fra sosialismen som sådan. Tvert imot anvendte partiet i valgavisen begrepet "socialisme" som et stikkord til sin politikk. Dette ordet ble oppfattet som negativt i bondekretser, og som temmelig komplisert eller belastet også på ledende hold i NS. Den sosial- og nasjonalradikale NS-gruppa som sto bak avisen "Frihetskampen" i Hedmark brukte imidlertid begrepet "den sanne socialisme" ofte og gjerne,⁶⁰ og det er grunn til å anta at Bjørnsgård og NS-medlemmene i Dovre i tida før krigen regnet seg til denne venstreretningen i partiet. Det er tidligere vist at Pål Tallerås i sitt tilbakeblikk også regnet seg som tilhenger av denne typen sosialisme.

Disse eksemplene fra valgavisen antyder at personene bak Dovrepartiet i 1937 ønsket at det skulle være noe annet og mer enn ei vanlig upolitisk bygdaliste. Partiets nære slektskap med NS-ideologien er tydelig, og det kan virke som om partiets sympatier hullet mot den sosialradikale delen av NS. Med Bjørnsgårds sterke posisjon i Dovrepartiet er ikke dette overraskende.

Er det dermed riktig å karakterisere Dovrepartiet som et dekkparti for NS? Eller var partiet rett og slett bare en av de mange "upolitiske" bygdelistene som så ofte har dukket opp i utkant-Norge? - Disse spørsmålene kan ikke få noe entydig svar, blant annet fordi det kan virke som om Dovrepartiet i 1937 var noe annet enn Dovrepartiet i 1934. Det var ikke bare NS-sympatisøren Bjørner Vigerust som forlot eller ble forkastet av partiet før valget i 1937. Også andre støttespillere forsvant. Noen av disse hadde en klarere

⁶⁰ H.Hendriksen, i Danielsen/Ugelvik Larsen, Oslo 1976, s 85 ff, om det radikale NS-organet Hedmark fylkesavis som ble omdøpt til Frihetskampen.

demokratisk/liberal holdning enn Vigerust. En av dem var lærer Harald Renolen, som i et tilbakeblikk har uttalt at han gikk med Dovrepartiet i 1934 som en reaksjon på den politiske og sosiale splittelsen som kommunen var så sterkt preget av.⁶¹

Bak dette kan det anes et ønske om å komme bort fra klassepolitikken og tilbake til en styreform karakterisert av personlig dyktighet og omtanke for hele lokalsamfunnet. Men utviklinga i 1930-åra gikk raskt, og når Bjørnsgård markerte seg som NS-medlem fra 1935, var grunnlaget for den "upolitiske" alliansen borte. Folk som Renolen omrødde seg.

Det virker rimelig at dovringer flest i 1937 betraktet Dovrepartiet som Bjørnsgårds parti. Siden de fleste må ha kjent til Bjørnsgårds NS-virksomhet, må det ha vært lett å se Dovrepartiet som nærmest et stråparti for NS.

Dermed kan det konkluderes med at NS eller stråpartiet for NS, Dovrepartiet, ved de siste valgene før krigen fikk stemmene til 80-90 personer, eller 5-6 % av velgerne i Dovre. I NS-sammenheng var dette en svært god tilslutning på denne tida. Det ser med andre ord ut til at det er grunnlag for å hevde at Dovre NS i tida fra stiftelsen ved juletider i 1935 til og med valget i 1937 vant en viss støtte for sin politikk. Sammenliknet med de fleste andre NS-lag gjorde Dovre NS det bra i denne perioden. Det virker også som om NS både i Dovre og Lesja klarte å opprettholde en viss aktivitet i åra etter, i alle fall fram til sommeren 1939.

---

⁶¹Renolen i intervju med forfatteren november 1980, oppbevart i Opplandsarkivet, Lillehammer.

5. Verdenskrig og vekst i medlemstall

Det er naturligvis vesentlige forskjeller mellom det beskjedne og svake NS-laget som fantes i Dovre mot slutten av 1930-åra og det store partilaget som reiste seg etter krigsutbruddet, og som mønstret opp mot 200 medlemmer. Dette tilsier at den store oppslutningen om NS i Dovre under andre verdenskrig må forklares med utgangspunkt i begivenheter etter den tyske invasjonen i Norge 9.april 1940, som påfølgende krigshandlinger og okkupasjon. I løpet av relativt kort tid innsatte okkupasjonsmakten et statsstyre der NS fikk en privilegert maktposisjon. Et tiltak i samme retning var nyordningen av kommunene i januar 1941. Det innebar at de skulle settes under NS-styre. Uten disse endringene i de ytre rammene ville Dovre NS forblitt en ubetydelig sekt.

Bare noen dager etter den tyske invasjonen fikk Dovre merke krigens virkelighet. Dette hadde sammenheng med at kongen og deler av regjeringen fra 13. til 21. april befant seg i Gudbrandsdalen på stadig flukt fra tyskerne, men også med Dovres strategiske beliggenhet. I et forsøk på å avskjære fluktruten ble tyske fallskjermtropper sluppet flere steder i Dovre og Lesja 14.april. De møtte straks sterk norsk motstand.⁶² Flere falt på begge sider, før 180 tyske fallskjermjegere overga seg 18. og 19.april.

I dagene fra 14. til 17.april befant statsminister Nygaardsvold og deler av regjeringen seg midt oppe i det lokale krigskaoset.⁶³ På folkemunne ble det påstått at flere regjeringsmedlemmer var rammet av forvirring og panikk.

At de tyske fallskjermssoldatene overga seg, ga bare en liten pustepause. Om morgenen 21.april begynte tyske fly å bombe Dombås. Wehrmacht rykket fram oppover Gudbrandsdalen. Under kampene var større britiske styrker blitt satt inn på norsk side, med svært vekslende hell. Etter å ha tatt seg fram til Lillehammer 21.april kom de i kamp med den tyske hovedstyrken og ble straks drevet på retrett nordover igjen. 30.april sto den tyske general Pellengahr rett sør for Dombås, og han meldte at sambandet Oslo-Trondheim var sikret.⁶⁴ 1.mai marsjerte tyske tropper gjennom Lesja på veg mot Åndalsnes. Allerede natt til 2. mai evakuerte britene Åndalsnes. Krigshandlingene i Sør-Norge var dermed over.

---

⁶² Om krigen i Dovre, Odd Årflot: Soldat, april 1940, Oslo 1985, s 42 ff

⁶³ Harald Berntsen: I malstrømmen. Johan Nygaardsvold 1879-1952, Aschehoug 1991, s 498 ff

⁶⁴ Årflot, s 175

Britene etterlot et Dombås i flammer, og også i andre deler av Dovre var det store skader etter kampene. I vel 14 dager hadde innbyggerne i Dovre hatt krigen nær inn på livet. Hvordan reagerte lokalbefolkningen på disse hendingene? - I første omgang rimeligvis med frykt og uro. I ettertid kom kommentarene, mange av dem bitre: det norske forsvaret var ikke forberedt, ikke godt nok utrustet og trent. Tross eksempler på mannsmot og offervilje hadde kampene endt med nederlag. Mye tyder på at britene i manges øyne hadde gjort en dårlig figur.⁶⁵ Som nevnt, verserte det også rykter om enkelte regjeringsmedlemmer. Ikke alle hadde utmerket seg med sinnsro og handlekraft i den korte perioden de hadde vært på Dovre. Vurderingen av tyskerne var ganske annerledes; de hadde vist mot og effektivitet i kamp og i hovedsak høvisk framferd i sin kontakt med lokalbefolkningen.

Blant bygdefolk florerte rimeligvis slike synspunkter og påstander. Det er ikke nødvendig å ta stilling til påstandenes sannhetsgehalt for å forstå at NS-ververne ville utnytte dem så langt det var mulig når de tidlig på sommeren 1940 henvendte seg til bygdefolk med tilbud om medlemskap⁶⁶.

Tysk base

Med det norske nederlaget var den åpne krigen over. Dette skapte ikke normale forhold i Dovre. Alt 1. mai var det klart at tyskerne ville gjøre knutepunktet Dombås til en sentral base i befestningen av Norge. De begynte å bygge en større forlegning, og et plasskommandantur var etablert før 10.juni, da kapitulasjonsavtalen ble underskrevet i Trondheim.⁶⁷

Det har vært vanskelig å finne helt sikre opplysninger om hvor mange tyskere som til enhver tid befant seg i Dovre i krigsåra. Terje Bekken, som har undersøkt forholdet, mener at antallet neppe oversteg 10.000 og at det stort sett lå mellom 6. og 8.000 soldater.⁶⁸ Ved kapitulasjonen ble det tatt ca 6.000 tyske fanger i Dovre. Ved årsskiftet 1945/46 var det fortsatt 3.500 fanger i bygda. De siste tyskerne forlot Dombås 28.juni 1946.

De første krigsåra var 181. infanteridivisjon forlagt på Dombås.⁶⁹ I oktober 1943 overtok 295.infanteridivisjon, den hadde et vesentlig innslag av ungdommer uten fronterfaring. Dette var en divisjon som besto av to regimenter med til sammen litt under

---

⁶⁵ Samme sted, s 50

⁶⁶ H.F. Dahl: En fører for fall, Oslo 1992, s 184: fra 9.juni 1940 satset NS offensivt på medlemsverving.

⁶⁷ Berge Furre: Vårt hundreår, Oslo 1991, s 172 f, går inn på noen av problemene kapitulasjonsavtalen reiser.

⁶⁸ Terje Bekken i brev 9.10.95

10.000 mann. Dombås var hovedkvarteret for divisjonene, men deler av styrkene var forlagt andre steder, bl a i Åndalsnes og på Sunndalsøra. I tillegg kom et varierende antall feltsoldater som hvilte ut på Dombås.

De mange soldatene skulle innkvarteres og forpleies, transporteres og fornøyes. Dovre og nabokommunene kunne ikke alene make disse store oppgavene. En god del ressurser og arbeidskraft måtte importeres utenfra. Resultatet ble at kommunen havnet opp i en anleggsperiode som var atskillig større enn da jernbanen ble bygd 30 år tidligere.

Anleggsarbeidet tok til sommeren/høsten 1940. Ved årsskiftet 1940/41 var minst 1400 personer i arbeid for tyskerne.⁷⁰ Det ble bygd ny riksveg mot Dovrefjell, samtidig som det ble igangsatt storstilt brakkebygging.

Et firma som A/S Konstruksjon fikk store entrepriser. Selskapet tok i august 1940 på seg bygging av "veier, planering og grunnarbeider for brakker samt oppsetting av disse".⁷¹ Arbeidene skulle starte straks og utføres som dag- og nattskift. De ble oppført etter regning med tillegg på 20 % til dekning av fortjeneste og generelle omkostninger. Arbeidene fikk et betydelig omfang. For selskapet var kontrakten "usedvanlig gunstig". I september 1941 var det utført arbeid for ca 15 mill kroner. A/S Konstruksjon beregnet sin nettofortjeneste til 2,4 mill kroner. Arbeidene pågikk til forsommeren 1942, men ble etter hvert overtatt av andre entreprenører.

Et mindretall i egen bygd

Den voldsomme aktiviteten som fulgte med den tyske virksomheten skapte en helt ny situasjon i Dovre. Fra høsten 1940 var dovringene i klart mindretall i sin egen bygd. De forsvant nesten i havet av anleggsarbeidere og tyske militære. Mye ved situasjonen måtte kjennes underlig og beklagelig. Men det fantes også forsonende trekk: det fulgte penger og andre fordeler med den massive tyske tilstedeværelsen. Den enkelte innbyggeren ble gjennom de hverdagslige utfordringer den nye situasjonen skapte, stilt overfor et avgjørende spørsmål: hvor nær skulle en slippe tyskerne inn på livet?

Enkelte personer konkluderte åpenbart med at et medlemskap i NS ville gjøre det lettere å komme på god fot med de nye makthaverne, og at dette kunne gi økonomiske og personlige fordeler i den nye situasjonen i bygda. Hvor mange disse personene var, og hvilken andel de utgjorde av de nye NS-medlemmene, er vanskelig å anslå. Flere lokale

---

⁶⁹ En komplett divisjon omfattet 16.800 mann, men 181. divisjon lå aldri fullt oppsatt på Dombås.

⁷⁰ Dovre kommunearkiv. Ordfører Jakob B. Vigerust oppgir tallet 1400 i brev til Innenriksdepartementet

⁷¹ Domsarkivet, RA, sak A/S Konstruksjon

NS-medlemmer jobbet for bedrifter som A/S Konstruksjon o.l., men det er klart at de fleste som drev tyskerarbeid, ikke var med i NS. Det er ingen ting som tyder på at det økonomiske motivet alene var utslagsgivende for noe større antall av de innfødte dovingene som etter hvert sluttet seg til NS.

Med tida utviklet det seg en naturlig sosial kontakt mellom en del bygdefolk og tyskerne, uten at det forutsatte NS-medlemskap. Bygdefolk kunne nyte godt av en del av de tilbudene som den tyske basen førte med seg, som f.eks. kinoforestillinger og lege- og sjukehus tjenester. Dette bidro ventelig til at det som måtte være av spenning mellom okkupant og okkupert ble dempet. Det tyske nærværet ble allminnelig, med tyske militære integrert i hverdagslivet i bygda.

I større grad enn de fleste andre kommuner i Norge ble Dovre et tyskdominert lokalsamfunn under krigen. Den massive tyske tilstedeværelsen måtte sammen med meldingene om tyske militære framganger på alle fronter gi grunnlag for en virkelighetsoppfatning der en endelig tysk seier framsto som svært sannsynlig. For personer som i utgangspunktet ikke hadde noe negativt forhold til Hitler-Tyskland eller Quislings Nasjonal Samling, kunne det av flere grunner fortone seg som rasjonelt å forholde seg politisk positivt til denne nye virkeligheten.

Det ble enda klarere etter at rikskommissær Terboven holdt sin kjente tale 25. september 1940. I denne presenterte han de tyske premissene for den videre utvikling av det okkuperte Norge. Han meldte at alle andre norske politiske partier var forbudt. For det norske folket som vil gjenvinne sin frihet, gis "nu bare en vei, og denne fører over Nasjonal Samling".⁷² Quisling hadde i lengre tid manøvrert iherdig for å få NS i en maktposisjon. Terbovens tale imøtekom langt på veg hans ambisjoner. I det kommissariske statsrådet som ble oppnevnt den samme dagen som Terboven talte, var ni av tretten statsråder NS-medlemmer.

Nå skulle "solkorsets nye dag bryte frem"⁷³ over Norge. NS-makttovertakelsen skulle følges opp av en gjennomgripende nyordning, som ikke bare skulle foregå på riksplan, men trenge ned til den enkelte kommune, den enkelte organisasjon og forening, og aller helst ned til det enkelte individ. Nyordningen av kommunene skulle gjennomføres fra 1. januar 1941. Det viktigste nye var at førerprinsippet skulle inn i norsk lokalstyre. Ordførerens myndighetsområde skulle utvides til å dekke det feltet formannskap og kommunestyre til sammen hadde bestyrt tidligere. Med seg skulle ordføreren ha et antall

---

⁷² Sitert i Berit Nøkleby: Norge i krig, bd 2, Oslo 1990, s 43f

"formenn", med rådgivende funksjon. Ordfører og varaordfører var oppnevnt av Innenriksdepartementet. Enhver form for folkestyre ble vraket. Under rettsoppgjøret var det mange NS-medlemmer som trakk fram rikskommissærens tale og den varslede nyordningen som en viktig årsak til innmelding.

Krigshandlingene i april 1940 sammen med den store tyske militære etableringen gjorde at dovringene i større grad enn mange andre bygder opplevde at Norge og hjembygda var i krig. Det store spørsmålet for mange var naturligvis hva framtida ville bringe, av prøvelser og muligheter.

Dovre NS under krigen

I januar 1941 ble den politiske nyordningen iverksatt også i Dovre. Da fikk bygda oppnevnt en NS-ordfører og en kommuneledelse som var dominert av NS. Dermed var det gamle politiske systemet skjøvet til side. Ett år tidligere kunne ingen ha tenkt seg en slik utvikling.

Den nye ordføreren ble Jakob Bjørnerson Vigerust (f 1909), med Åsmund Høie som varaordfører.⁷⁴ Begge var NS-medlemmer ved oppnevningen, Høie fra 1935, Vigerust fra juli 1940. Med seg hadde de åtte "formenn", og like mange vararepresentanter, oppnevnt av Fylkesmannen. Av de oppnevnte formennene var (eller ble) fem medlemmer i NS, to av dem tilhørte den opprinnelige kjernen fra 1935. Tre av varaformennene var (eller ble) med i NS.

Denne sammensetningen viste at NS ønsket og fikk en sterk stilling i den oppnevnte kommuneledelsen. Samtidig var det klart at den nye maktposisjonen stilte partiet overfor store utfordringer. Bygdas nye ledere hadde svært liten kommunalpolitisk erfaring.⁷⁵ Ville de makte å gjennomføre den politiske nyordningen som partiet både lokalt og nasjonalt ønsket?

Når det gjelder prosentvis tilslutning og tiendeplassen i norsk sammenheng, kan Dovre NS i tilbakeblikk fortone seg som et lokalparti med suksess. Men det er ikke usannsynlig at den lokale NS-ledelsen under den store framgangen mot årsskiftet 1940-41 hadde større ambisjoner enn å skaffe partiet en tilslutning i den voksne befolkningen på 6-7 prosent. Totalt sett skulle situasjonen mot årsskiftet 1940-41 være svært gunstig for det restaurerte NS-laget i Dovre. For det første fantes ei gruppe NS-veteraner i bygda som med

---

⁷³ Samme sted s 51

⁷⁴ Brev fra Fylkesmannen i Oppland 31.1.41, i DKA

⁷⁵ Bare én av de ti hadde vært fast representant tidligere, for Bondepartiet 1929-32

utgangspunkt i de lokale krigshandlingene i april, den flyktende regjeringas mindre vellykte opptreden og den sterke tyske frammarsjen, kunne argumentere sterkt for at tysk og nasjonalsosialistisk verdenserobring var nær forestående.

For det andre ga tyskernes baseoppbygging på Dombås mange økonomisk interessante muligheter som lokalbefolkningen burde sette pris på. Og for det tredje var NS det eneste lovlige partiet, statsbærende og etter 1.januar 1941 med all makt i kommunen. Terbovens tale med påfølgende nyordning skapte utvilsomt også økt interesse for NS. Flere som tidligere hadde ledd av partiet, vaklet nå. Men selv om rammevilkårene på mange måter var gunstige, ble ikke møtet med den praktiske virkeligheten bare enkelt. Det kom snart til uttrykk gjennom medlemstviklingen i lokalpartiet.

Rekrutteringens faser

Allerede i den flytende maktpolitiske situasjonen sommeren og høsten 1940, før Terbovens tale, hadde NS i Dovre opplevd økende oppslutning. Som nevnt fornyet Pål Tallerås sitt medlemskap i juli, og hans fetter, seinere ordfører, Jakob Vigerust meldte seg inn omtrent samtidig. Flere andre gikk også inn. Det må altså ha eksistert faktorer som gjorde medlemskap interessant for enkelte allerede på dette tidspunktet.

Fra september 1940 samsvarte den lokale medlemsutviklingen i Dovre godt med den nasjonale, slik Magne Skodvin har beskrevet den. Skodvin har delt inn oppslutningen om NS i sju faser⁷⁶:

- ”1) Stor tilstrømming frå september 1940 til årsskiftet.
- 2) Klårt omslag på nyåret (mykje av tilveksten i januar 1941 var uekspederte innmeldingsskjema frå 1940).
- 3) Relativ stillstand i eit par månader.
- 4) Nokså jamnt tilsig fram til midsommaren 1942 (...).
- 5) Vidare oppgang fram til hausten 1943, men med mindre auke (...).
- 6) Nedgang frå november 1943 (...).
- 7) Fortsatt og sterkere nedgang siste krigsvinteren (1944/45).”

Skodvin påviser med andre ord vekst i medlemstall fram til og med oktober 1943 (om enn stadig svakere), deretter nedgang. Også i Dovre kom den store bølgen med nye medlemmer i de første månedene etter Terbovens tale, før nyordningen ble iverksatt.

Å melde seg inn i et politisk parti er en mer eller mindre aktiv handling. En kan tenke seg at personer etter overveielser i eget lønnkammer fant at NS-medlemskap var fornuftig i situasjonen som forelå og henvendte seg til partiet på egen hånd. Men mer

---

⁷⁶ "Om landssvikoppjøret. Innstilling 1962", s 17.

utslagsgivende var nok ytre årsaker, som den landsomfattende vervekampanjen NS lanserte i juni 1940. I Dovre fikk Anton Bjørnsgård og andre lokale NS-ververe ansvaret med å følge opp kampanjen.

Reorganiseringen i Oppland fylke var så vidt i gang 19.juni. Da ble Anton Bjørnsgård invitert til et NS-møte på Gjøvik. Han kunne ikke delta, men sendt en hilsen til de andre deltakerne:

”I dyp takknemmelighet til vår fører Vidkun Quislings utrættelige arbeide for Norges sak, er det mit inderlige ønske at det norske folk nu maa faa øinene opp for at Norges sak er bedst tjent med å bli ivaretatt av menn som har en slik støpning som Vidkun Quisling. Det har nok ikke vært naadig å vært N.S. mann, allermindst, i den siste tid, det har nok noen hver av oss faatt føle som har talt Norges sak siden 9.april 1940, men i forvissning om at vaar førers fremsynthet vil fortsette i kommende dage ønsker jeg alle som deltar i møtet paa Gjøvik 19 ds lykke til. Gud signe vårt dyre fedreland! Heil og Sæl!”⁷⁷

Bjørnsgård ble gjenoppnevnt som lagfører i Dovre like etter på.⁷⁸ Detaljene i det videre arbeidet er ukjente, og det samme gjelder hvilke argumenter ververne brukte når de nå skulle presentere sin sak for dovringene. Derimot er det klart at medlemstallet i Dovre NS økte fra sommeren 1940. Seks nye medlemmer ble registrert i juli 1940, i kjølvannet på det definitive nederlaget for de norske styrkene 10.juni, og flere fulgte i juli og august. Da Terboven talte 25.september, hadde laget ca 30 medlemmer (fratrasket fire "utenbygds"). Tallet omfatter 19 nyinnmeldte "lokale" og 13 som hadde medlemskap registrert før krigsutbruddet.⁷⁹ Blant disse første ca 30 var det bare fire kvinner. Tabell 2 nedenfor viser at Dovre NS på årsbasis fikk flest nye medlemmer i 1940, men også at det var jevn framgang i 1941 og i 1942, fram til og med Skodvins fase 4. Deretter ble rekrutteringen svært liten, med et interessant unntak seinsommeren 1944.

TABELL 2. Nye medlemmer i Dovre NS april 1940 til mai 1945

År	Nye medl.	Prosent %	Kvinner	Gj.sn.alder i år
1940 a)	78	41,9	16	34,6
1941	39	21	26	29,3
1942	33	17,7	18	32,8
1943	8	4,3	3	31
1944	27	14,5	19	43,5
1945	0	0	0	
Ikke oppgitt	1	0,5	1	
Til sammen	186	99,9	83	34,3

a) inkluderer 13 medlemmer innmeldt før 9.april 1940.

⁷⁷ Bjørnsgård, sak, Domsarkivet, RA, brev 17.6.40 til NS, Gjøvik

⁷⁸ Samme sted, brev 29.6.40

⁷⁹ Blant de 13 var det flere som nå fornyet medlemskap de hadde latt forfalle eller gå ut før krigen.

Gjennomsnittsalder gjelder alder ved innmelding. Tallene i tabellen (og deres grunnlagsmateriale) gir grunnlag for en deling av medlemsutviklingen i tre faser:

Fase 1, vekstfasen, varte fra juli 1940 til juli 1942. Den store bølgen med nye medlemmer kom i de første månedene etter Terbovens tale 25. september 1940. Vel 45 (24 %) medlemmer ble registrert i løpet av de tre siste månedene i 1940. Effekten av talen ser ut til å ha vedvart ut året, deretter gikk vervingen tyngre. Riktignok ble åtte nye medlemmer innført i medlemsrullene i januar, men i februar ble det ikke registrert noen nye medlemmer. Tre nye kom til i mars, deretter en i april, tre i mai, en i juni og to i juli. August skulle bli en unntaksmåned, med hele 15 nyregistrerte (nesten bare kvinner). Det er nærliggende å se augusttallet i sammenheng med Tysklands angrep på Sovjetunionen 22. juni. Det gikk alltid noe tid fra innmelding til registrering. Fra september og ut året fikk partiet tre nye medlemmer. I 1942 fulgte noen måneder med svært ujevn vekst.

Disse tallene viser at tilstrømmingen til partiet sank betraktelig i første halvår 1941, nettopp i den perioden da NS overtok den politiske makta i bygda. Når den første rekrutteringsfasen blir sett under ett, er det likevel klart at Dovre NS opplevde en klar framgang i form av medlemsvekst til og med første halvår 1942.

Mens mennene var i stort flertall blant de nyinnmeldte i 1940, var det en overvekt av kvinner blant de nye fra januar 1941. Dette er i samsvar med tendensen på landsplan, der kvinnene etter 1941 kom "i større skarer enn menn".⁸⁰ I 1941 og 1942 var 44 av de 73 nye medlemmene kvinner. Mange av disse var koner eller døtre av tidligere innmeldte menn. Men det finnes flere eksempler på familier der kvinnene var først ute med å melde seg inn. 1941 og 1942 ble også de åra da de fleste unge kom til partiet. Ofte fulgte de i kjølvannet til eldre slektninger som alt var innmeldt i partiet.

Fase 2 omfatter tida fra sommeren 1942 til sommeren 1944. Fra juli 1942 ble en tendens som kunne anes alt fra 1941, helt klar: tallet på innmeldinger stagnerte. I løpet av de 22 månedene fra august 1942 til og med mai 1944 ble det registrert bare 14 nye medlemmer i Dovre NS. I de foregående 22 månedene hadde partiet fått 84 medlemmer. Det ble i denne fasen også tydelig at enkeltmedlemmer gikk i passivitet eller meldte seg ut.

Fase 3 ble særpreget og karakteriseres av en **etterrakst** som ble foretatt sommeren 44. I juni og juli 1944 fikk Dovre NS ganske mange nye medlemmer. Veksten denne sommeren ble bare overgått av innmeldingsbølgen førjulsvinteren 1940. Av de 27 nye medlemmene var 19 kvinner. Gjennomsnittsalderen var høy, nesten 44 år. De åtte mennene var i gjennomsnitt knapt 60 år gamle. Den eldste av hankjønn var over 80 år, to var rundt 75.

---

⁸⁰ Dahl m fl 1982, s 167

Alt tyder på at denne siste innmeldingsbølgen var resultatet av et krafttak fra et par entusiastiske unge NS-menn. En av disse var Pål Tallerås, og han røpet i et brev til stabslederen i NS ungdomsfylking (NSUF) i februar 1944 at det på det tidspunktet ikke sto særlig bra til i lokallaget:

"Hedmark og Oppland står så godt, heiter det overalt. Reelt sett står det sers dårlig til og i dei andre fylkesområde tilsvarande. Vi har ikkje tilgang som det er breidde og vokster i. Ein skal ikkje berre skulda på krigssituasjonen. Kjerna minker, medlemstilgangen er for det meste botnskrap".⁸¹

Erkjennelsen som ligger i dette sitatet gir antakelig en god karakteristikk av forholda i Dovre NS-lag i 1944. For det lokale NS var det på denne tida blitt så å si umulig å nå inn i nye sirkler. Derfor var de som ble vervet i 1944 nesten utelukkende slektninger av tidligere medlemmer.

Årsakene til endringene i medlemstilstrømning må søkes i indre, partimessige, og i ytre, samfunnsmessige, forhold. Noen allmenne, nasjonale tendenser var åpenbare også i Dovre: Med tysk framgang fulgte framgang for NS, mens tyske nederlag virket motsatt. At medlemstilgangen ble dårligere gjennom krigsåra, følger naturlig av dette. At en norsk motstandsbevegelse reiste seg og tok opp kampen mot NS og partiets aksjoner, svekket på tilsvarende måte rekrutteringsgrunnlaget.

Av lokale forhold har vi alt kommentert at NS i Dovre fikk en viss nyrekruttering fra juni/juli 1940, og at krigserfaringene sammen med eksistensen av et NS-miljø fra før krigen sikkert gjorde det lettere å få gjennomslag for den nasjonale vervekampanjen. Men i Dovre som i landet for øvrig var det truslene og løftene i Terbovens tale som virkelig fikk fart i medlemstilgangen. Ved utgangen av året hadde Dovre NS nesten 80 medlemmer.

Utfordringene

Dovre NS forventet sikkert at partiets kommunale maktovertakelse 1. januar skulle bli et godt utgangspunkt for videre framgang. - Slik gikk det ikke. Det er mulig at de ganske få nye medlemmene som kom til på etterjulsvinteren i hovedsak var såkalte overliggere, som det hadde tatt tid å få registrert. De hadde meldt seg inn på grunn av appellen i Terbovens tale, ikke fordi de gledet seg over lokalt NS-styre.

Hvorfor gikk det plutselig tråere? – Det er flere svar på dette spørsmålet. Det første har med NS-ledelsens manglende erfaring og kompetanse å gjøre. Ansvaret som fulgte med den nye maktposisjonen, innebar at parti- og kommuneledelse måtte ta seg av en rekke nødvendige og akutte oppgaver. Et eksempel på det er praktiske spørsmål knyttet til den voldsomme aktiviteten rundt anleggsvirksomheten og den tyske tilstedeværelsen. Denne virksomheten skapte en hektisk stemning med mange slags forventninger i bygda.

---

⁸¹ Pål Tallerås, RA

Ordfører Vigerust sendte 10. januar 1941 et brev til statsråd Hagelin om anleggsboomen i kommunen. Han forteller Hagelin at firmaene A/S Konstruksjon fra Oslo og entreprenør Mo fra Trondheim sto for brakkebygginga på Dombås, og at "der bare i lønninger til 1400 mann utbetales Ca. 1 mill. kr. pr. mnd."⁸². På grunnlag av dette ønsket ordføreren å få til en spesialavtale som kunne gi Dovre andel i de skatteinntektene som anleggsvirksomheten medførte. Slike inntekter ville "komme særdeles vel med for oss i denne nyordningens tid da vi i N.S. har tatt styret." Videre het det at en slik ordning ville føre til at vi

"unge N.S. folk med ikke altfor stor tillit og autoritet vilde bli umåtelig styrket. Vi ber derfor departementet hjelpe oss her så vi kunde få skatteprosenten ned - det er nok den sikreste vei til folkets hjerter, hvorved hatets og mismotets giftblandere vil tape makten."

Selvinnsikten i dette brevet er interessant og betegnende. Etter vel ei uke i ordførerstolen erkjente Vigerust at de nye makthavernes tillit i bygdesamfunnet er liten. Enda viktigere er at brevet viser at NS-ledelsen i Dovre så tidlig som i januar 1941 innså sin egen svakhet og manglende autoritet. Vigerust innrømmet også at motstanderne av NS var sterke, og at de hadde betydelig makt i bygdeopinionen. Departementets svar på dette brevet er ikke kjent.

Det var neppe lett på kort sikt å peke på raske og positive konsekvenser av regimeskiftet. På den annen side var det ganske sikkert slik at både kommunen og privatpersoner tjente penger på anleggsvirksomheten og det store antallet tyskere. Bygdas folk kunne snart selge varer og tjenester som mat, husrom og transport til de fremmede, både i anleggsperioden og etterpå. Men om dette påvirket oppslutningen om NS, er et annet spørsmål.

Det er lite sannsynlig at gjennomføringen av nyordningen styrket stillingen til NS i Dovre. At den virket positivt i forkant, er en annen sak. I forhold til de posisjoner og den makt som skulle omfordeles, kunne det være fordelaktig å være NS-medlem. På minussida sto det faktum at det nye herredstinget ble etablert ved at det gamle, demokratisk valgte styret ble skjøvet til side, og at de demokratiske partiene ble forbudt.

Utfordringene for partiet lå ikke bare i at oppgavene var mange og medvinden i opinionen laber. Det var også mange funksjoner eller posisjoner som partiet måtte fylle. Dovre NS hadde altså rundt 80 medlemmer ved årsskiftet 1940-41. Mange av disse var det som kan kalles familiemedlemmer, som var vervet inn i partiet av mer bevisste personer,

---

⁸² Brev til Innenriksdepartementet fra ordfører Vigerust 10.1.41, DKA

men som selv var lite skolerte og engasjerte politisk. Dette var ikke folk som uten videre kunne settes inn i politiske verv. Det er ikke usannsynlig at det bare var 20-30 personer som var aktuelle som "ledere".

Men nå skulle herredstinget og det lokale partiapparatet fylles med konkrete personer. I herredstinget satt åtte NS-folk, og det var kommunale utvalg og nemnder som krevde folk. I tillegg kom NS' organisasjonsapparat. Det var sterkt byråkratisk oppbygd, med mange verv og posisjoner. En lagsstabsmelding fra juni 1943 opererte med følgende partiverv i Dovre⁸³:

- Lagfører
- Org.leder
- Personaleder
- Økonomileder
- Prop.presseleder
- Hirdleder
- NSK leder (kvinneorg)
- NSUF leder (ungdomsorg)
- Faggruppeleder (arbeidsliv)
- Bondefører
- NSH leder (hjelpeorg)

Blant de nye medlemmene i Dovre NS fantes dyktige og engasjerte personer, med glødende tro på NS som politisk alternativ. Hos de yngre var det flere som ganske sikkert opplevde partiets budskap som heroisk, som et kall til kamp på liv og død for sivilisasjonen, mot det som etter hvert fikk merkelappen bolsjevisme og barbari. Når dette kallselementet ble kombinert med vervekampanjer for fronttjeneste, kunne det være vanskelig å stå imot. Fra Dovre meldte 7-8 unge menn seg til innsats på Østfronten, de fleste av dem kom i aktiv tjeneste. Én falt. For flere av de andre frontkjemperne førte tjenesten til ulike slags personlige tragedier. Et par, tre vendte tilbake til heimbygda i løpet av krigens siste par år. Der fikk de sentrale posisjoner innenfor den lokale NS-administrasjonen.

Arbeid for partiet lokalt eller på riksplan framsto åpenbart som mindre heltemodig og ga mindre status i NS-kretser enn krigstjeneste ute. Samtidig var det altså et stort behov i partiet for dyktige og innsatsvillige folk i Norge. Fra Dovre NS forsvant i løpet av de første krigsåra mange av de beste yngre medlemmene, enten til fronttjeneste eller til arbeid på høyere nivå i partiet, krets-, fylkes- eller riksplan. Følgelig måtte byrdene i det daglige partiarbeidet bæres av de gjenværende medlemmene. Det ble stor gjennomstrømning i de ulike vervene og en påtakelig mangel på kontinuitet. Både lokalt og nasjonalt ble det et

---

⁸³ MT sak, Domsarkivet, RA

stadig tilbakevendende problem at partiets personressurser var utilstrekkelige, kvantitativt og kvalitativt.

I tillegg til mangelen på erfarne ledere, jfr ordførerens innrømmelse om ”unge N.S. folk med ikke altfor stor tillit og autoritet”⁸⁴, var partiet i seg selv uerfarent og idealistisk. Målsettinger som ble stilt opp, f eks i forhold til rekruttering og organisering, var urealistiske. Mangelen på stabilitet og kontinuitet i ledelsen påvirket også mulighetene for å drive et godt rekrutteringsarbeid. Slike grunnleggende svakheter ble forsterket av den nevnte tappingen av de mest entusiastiske medlemmene lokalt. Det påvirket naturligvis også motivasjonen til dem som satt i de viktigere vervene.

Foran årsskiftet 1941-42 oppsummerte ordfører Vigerust resultatene for sine underordnede i Dovre herredsting, et år etter at nyordningen var iverksatt. Han hevdet at mye var oppnådd, blant annet var kommunens økonomiske situasjon blitt mye bedre. Men han innrømmet også at det hadde vært problemer:

”Korleis ville det gått med Dovre om ikkje nyordninga hadde kome? Det hadde vorte kaos av heile greia. Det gamle politiske systemet var ein god garantist for at så vilde det gått. Da vi overtok makta, mine herrar formenn, så var vi alle sikkert på det reine med det store ansvaret som fylgde. Vi visste og at dei gamle makthavere ville leggje stein til børa. Og det slo heller ikkje feil. De tok opp si gamle gjerning med sjikanøse skuldingar, baktale og mistenkeleggjering. Men det vi ikkje var budd på, var at det fanst folk innan det statsberande parti her på Dovre som gjorde det same. Men vi har greidd eldprøva (...).”⁸⁵

I løpet av 1941 hadde lokalpartiet møtt store utfordringer, ikke minst internt. Ordføreren hadde kanskje rett i at partiet ved årsskiftet hadde kommet gjennom de store utfordringene, men det hadde medført store omkostninger som muligens førte til varig svekkelse.

Intern strid

De personmessige svakhetene ved partiet lå latente allerede ved innføringen av den kommunale nyordningen. I Dovre ble ikke situasjonen for partiet enklere da Jakob Vigerust ble alvorlig sjuk kort tid etter at han hadde tiltrådt som ordfører. Varaordfører Åsmund Høie som var partiveteran og en trofast tilhenger av Anton Bjørnsgård, trådte nå inn i ordførerstillingen.

Det er tidligere vist at det ikke var noe godt forhold mellom Bjørnsgård og Bjørner Vigerust, ordførerens far. Den gamle striden mellom Bjørnsgård og Vigerust blusset opp igjen da Vigerust meldte seg til ny tjeneste for NS etter Terbovens tale i september 1940. Med seg inn i partiet brakte han flere slektninger og kjente. Det kan virke som om Vigerust

---

⁸⁴ jfr note 82

⁸⁵ Bjørnsgård, RA, udatert avisutklipp fra ”Laagen”, refererer fra møte i Dovre herredsting 29.12.41

ikke ville risikere at han og hans folk skulle bli stående utenfor når Terbovens varslede nyordning skulle iverksettes, med fordeling av verv og posisjoner. Det var lite trolig at den slektsstolte tidligere Venstreordføreren oppfattet en mann som Bjørnsgård som en god kandidat til ordførerstolen i Dovre.

Straks Bjørner Vigerust hadde fått orden på medlemskapet sitt igjen, dro han inn til Oslo for å orientere sentrale personer i NS-ledelsen om situasjonen i Dovre. I desember 1940 fulgte han opp dette besøket med et brev direkte til Quisling, der han presenterte sine tanker om ordførervervet i Dovre. Ivar Olstad forteller at Vigerust i brevet anbefalte seg selv som ordfører framfor representanter for "andre grupperinger innen Nasjonal Samling som savner det nødvendige kulturnivå og andre vesentlige egenskaper".⁸⁶ Vigerust understreket at

"... det å vera ordførar i Dovre er heller ikkje det same som å vera ordførar i hvilken som helst bygd i landet." ⁸⁷

Underforstått var ikke Anton Bjørnsgård kvalifisert til å styre denne flotte bygda med det nasjonalt symbolske navnet. Men også i sentrale NS-kretser ble den nesten 60-årige Bjørner Vigerust oppfattet som for kontroversiell til å kunne bekle ordførerstillingen. I stedet fant innflytelsesrike personer innenfor NS at en god kompromissløsning ville være å oppnevne Bjørners sønn, Jakob, tross hans relativt unge alder (han var 31 år gammel).

For mange i nærmiljøet kom dette overraskende. Partisliteren Bjørnsgård virket som en mer opplagt kandidat. Han var høsten 1940 blitt gjenoppnevnt som kretsfører for NS i Nord-Gudbrandsdalen, noe som viste at han fortsatt hadde en sentral posisjon i partiet. Muligens medførte dette at han kom i begivenhetenes ytterkant, da spillet om ordførerstillingen startet. Fylkesledelsen anså imidlertid Bjørnsgård som den naturlige ordførerkandidat.⁸⁸

Slik skulle det ikke gå. Fra lokallaget ble Jakob Vigerust foreslått som ordfører, noe som ble tatt til følge av høyere partiinstanser. Det vakte oppmerksomhet at Bjørnsgård ikke kom med i herredstinget i det hele tatt. Dovre NS-lag hadde foreslått hans kandidatur for den nye ordføreren, som sammen med fylkesmannen og NS fylkesfører oppnevnte ordførerens "formenn" eller rådgivere. Den nytiltrådte Jakob Vigerust satte straks en strek over Bjørnsgårds navn.⁸⁹ På den annen side måtte det gis en konsesjon til veteranene og Bjørnsgård-fløyen i partiet, og løsningen ble å gi Åsmund Høie vervet som varaordfører. Kretsen rundt far og sønn Vigerust hadde dermed i første omgang vunnet det som fortøner seg som en intern maktkamp i partiet, en kamp med røtter i den nære politiske historie.

---

⁸⁶ Olstad 1969, s 98

⁸⁷ Sitert samme sted, s 99

⁸⁸ Bjørnsgård, sak, RA

⁸⁹ Åsmund Høie sak, Domsarkivet, RA, brev av 5.9.41

Men så spilte tilfeldighetene inn i form av sjukdom, og varaordfører Åsmund Høie måtte midlertidig overta som ordfører. Det viste seg fort at Høie ikke hadde vært fornøyd med utviklingen i partiet og kommunen under Vigerusts ledelse. Han så store utfordringer både i organisasjonsarbeid og i svak medlemsverving. I et brev til fylkesledelsen 14. april 1941 beklaget han seg over situasjonen. Han understreket at det var viktig for bevegelsens framtid at det nå:

"her i Dovre blir klarlagt hvilken årsak som ligger til grunn for at NS bevegelsen i Dovre er stagnert, og endog er på tilbakegang."

Videre skrev han:

"Jeg kan ikke unnlate å gjøre Dem oppmerksom på at etterat J.B. Vigerust overtok ordførerstillingen er NS her i bygden kommet inn på helt nye veier, med en politikk som etter min mening, skader vår store sak. Vår fremste NS-mann, hr. Anton B. Bjørnsgård, som har kjempet en hård og ærlig kamp for vår sak i mange år, er nu satt helt utenfor enten ved sabotasje eller retorsjon. Det skal her slås fast at jeg, under den nye ledelse som har tatt magten, avslår enhver tjeneste til fremme for disse magthavere idet jeg simpelthen nekter samarbeid med den nye "NS-ledelse" i Dovre. ...".⁹⁰

Høie anklaget altså den ferske kommuneledelsen for å legge opp til en "ny" politikk, som ikke var NS-politikk. Før krigen hadde Høie hatt en mer forsonlig holdning til Bjørner Vigerust. I 1939 spilte han på Vigerusts kjente NS-sympatier og utfordret han i Fritt Folk til å støtte avisen med å tegne et abonnement.⁹¹ Men nå, etter Vigerustenes tilsidesetting av Bjørnsgård, var Høies tålmodighet slutt. Han utfordret den lokale NS-ledelsen på det sterkeste.

Konflikten viser at det i NS-laget i Dovre fra årsskiftet 1940/41 (og kanskje allerede fra sommeren 1940) eksisterte to fløyer. Bjørnsgårds gruppe besto av de fleste veteranene og en del folk de hadde vervet. Ideologisk kan denne gruppa ha representert en slags venstrefløy. Den var sosialradikal - i NS-språket "sosialistisk" - og videreførte politikken fra Dovrepartiets siste periode i kommunestyret. Der hadde som nevnt Bjørnsgård framstått som sterkt kritisk til de større bøndene og det lokale Bondepartiets ledere. Nettopp denne gruppa utgjorde nå under Vigerustenes ledelse den andre fløyen i partiet. Nyordningen åpnet muligheten for at den gamle bondeeliten i Dovre kunne vinne tilbake maktposisjonene den hadde mistet gjennom stemmerettsutvidelsene. Kanskje så disse bøndene muligheten for en slags lokal restaurasjon av bondemakt.

Men dette spørsmålet er komplisert. Det viste seg i den såkalte Lisødegård-saka, som virkelig skapte rystelser i partiet. Den forfalne garden Lisødegård var kjøpt av ordfører

⁹⁰ Olstad 1969, s 98

⁹¹ Fritt Folk 21.1.39

Vigerust på vegne av Dovre kommune, blant annet for å benyttes til havneformål. Men så medlte det seg slektninger av gardens eiere som ville kjøpe tilbake garden på odel. De reiste odelssøksmål mot Dovre kommune.

Dette skapte en stor strid omkring spørsmålet om den private eiendomsrett, odel og offentlig eierskap. I mars 1941 kritiserte tidligere stortingsmann Erling Bjørnson ordfører Vigerust for på kommunens vegne å ha kjøpt garden ut av hendene på de odelsberettigede.⁹² Fire av formennene (en av dem NS-medlem) i herredstinget protesterte også mot Vigerusts vedtak, gjennom en protokolltilførsel. I den het det:

”Det springende og altoverskyggende spørsmål angående Dovre kommunes kjøp av Lisødegård må i samsvar med N.S. program være dette: Når blir fellesnyttens størst? Blir fellesnyttens størst når kommunen kjøper og bruker eiendommen? Eller blir den størst når gården blir kjøpt av en privatmann som har evne og vilje til å bruke og gjenoppbygge den? (Vi mener det siste).”⁹³

Argumentene fra Bjørnsgård-fløyen i Lisødegård-saka er vanskelig å plassere i et venstre-høyre perspektiv. I kampen mellom fløyene siterte Bjørnsgård og hans allierte gjerne NS' kjente slagord "Fellesnytte framfor egennytte". Gjennom det ville de understreke at Vigerust-fløyen sto for en bondeorientert særinteressepolitikk, mens de la vekt på ”sosialisme”, eller et bygdefellesskap over sosiale og økonomiske skiller. Samtidig var det Bjørnsgårds allierte som i Lisødegård-saka argumenterte for odelsrett og privat eierskap, og ordfører Vigerust som gikk inn for offentlig eierskap. Uansett bidro Lisødegård-saka til å øke de interne motsetningene i Dovre NS.

Høies henvendelse i april 1941 førte i første omgang ikke til noen reaksjon fra fylkesledelsens side. I mai skrev han på ny til fylkesfører Arve Frøysland og ba seg fritatt fra stillingen som ordfører. Høie, som var i nær slekt med de opprinnelige eierne av Lisødegård, meldte seg samtidig ut av partiet. Han skrev:

"Jeg har derfor funnet det riktigst å forlate N.S. og beklager å ha tatt feil av N.S. politikk, da jeg på ingen måte kan endre mitt standpunkt.”⁹⁴

Men striden ble ikke bilagt med dette. Konflikten i Dovre-laget fortsatte. I oktober sendte fylkesføreren i Oppland en inspektør til Dovre for å undersøke forholdene. Han skrev en grundig og saklig rapport, der han konkluderte klart:

”Det er f.t. ikke mulighet for mindelig ordning i denne saken. Det må velges og jeg foretrekker da Vigerust.”⁹⁵

⁹² Lågen 13.3.41

⁹³ Bjørnsgård, RA, udatert avisklipp, muligens Lågen, des 41?

⁹⁴ Høie, RA, brev av 14.4.41

⁹⁵ Bjørnsgård, RA, Rapport til Fylkesføreren, 16.10.41

Det er sannsynlig at denne rapporten satte et foreløpig punktum for Bjørnsgårds politiske karriere innenfor NS i Dovre og Oppland. Omtrent samtidig som denne rapporten ble skrevet, ble han ekskludert av hirden på grunn av passivitet. Det var et strengt og tydelig budskap partiveteranen mottok fra Oppland Fylking av Rikshirden:

”(...) Du skal vere hirdmann, men du har gløymt det. Du har gløymt det som landet krev av deg i dag meir enn noko anna: Plikt mot hirden og dermed mot Nasjonal Samling. (...) Men slik du er nå kan vi ikkje bruka deg, og vi må stryke deg. (...).”⁹⁶

Det er tydelig at Bjørnsgård oppfattet brevet som et ledd i den store konspirasjonen mot seg. Han protesterte, men fånyttes, og i slutten av desember frasa han seg alle verv i partiet. Han var fylt av bitterhet og gjorde det han kunne for å ødelegge for den nye ledelsen i lokalpartiet. Han var også sterkt kritisk til partiets og hirdens fylkesledelse, og begynte nå å sende appeller til partiets høyeste hold. I januar 1942 sendte han brev til minister Lunde og i mars til Sikkerhetspolitiets sjef Oliver Møystad⁹⁷. Overfor Lunde klaget han over det "klikkstyret" som var etablert på Dovre. Han vedla en detaljert oversikt over verv i parti og kommune som var tildelt Vigerusts nære og fjernere slektninger.⁹⁸ Oversikten gir et overbevisende belegg for berettigelsen av bruken av begrepet "klikkstyre": Vigerustenes kontroll i partiet var godt sikret ved hjelp av familieband. Innslaget av nepotisme var stort.

Den nasjonale NS-ledelsen ble altså bedt om å bidra til å løse striden i Dovre. Men den nølte med å blande seg inn. På en forsiktig måte avfant den seg med situasjonen, og støttet slik indirekte den fløyen som satt med makta. Så seint som i august 1942 var striden ennå ikke avklart. I et notat skrev en høytstående funksjonær i NS-ledelsen i Oslo følgende om striden i Dovre:

"... uten å kjenne personene og forholdene på Dovre bedre er det vanskelig å ta noen avgjørelse. Noe som er av stor betydning er, hvem av dem som har flest med sig på Dovre. Dessuten hvilken stilling frontkjemperne inntar og fra hvilken kant det har meldt sig flest til Legionen og Waffen-SS på Dovre." ⁹⁹

Det er interessant at vedkommende funksjonær anbefalte partiledelsen å anvende rent opportunistiske kriterier i forhold til konflikten. Politiske vurderinger, eller hensyn til ansiennitet eller tidligere fortjenstfullhet, ble ikke trukket inn. Noen aktiv inngripen fra den

⁹⁶ Samme sted, brev fra Oppland Fylking 15.10.41

⁹⁷ Norsk krigsleksikon s 282

⁹⁸ Høie, RA, brev av 23.5.41

⁹⁹ Bjørnsgård, RA, brev av 30.1.42 til minister Lunde

sentrale partiledelsen skjedde aldri. Derfor kan det slås fast at Vigerust-fløyen før årsskiftet hadde trukket det lengste strå i partistriden. Men den hadde kostet dyrt.

Høyre eller venstre?

Konflikten i Dovre NS fikk som resultat at flere personer på den ene fløyen i partiet meldte seg ut eller gikk i passivitet. Dette var de som kanskje kan plasseres som sosialradikale, ei gruppe som potensielt kunne ha ført til rekruttering fra de lavere lag i samfunnet.

Striden mellom fraksjonene i partiet, og i alle fall mellom hovedpersonene, var naturligvis kjent på bygda. Anton Bjørnsgård la neppe fingrene imellom når han i hverdagslivet uttalte seg om ordføreren og hans klikkstyre. Dette må ha ført til en svekkelse av partiet. Personkrangelen skapte ikke entusiasme verken innenfor Dovre NS eller hos personer som kunne ha vært mulige rekrutteringsmål.

Et naturlig spørsmål er om denne striden var en konflikt mellom personer eller om den faktisk var politisk, mellom en venstre- og en høyrefløy, slik det antydes over. Mye tyder altså på at Bjørnsgård og flere av hans veteraner var tilhengere av et sosialradikalt NS. På den annen side finnes det ingen kilder utover anklagene fra Høie og Bjørnsgård som belegger at NS-medlemmene rundt Vigerustene sto for en mer høyreorientert, mindre ”sosialistisk” NS-politikk. Tvert imot førte en person som Pål Tallerås, i nær slekt med Vigerustene, en radikal retorikk, og han regnet seg som ”sosialist”. Lisødegård-saka kompliserer også dette bildet.

Det som taler for at i alle fall Bjørner Vigerust ikke sto på venstre fløy i NS, er hans politiske fortid. Også flere av hans slektninger som nå hadde sluttet seg til NS, oppga i rettsforklaringer etter krigen at de før krigen hadde stemt Bondepartiet, som ikke var noe sosialradikalt parti på 1930-tallet. Totalt sett virker det som om partistriden i utgangspunktet var en kamp mellom personer, selv om den i en viss grad, i alle fall fra Bjørnsgård-fløyen, ble ført med ideologiske argumenter.

Den interne partikonflikten demonstrerte det nye regimets svakhet og problemer. Førerprinsippet vanskeliggjorde i seg selv kompromiss. Til dette kom stor mangel på politisk erfaring i den nye ledelsen. At den nye ordføreren og hans krets hadde flere mål og motiver, ikke bare å bygge et nasjonalsosialistisk Norge, men kanskje også å konsolidere et solid bondestyre, bidro til at viljen til intern enighet og samling ble mangelfull.

Et annet problem for partiet lå i at både Bjørnsgård og den eldre Vigerust av mange bygdefolk i de siste åra før krigen ble oppfattet som kverulantiske og lite seriøse som politikere. Derfor var det lett å avfeie dem og parkere dem på et sidespor. Når kampen om ledelsen av kommune og lokalpartiet kom til å stå mellom slike aktører, var det nye bygderegimet fra nyordningens første dag ute å kjøre i forhold til opinionen.

Partikonflikten gir også innblikk i en annen side ved det fascistiske eller nasjonalsosialistiske partiet Nasjonal Samling. Gjennom hele konflikten var det et åpenbart fravær av intern disiplin og autoritet. Høie og Bjørnsgård utfordret høy og lav i dette partiet som hyllet førerprinsippet, uten frykt for konsekvenser i form av represalier.

Når Bjørnsgård ikke fikk gjennomslag på lokalt nivå, forsøkte han fylkespartiet, når han ble avvist der gikk han videre mot toppen i partiet. Partiet på sin side sendte åpenbart også konfliktstoffet rundt i organisasjonen, og det gikk lang tid før noen skar igjennom og avgjorde personstriden.

Opplandshirdens utspill mot Bjørnsgård skjedde med en tone av moralsk patos, uten noen slags trusler om voldsbruk eller internering mot den frafalne, passive. Tilsvarende gjennomførte inspektøren fra fylkesføreren i Oppland en grundig og saklig analyse som grunnlagsmateriale for fylkesføreren vedtak.

Da Åsmund Høie i sinne våren 1941 skrev til fylkesfører Arve Frøisland og ville melde seg ut, fikk han følgende svar:

”Går imidlertid ut fra at De er opmerksom på at NS ikke under nogen omstendighet er å anse som en av de gamle politiske partier som man kunne gå inn og ut av ettersom hensikten, stemningen og ens humør kunne passe i øyeblikket.”¹⁰⁰

Her uttrykte nok Frøisland partiets offisielle syn. Men i praksis var det altså mulig både å true med å gå ut, og faktisk å melde seg ut av partiet, uten at det fikk farlige konsekvenser. Det viser sakene til Høie og Bjørnsgård.

Aksjoner mot befolkningen

Den indre striden tok krefter og drepte entusiasme. Den truet med å lamme all utadrettet aktivitet, selv om ikke alle partimedlemmene engasjerte seg i maktkampen. Men dette forandret ikke det faktum at NS fra januar 1941 satt med den politiske makta i Dovre, samtidig som det var det eneste lovlige partiet. Det skulle styre og det skulle vise handlekraft.

Men i løpet av 1941 ble situasjonen for partiet stadig tøffere, skepsisen og motstanden i befolkningen økte. Nå ble den også organisert. Høsten 1941 var situasjonen i Norge blitt tydelig tilstrammet, bl a med unntakstilstand og henrettelser i Oslo i september. Tyskerne ga Hirden friere spillerom overfor motstandere av NS. Aksjoner og overgrep bidro til å vekke stadig nye deler av det norske folket. Fronten mot NS og okkupasjonsmakten ble sterkere.

1. februar 1942 ble den såkalte Statsakten på Akershus gjennomført. En ny NS-regjering med Quisling som ”ministerpresident” ble oppnevnt. Oddvar Høidahl hevder at

---

¹⁰⁰ Høies sak, RA, brev fra Frøisland 24.5.1941

dette ble starten på ”den sterkeste offensiv NS noensinne iverksatte i løpet av krigen”¹⁰¹. Målet var å realisere den ”korporative idealstat” som Quisling så lenge hadde arbeidet for. Offensiven varte ut september 1942. Et hovedmål var å få et godt grep om ungdommen. Dette tok NS fatt på i februar, da det ble vedtatt lover om en tvungen "nasjonal ungdomstjeneste" og om opprettelse av et "lærersamband".

Dovre NS gjennomførte flere aksjoner innenfor disse kampområdene. I mars 1942 ble seks lokale lærere arrestert. De hadde nektet å bli med i det nye Lærersambandet og ble vurdert som suspekter av NS-folk. Fire av dem ble sendt videre til Kirkenes.¹⁰² Lærerne var kjente og kjære personer for mange i bygda, og aksjonen gjorde et sterkt negativt inntrykk.

22. mars 1942 hadde mange bygdefolk møtt fram til gudstjenesten for å høre sogneprest Skaare forrette. Han var kjent som en uredd motstander av de nye styresmaktene. Prekenen var slik at den forarget en av bygdas mest ivrige NS-medlemmer. Etter gudstjenesten tok han pennen fatt og rapporterte følgende til sine politiske foresatte:

"Her på Dombås har det i lang tid været et kommunistrede, grundlagt og stadig utvidet av marxisten, skredder og fhv. stortingsmann Lars Moen, som bosatte sig her for 30 år siden.

Lars Moen blev før jul av det tyske SIPO satt fast for at han etter sigende var medlem av en illegal organisasjon.

I midten av mars (1942) blev 4 marxistiske lærere i Dovre, S. Rudin, H. Renolen, Albert Guddal og Tafjord beordret til arbeidstjeneste. Søndag den 22. mars var det gudstjeneste i Dombås kirke. I sin preken refererte sognepresten bl.a. at Martin Luther sat og sang en salme, da katolikkene kom for å fengse ham.

Til slutt uttalte sognepresten at hele menigheten sørget over "De bortreiste" og anmodet kirkelyden om å delta i en felles bønn for "De bortreiste". Ingen var i tvil om at denne bønningen gjaldt disse fem "Bortreiste" marxister.

Under samme gudstjeneste leste sognepresten opp en anonym skrivelse og uttalte til slutt at han ville fratrede hvis "Ungdomstjenesten" blev innført.

(...) De her nevnte lærere har gjennom mange år hver lste mai været tilsynelatende vel tilfreds, når ca. 90 % av skolebarna marsjerte forbi med sovjetflagg syngende internasjonale ledet av stedlige og tilreisende marxister." ¹⁰³

Med andre ord gikk ikke Skaares lignelser over hodet på de NS-medlemmene som hadde møtt fram i kirka. Rapporten viser at begrepet "marxist" ble brukt ganske vilkårlig om enhver motstander av NS. Den såkalte "marxisten" Renolen i 1934 sto altså på Dovrepartiets liste og i 1937 på Frie Velgeres, begge ganger sammen med Bjørner Vigerust. Den siterte rapporten er datert 2. påskedag 1942. Dette var dagen etter at erklæringen om "kirkens grunn" ble lest opp fra de fleste av landets prekestoler, også av Skaare i Dovre.

¹⁰¹ O. Høidal: Quisling – en studie i landssvik. Oslo 2002, s 415

¹⁰² Hovdhaugen, Einar: Gudbrandsdalen gjennom krigsåra 1940-1945. Otta 1950, s 48

¹⁰³ HL sak, Domsarkivet, RA, brev 2. påskedag 1942

Angiveriet av presten fikk raskt konsekvenser. Noen dager seinere ble Skaare arrestert og sendt til Grini.¹⁰⁴ To uker etter var han igjen på frifot og på veg hjem til Dovre, der han fortsatte sin prestegjering.

I september kom en nyutnevnt NS-prest til bygda og forlangte å få overta embetet og prestegården. Skaare protesterte, men ble utvist fra fylket. Han dro over fjellet til Folldal og Hedmark, og bevarte derfra en viss kontakt med menigheten. I Dovre ble det samlet inn hele 6 400 kroner i avskjedsgave til han. Pengene ble imidlertid beslaglagt av hirden, som skal ha sendt midlene til Frontkjemperkontoret.¹⁰⁵

Parallelt med disse hendingene hadde NS støtt på problemer i forbindelse med innføring av den nasjonale ungdomstjenesten i Dovre. Gjennom tvungent medlemskap i NSUF og opplæring i skolen skulle ungdommen omskapes til gode nasjonalsosialister. Mange foreldre protesterte mot dette. 18. mai 1942 ble en rekke av dem arrestert og ført til Rudi skole.¹⁰⁶ Hirden deltok i arrestasjonene. Foreldrene ble bryskt forhørt om mange forhold og fikk dra hjem først etter at de skriftlig hadde erklært at de var villige til å la barna delta i ungdomstjenesten. Etter dette ble det ikke lett for ungdomslederen i NS å skape entusiasme for ungdomstjenesten. Etter ei tids virksomhet måtte han gi opp.

Denne typen arrestasjoner og aksjoner mot bygdefolk skapte etter hvert en svært vanskelig rekrutteringsatmosfære for NS. Å true naboer og kjentfolk til å innta en ny politisk overbevisning var umulig. Tvert imot styrket aksjonene motstandsviljen, og de bidro til at enkelte NS-medlemmer meldte seg ut av partiet eller ble mer passive.

Samtidig er det interessant å legge merke til at den lokale fronten som nå begynte å danne seg mot NS, ikke var uten sprekker. Den nye NS-presten som erstattet den populære sogneprest Skaare, hadde med seg kona til Dovre. Hun var ivrig NS-tilhenger, men også en dyktig organist og satte snart i gang med et barnekor i Dovre kirke. Dette tiltaket ble populært blant ungene, og barnekoret vokste. Langt fra alle de vel 40 kormedlemmene hadde NS-foreldre.¹⁰⁷ Korets popularitet demonstrerte dermed indirekte at det også for NS var mulig å finne åpninger i forhold til bygdefolket. Det samme skjedde i forbindelse med noen idrettsarrangement for de yngste. Noen av disse ble holdt i NSUFs regi, men ble tydeligvis ikke boikottet av alle ikke-NS-folk. Noen total isolasjon av NS og NS-aktivitet var det altså ikke tale om i Dovre.

En annen kanal NS ønsket å benytte for nå ut med sitt budskap og bringe nye folk til partiet, var de frilyndte ungdomslaga. Disse var godt utbygd i Gudbrandsdalen. Gudbrandsdalen ungdomslag (G.U.) kunne oppfattes som et motstykke til arbeiderungdomslaga. I ei bygd som Dovre var det klare sosiale forskjeller i rekrutteringen til de to organisasjonene. Bondeungdommen møttes og var aktive i frilyndte lag, mens

---

¹⁰⁴ Hovdhaugen, s 43

¹⁰⁵ samme sted

¹⁰⁶ Hovdhaugen, s 47

¹⁰⁷ GT sak, Domsarkivet, RA, liste over kormedlemmene

arbeidsfolk moret seg i arbeiderungdomslag. Pål Tallerås er inne på den splittelsen i bygda som lå implisitt i dette.

25. februar 1942 kom det en forordning om at NS skulle overta ledelsen av Noregs ungdomslag. Alt tidligere hadde lokale NS-folk forsøkt å overta G.U. Fra motstandshold i G.U.ledelsen ble det sendt ut en oppfordring om at alle ungdomslag skulle melde seg ut av Noregs Ungdomslag., i protest mot den nye NS-ledelsen. Parolen ble straks fulgt. Lag meldte seg ut over hele Gudbrandsdalen, med et par unntak. Laga i Dovre ble også nedlagt.¹⁰⁸

Aksjonen for å overta ungdomslaga virket dermed helt mot sin hensikt. Det ser ut til at den mobiliserte store deler av det som kunne ha vært rekrutteringsmark for NS mot partiet. NS-medlemmer meldte seg også ut av partiet på grunn av denne aksjonen. Aksjonen ga i tillegg ungdomslaga anledning til å demonstrere at vern om folkestyret var en integrert del i det nasjonale verdigrunnlaget deres.

NS i Lesja

Trass i mange fellestrekk i økonomiske, sosiale og kulturelle forhold viste det seg at oppslutningen om NS ble ganske forskjellig i de to nabokommunene Dovre og Lesja. Totalt sett fikk NS i Lesja 83 medlemmer under krigen. Dette tilsvarte 4,3 % av befolkningen over 15 år, mens Dovre hadde 9,3 %. Med andre ord hadde Dovre mer enn dobbelt så mange NS-medlemmer som Lesja, både faktisk og relativt sett.

Som vist tidligere, var Lesja kommune på samme måten som Dovre preget av jordbruket. I folketall og geografiske forhold var de to kommunene også svært like, og de var begge relativt perifert lokalisert i forhold til hovedstaden og andre politiske og økonomiske sentra i Norge. Det var også forskjeller. De sosiale forholda i Lesja var mindre polariserte enn i Dovre, eiendommene var mer jevnstore og det var færre tjenestefolk i forhold til antallet gardar. Disse ganske egalitære forholda førte til at Lesja også rent politisk framviste et annet bilde enn Dovre. I Lesja ble Bondepartiet styrende, og de bevarte et solid flertall i herredsstyret helt fram til krigen. Lesja-bøndene mistet aldri makta til arbeidsfolket gjennom Arbeiderpartiet. At noen stemte NS ved stortingsvalg og at det ble dannet et lite NS-lag i Lesja før krigen, forandre ikke dette bildet.

Det kan være en interessant sammenheng mellom forskjellene i NS-oppslutning i Lesja og Dovre og den ulike sosiale og politiske polariseringen i de to kommunene før krigen. Denne sammenhengen har vi sett at Ivar Olstad har påpekt. I Dovre mistet bøndene makta i 1925, i Lesja forble deres århundregamle posisjon urokket. I Lesja eksisterte det

---

¹⁰⁸ Hovdhaugen, s 40

ikke noe behov for å gjenerobre tapte skanser. I Dovre var det motsatt. Ved hjelp fra tyske okkupanter og NS-medlemskap så deler av bøndene muligheten til å revansjere seg i forhold til nytida og arbeiderbevegelsen. Fra 1. januar 1941 aksepterte de nyordningen og dens oppheving av det demokratiske flertallsstyret. De satte sin lit til Terbovens løfter.

Men heller ikke på Lesja kan utviklinga under krigen forklares bare med trekk ved situasjonen før krigen. Noen sider ved situasjonen på Lesja og ved Lesja NS under krigen kan bidra til å forklare at det lokale NS-laget fikk så lav oppslutning. Særlig tre trekk synes i den forbindelse viktige: for det første, den lokale NS-ledelsens ideologi og stil. For det andre, måten den kommunale nyordningen utviklet seg på fra januar 1941. Det tredje momentet er knyttet til den manglende tyske tilstedeværelsen, det vil si, det var ingen tysk base i Lesja. NS-medlemmer som arbeidet for tyskerne bidro derfor ikke til medlemstallet i Lesja NS.

Hans Hagestande ble utnevnt til lagfører i Lesja NS i juli 1940, antakelig gjenoppnevnt i en posisjon han hadde også før krigen. Hagestande var sterkt interessert i ideologiske spørsmål og en klar nasjonalsosialist, i betydningen beundrer av Hitler-Tyskland. Sammen med et par andre i den lokale NS-ledelsen sørget han for at partiet ble mer tyskorientert og som en følge av det også mer nasjonalsosialistisk i formen, enn søsterlaget i øst. Hagestandes første brev til NS-ledelsen i fylket er karakteristisk for hans entusiastiske iver:

” Vi i NS har en valgt fører som et gammelt germanerfolk skal ha, og dessuten har vi lag. Nå kan enkelte folk snakke om at det er NS-lag på Lesja, for det er det, og kanskje enkelte merker at en ikke ustanselig og uavlatelig skal utskjelles og utenforsettes på det aller skjendigste.”¹⁰⁹

Hagestande identifiserte disse ”enkelte” som:

"innette tyskhatere som kneler for det engelsk-plutokratiske-"demokratiske" system".

Den ideologiske profilen til ledelsen i Lesja NS førte raskt til en aggressiv tone overfor dem som ikke godtok budskapet fullt ut. En av dem som fikk oppleve dette, var ordfører Botheim i Lesja, som var ordfører for Bondepartiet. Han ble nyoppnevnt som ordfører av NS-regimet i januar 1941, men nektet å melde seg inn i NS. Alt i mai 1941 klaget den lokale NS-ledelsen til partiets fylkesledelse: "Ordfører Botheim stiller seg meget

---

¹⁰⁹Hans Hagestande sak, Domsarkivet, RA.

avvisende til alt samarbeide med NS."¹¹⁰ Lokallaget krevde den tidligere ordføreren avsatt og oppnådde til slutt å få han erstattet med et NS-medlem.

Slike forhold bidro til at Lesja NS fikk liten tilslutning. Lesja-bøndene fant det ikke tjenlig å utnytte NS for sine formål. De hadde ikke tapt noen politiske posisjoner i mellomkrigstida. Deres ordfører ble til og med gjenoppnevnt i januar 1941. Mens Dovrebøndene i 1925 forbitret måtte finne seg i at den nye arbeiderbevegelsen skjøv dem til side, ble NS fremmedelementet som truet Lesja-bøndenes maktstilling og ordfører.

Gjennombruddet som ikke kom

Mot årsskiftet 1940-41 kunne det se ut som om NS i Dovre kunne få et skikkelig gjennombrudd. Krigen innebar store forandringer i Dovre. Krigshandlinger, tysk base og anleggsvirksomhet satte sitt merke på bygda. Parallelt opplevde Dovre NS medlemstilgang og etter hvert helt nye oppgaver som eneste lovlige parti.

Over er medlemsutviklingen i Dovre NS under krigen delt i tre faser. Den første fasen var preget av rask vekst fram til nyttår 1940-41. Dette hadde sammenheng med en latent sympati for Quisling og NS, med krigserfaringene og ikke minst med Terbovens tale og de mulighetene den åpnet. Det store tyske nærværet og den veldige anleggsaktiviteten det medførte, gjorde at en del personer av ren opportuniste fattet interesse for NS-medlemskap.

Samtidig ble det allerede i denne fasen avdekket at partiet hadde innebygde problemer og motsetninger. Manglende erfaring ble merkbart når partiet skulle fylle en rekke lederposisjoner etter nyordningen fra januar 1941. Parallelt med dette skjedde en drenering vekk fra Dovre av de mest overbeviste og arbeidsdyktige NS-ungdommene. De dro ut i ulike ærend for bevegelsen. Dette bidro til at det ble enda vanskeligere å møte den motbøren som lokalpartiet møtte fra 1941.

Enda mer kritisk var motsetningen mellom to personfløyer i partiet, som skapte store problemer våren og sommeren 1941. Det viste seg å være bondefløyen, med Vigerust- og Tallerås-familiene i spissen som vant den lokale maktkampen, noe som førte til at flere av veteranene, med Bjørnsgård og varaordfører Høie i spissen, trakk seg ut av partiet.

Når det lokale NS-laget likevel vokste i den såkalte vekstfasen fram til sommeren 1942, var det på tross av disse svakhetene.

I den andre fasen stagnerte medlemsveksten og antakelig gikk medlemstallet reelt ned. Det hadde en klar sammenheng med de nevnte svakhetene, men spesielt med aksjonene som fra februar 1942 ble iverksatt i forhold til lokalbefolkningen. Dette gjorde det svært vanskelig å nyrekruttere fra miljøer som ikke allerede var NS-sympatiserende, f eks på grunn av familieforhold.

---

¹¹⁰Samme sted, brev av 31.5.41

De lokale aksjonene var uttrykk for en offensiv på riksplan fra NS-hold, ofte støttet og i alle fall akseptert av tyskerne. Reaksjonen på dette var at en nasjonal motstandsfront oppsto, noe som naturligvis også påvirket befolkningen i Dovre.¹¹¹ Skepsis og motstand mot NS økte også i denne kommunen. Den tredje fasen, med en etterrakst, viste nettopp dette. Mot slutten av krigen, rundt D-dagen 1944, var det perifere familiemedlemmer som inviteres til å skrive medlemssøknader. Mangelen på friskt, ungt blod var påtakelig.

På dette tidspunktet var optimismen fra høsten 1940 en for lengst tilbakelagt stemning.

---

¹¹¹ Høidal 2002, s 424

6. Medlemmer og motiver

Hvem var de 186 som var registrert som NS-medlemmer i Dovre kommune? Dette er et omfattende spørsmål, med mange mulige innfallsvinkler. Tabell 3 nedenfor viser hvordan medlemmene fordelte seg på næringer og yrker. Men det er også interessant å se faktorer som kjønn, alder, familietilknytning og fødested. Kan kunnskap om disse bakgrunnsfaktorene bidra til å forklare de politiske valgene disse personene gjorde og motivene som lå bak?

I Bergensprosjektets kildemateriale finnes data om yrket eller livsposisjonen til de aller fleste NS-medlemmene i Dovre. Disse dataene er gitt av personen selv ved innmelding i NS, altså på et bestemt tidspunkt under krigen. For enkelte personer har det vært nødvendig å ty til andre kilder, som Domsarkivet, for å finne fram til yrke.

Som vi har sett, ga krigsåra mange nye muligheter i arbeidslivet i Dovre. Mange skiftet yrke flere ganger i løpet av disse fem åra. I ei jordbruksbygd som Dovre var det dessuten ganske vanlig at folk hadde flere yrker eller jobber samtidig. Slike forhold gjør at tallene i tabell 3 nedenfor bare er tilnærmet korrekt.

TABELL 3. NS-medlemmer i Dovre, næring og yrke (n = 186)

	Antall	Prosent
<i>A. Jordbruk</i>		
Gard-/småbruker	44	
Gardsarbeider	18	
Andre	4	
Totalt	66	35,5
<i>B. Samferdsel, handel, kontor, hotell/service</i>		
Transport	5	
Telefon, post	2	
Handel; detaljist	5	
Handel; ekspeditør/agent	2	
Kontorist/bokholder	8	
Hushjelp/stuepike etc	10	
Politi	4	
Totalt	36	19,4

<i>C. Industri, håndverk, anlegg</i>			
	Disponent etc	5	
	Håndverk	3	
	Arbeider, bygg/anlegg	3	
	Totalt	11	5,9
<i>D. "Immateriell virksomhet"</i>			
	Lærer	6	
	Andre	2	
	Totalt	8	4,3
<i>E. Andre*</i>			
	Hjemmeværende	52	
	Elev	1	
	Ikke oppgitt	12	
	Totalt	65	35
<i>Til sammen</i>		186	>100 %

Bondedominans

Av tabellen framgår det at vel en tredjedel av NS-medlemmene i Dovre var direkte tilknyttet jordbruket, men også at kategorien "Andre" var nesten like stor. Her skal en merke seg at den største gruppa i denne kategorien er de "Hjemmeværende" (som i all hovedsak var kvinner). Egentlig hørte de fleste av disse 52 enkeltpersonene også til jordbruksøkonomien, fordi de bodde, eller hadde arbeid på en gard. En gjennomgang på individbasis gir grunnlag for å si at minst 45 av de 52 hørte hjemme i jordbruket.

Dermed kan det anslås at ca 65 % av NS-medlemmene i Dovre hadde tilknytning til jordbruk og gardsdrift. I tillegg kommer at også i de andre yrkesgruppene drev mange enkeltpersoner jordbruk på deltid, og flere hadde nær familie på gardene i bygda. Tilknytningen til jordbruket var derfor atskillig mer utbredt enn det som kommer fram i tabellen. Med andre ord hadde to tredjedeler av NS-medlemmene i Dovre en nær tilknytning til jordbruket. Dette samsvarer svært godt med den allmenne næringsstrukturen i Dovre.

Tidligere er det vist at vel 70 % av yrkesbefolkningen i jordbruket i Dovre var selveiere, mens ca 30 % var ansatte arbeidsfolk. Blant NS-medlemmene i jordbruket i Dovre var fordelingen 60/40. Dette er neppe en signifikant forskjell, de små tallene tatt i betraktning, men det viser i alle fall at jordbruksarbeiderne ikke var underrepresentert blant medlemmene. Kanskje kan det at en del arbeidsfolk i jordbruket i Dovre sluttet seg til NS, forklares med at den vertikale integrasjonen innenfor gardsfelleskapet fortsatt var en

realitet i krigstidas Dovre. En del tjenestefolk fulgte lojalt i husbondens spor, også når vegeu gikk inn i NS.

Det er interessant at det blant medlemmene fantes seks lærere. Dette viser at lokalpartiet hadde rekruttert godt i ei yrkesgruppe som representerte et utdanningsnivå over gjennomsnittet i bygda. Lærere hadde en viktig rolle som opinionsdannere. I tillegg kommer at folkeskolen i Dovre var blitt et åsted for politisk strid. Pål Tallerås var svært bekymret over at skolen var blitt en arena for klassekamp i mellomkrigstida, med strid blant annet omkring markeringen av 1. og 17. mai.

Innflytterne

Mellom NS-medlemmene som er registrert i Dovre, gikk ett skille som ikke framgår av tabellen over, nemlig det mellom innfødte dovringer og innflyttere. Blant de 186 NS-medlemmene i Dovre var det 36 som ikke var født eller fastboende i Dovre før krigen. De 36 var med andre ord personer som i bygda ville regnes som ”innflyttere”. Tallet på innflyttere utgjorde ca 21 prosent av medlemmene, godt over halvparten av dem var kvinner.

Mange av disse personene kom til Dovre på grunn av krigen og de arbeidsmulighetene den tyske forlegningen representerte. Eksempelvis jobbet flere av kvinnene for Wehrmacht som kontorister, stuepiker og renholdere. Det finnes også politifolk, en prest og hans kone, hotellfolk og kino- og telegrafbestyrere i gruppa, samt noen få personer engasjert i anleggsvirksomheten. Et par politiske NS-flyktninger nordfra var også registrert som NS-medlemmer tilhørende Dovre.

Få av disse var det en ville kalle aktive NS-folk (med unntak for prestefamilien og et par andre). Ingen av dem ser ut til å ha sittet i lederverv i lokalpartiet. Kanskje kjente ikke en gang ledelsen i det lokale NS-laget til at alle de 36 innflytterne var partimedlemmer? For de flestes vedkommende virker det relativt tilfeldig at de havnet på Dovre. Det var utsikter til inntekter fra anleggsvirksomheten eller ulike tjenesteytelser for tyskerne, som førte dem dit.

For noen personer var det sikkert like tilfeldig at de hadde inngått NS-medlemskap. Et eksempel på en slik person er NN1, født i 1915 i en større norsk by.¹¹² Hun var separert, hadde fire barn, ett med tysk far. Noen av barna bodde delvis hos mormor langt unna. NN1 kom til Dombås i 1943 og arbeidet for tyskerne, på Soldatenheim og i fengselet. Hun hadde

---

¹¹² NN 1 sak, Domsarkivet, RA

meldt seg inn i NS i 1942 ”for å få bedre hus”. I saksmappen framstår hun som et passivt og svært lite politisk bevisst medlem.

Det samme gjelder NN2, som var født i 1920 i ei Gudbrandsdalsbygd. Hun var kjøkkenjente, innmeldt NS 1942.¹¹³ Hun forteller om sine motiv:

”I 1942 om sommeren, mens jeg arbeidet hos tyskerne på Dombås, meldte jeg meg inn i NS. Innmeldelsen foregikk på den måten at jeg hadde planer om å reise til Tyskland, og henvendte meg i den anledning til X, som bestyrte kinoen på Dombås. Han svarte at det ikke var mulig å komme til Tyskland med mindre en var medlem. (...)

Hele min befatning med NS består i at jeg meldte meg inn for om mulig å få reisetillatelse til Tyskland. Grunnen til det var at jeg hørte at guttene (hjemmefra) kalde oss som arbeidet hos tyskerne for ”tyske-horer”.”

En politikonstabel som vitnet i saken bekreftet hennes fortelling:

”Hun bodde her på Dombås sammen med (to andre kvinner) i en hytte som lå nede ved Jora Bru. Her vanket det til enhver tid tyskere og det var ikke lenge mellom hver gang det var fest der. Det hendte flere ganger at de var gode og fulle sammen med tyskere og vi betraktet dem som rene tyskerjenter. Jeg tror trygt man kan si at hun var politisk analfabet og hennes eneste interesse var og blev tyskere så lenge hun var heroppe.”

Disse jentene og deres historier er ikke typisk for alle de innflyttede NS-medlemmene i Dovre, men deres skjebner viser både at det politiske nivået blant medlemmene har vært svært varierende, og at motivene for medlemskap kan ha vært mange.

Kjønn og alder

Blant de innflyttede NS-medlemmene i Dovre var det en viss overvekt av kvinner. I lokallaget som helhet var 83 av de 186 medlemmene kvinner, 45 %. Dette er et høyt tall i forhold til kvinneinnslaget i NS nasjonalt, der kvinnene utgjorde vel 19.000 (35 %) av de knapt 55.000 registrerte medlemmene.¹¹⁴

Den store oppslutningen fra kvinner i Dovre er verdt å merke seg også fordi kvinnene i bygda tradisjonelt hadde holdt seg langt unna politisk virksomhet. Før krigen hadde bare ei kvinne møtt i kommunestyret i Dovre, innvalgt som vararepresentant for DNA.¹¹⁵ Et naturlig spørsmål blir hvorfor kvinneandelen i NS ble så høy i Dovre?

En vesentlig forklaring ligger sannsynligvis i at familiemedlemskap etter hvert ble sterkt utbredt i Dovre NS. Ektemenn og fedre brakte koner og døtre med inn i partiet. Det

¹¹³ NN2 sak, Domsarkivet, RA

¹¹⁴ Dahl m fl 1982, s 167

¹¹⁵ Hun het Marit Haugom og var vararep. i periodene 1929-31 og 1935-37

var i det hele et særstykke at bare ett familiemedlem gikk med i partiet. Det typiske ser ut til å være at fedre og sønner meldte seg inn først, så fulgte kvinnene ei tid etter. Men det var heller ikke noe særstykke at ungdommene i familien, sønner eller døtre, gikk inn først, og trakk andre familiemedlemmer etter seg.

NS i Dovre var også et parti med mange unge medlemmer. Tabellen nedenfor viser medlemmenes alder ved innmelding:

Tabell 4. Dovre NS. Medlemmenes alder ved innmelding

Aldersgruppe i år	Antall	I prosent %
Under 21	40	21,5
21-30	54	29
31-40	27	14,5
41-50	34	18,3
51-70	23	12,4
70 og over	6	3,2
Ikke oppgitt	2	1,1
Til sammen	186	100

Partiet Nasjonal Samling appellerte, som fascistiske bevegelser i andre land, særlig sterkt til yngre aldersgrupper. I Norge var 30,5 % av NS-medlemmene under 35 år ved innmelding.¹¹⁶ NS i Dovre hadde en enda sterkere ungdomsprofil. Faktisk var om lag halvparten av NS-medlemmene i bygda under 30 år ved innmelding. Av disse var 52 personer, dvs 28 % av alle medlemmene, under stemmerettsalderen på 23 år. Femten var 18 år eller yngre, og elleve under 17 år da de sluttet seg til NS-bevegelsen.

De aller yngste meldte seg ikke direkte inn i hovedpartiet, men gikk først inn i NSUF, partiets ungdomsorganisasjon. Når de i kildene framtrer som NS-medlemmer, skyldes det at det var vanlig praksis at NSUF-medlemmer ble overført til partiet ved fylte 18 år. I registreringen av NS-medlemmer etter krigen ble det heller ikke alltid skilt mellom medlemskap i NSUF og i NS.

Mange av de yngre medlemmene bodde fortsatt hjemme hos foreldrene. De hadde ennå ikke etablert egen familiesituasjon, men hadde fortsatt til daglig et mer eller mindre nært samvær med foreldregenerasjonen. Foreldrene deres ville være i en alder fra 45 til 65 år. 30-åringene, personer i den aldersgruppa som var i ferd med å etablere seg i et yrke og skape sin egen familie, ser ut til å ha vært mindre interessert i å bruke tid og krefter på NS-medlemskap. Det samme gjelder personer over 50 år.

Gjennomsnittsalderen til de nyinnmeldte i 1940 var relativt høy, ca 35 år, mens den i 1941 var en god del lavere, 29 år. Det var stor ungdomsrekruttering til NS-bevegelsen på Dovre dette året, mens mellomgenerasjonen i stor grad hadde meldt seg inn allerede i 1940. Fra og med 1942 økte gjennomsnittsalderen igjen noe.

¹¹⁶ Dahl m fl 1982, s 166

Kjernegruppene

Hovedtyngden av NS-medlemmene i Dovre fordelte seg på to aldersgrupper. Den ene besto av personer i relativt moden alder (40-åringene), den andre kan karakteriseres som ei ungdomsgruppe, med mange medlemmer mellom 18 og 30 år. I den ”modne” gruppa fantes godt voksne foreldre, i den andre deres barn eller ungdommer. Det er nærliggende å tenke seg at det mellom disse unge og foreldrene eksisterte sterke og nære band, gjennom familien og arbeids- og hverdagslivet på garden.

I alder og erfaring var det likevel åpenbare forskjeller mellom gruppene. Den eldre gruppa var i en livsalder og en samfunnsposisjon der livs- og samfunnssyn var blitt fast og sterkt formet i de første tiåra av 1900-tallet. Når de tok det skritt å inngå NS-medlemskap, sannsynligvis etter Terbovens tale i september 1940, skjedde det på grunnlag av en erkjennelse av at det var samsvar, og i alle fall ikke konflikt, mellom de verdiene og grunnholdningene de hadde utviklet gjennom livet og det NS og Terboven nå anbefalte det norske folk. De yngre var derimot i livets mest åpne og formbare fase. Det er interessant at det politiske budskapet NS presenterte, vant gjenklang hos ganske mange av de yngre familiemedlemmer på gardene. Det peker mot at de to generasjonene må ha delt det samme verdensbildet i de første krigsåra, sannsynligvis fordi de unge i stor grad hadde adoptert foreldregenerasjonens vurderinger og verdier.

Kunnskapen som foreligger om yrkene og aldersfordelingen til NS-medlemmene i Dovre, gjør det naturlig å konkludere med at familie og slekt innenfor rammen av en større jordbrukseiendom betydde mye for utbredelsen av NS-medlemskap i Dovre. Det går an å lage en modell av dette. I den vil vi se at mange NS-medlemmene var knyttet til hverandre i ei ”kjernegruppe”, på basis av gards- og slektsfellesskap. Den typiske kjernegruppa besto av en 45-50 årig gardbruker, den noe yngre kona hans og de voksne barna deres (i 18 til ca 25-årsalderen). Gruppa forutsatte en dynamisk eller aktiv person, som skapte den brede NS-tilslutningen. Det var langt fra alltid slik at det var den eldre mannen i kjernegruppa som var det dynamiske elementet. I flere tilfeller var det som nevnt ungdommer som trakk med seg familiemedlemmer inn i NS.

Den sosiale enheten innenfor en større gard i Dovre, odelsgarden, omfattet vanligvis mer enn to generasjoner. Odelsgarden var et flergenerasjonsbruk. NS-medlemskapet bredte seg videre fra den beskrevne kjernegruppa til flere av generasjonene på garden. Andre voksne slektninger, som besteforeldre, gifte og ugifte onkler og tanter, meldte seg inn. Tjenestefolk som gjennom åra hadde vært knyttet til garden og familien, ble også påvirket av gardens miljø og kultur og kunne være mulige å trekke med i en NS-sammenheng. Det gardsbaserte familie- og slektsnettverket ble altså en viktig faktor også i forhold til utbredelse av NS-medlemskap utover kjernegruppa.

Med andre ord kan veksten i lokalpartiet fra 1940 beskrives som en knoppskytingsprosess. Ei kjernegruppe av NS-medlemmer ble utgangspunktet for et

slektstre, en stamme, der det vokste ut greiner og knopper. Innenfor Nasjonal Samling i Dovre avtegnet det seg en fem, seks slike solide stammer, som dessuten kunne ha deler av rotsystemet felles. Minst halvparten av medlemmene i Dovre NS ser ut til å ha vært beslektet, enten i direkte nedadstigende linje eller som onkler, tanter, fettere, kusiner, svogere og svigerinner. Odelsgardens paternalistiske tradisjon medførte at en del av gardens tjenestefolk også kan plasseres inn i dette totalbildet. Det er viktig å ha med seg at slike slektsnettverk for NS-utbredelse hadde forgreininger utover kommunegrensene, og f.eks. kan følges fra og til NS-medlemmer i nabokommunen Lesja.

Samtidig må det understrekes at odelsgarden med sine sterke slektsband ikke var noe særegent for Dovre. Derfor kan heller ikke eksistensen av kjernegrupper med sin knoppsskyting være hovedforklaringen på den sterke NS-oppslutningen i kommunen. Det som derimot kan være spesielt er måten NS i Dovre greidde å utnytte eller mobilisere nettverket rundt gard og slekt på.

Det fantes naturligvis også medlemmer som ikke falt innenfor rammene av dette gards- og slektsnettverket. Denne restkategorien domineres av de knapt 40 innflytterne og en del medlemmer som kan betegnes som villskudd. De sistes veg til NS-rekruttering må forklares med andre faktorer enn de omtalte nettverk.

Aktive og passive medlemmer

Bruken av begrepet "kjernegruppe" innebærer at enkelte NS-medlemmer var mer sentrale - eller dynamiske - enn andre. Slik var det naturligvis, noe som for så vidt også ble trukket inn i rettsoppjøret etter krigen. Her ble det skilt mellom aktive og passive medlemmer i forhold til domfellelse og straffeutmåling.

Noen av NS-medlemmene i Dovre var svært aktive. De var ideologisk overbeviste både om partiets rett til makt og om at en gjennomføring av partiets program ville være til beste for land og folk. Derfor arbeidet de utrettelig politisk og organisatorisk for å styrke NS-bevegelsen. Rekrutteringsarbeid, evt gjennom familienettverk, var en blant flere sentrale oppgaver for slike personer. Disse personene utgjorde det som kan sees som ei primærgruppe innenfor lokalpartiet.

Sekundærgruppa ville i så fall være medlemmer som forsto og var enige i partiets program, som håpet på tysk seier i krigen og som kunne gjøre mindre oppgaver for partiet. Disse aktørens entusiasme dalte etter hvert som krigen trakk ut.

I Dovre NS er det også lett å se at det fantes ei tredje gruppe, med helt passive og politisk lite bevisste medlemmer. Flere av disse befant seg i den ytterste sirkelen av gardsnettverket, og motivasjonen for medlemskap lå snarere i slektslojalitet enn i overbevisning. Mange av disse personene kom seint inn i partiet, blant annet gjennom den siste krampaktige verveaksjonen i 1944.

Det er vanskelig å anslå hvor store disse tre gruppene var i forhold til hverandre. Et utgangspunkt kan ligge i den siterte NS-rapporten fra januar 1942, der det meldes at Dovre NS hadde 81 medlemmer, ”derav aktive 60”. Rapporten er fra et tidspunkt like før stagnasjonen rammet lokallaget med full kraft. Etter dette ser det ut til at partiet rekrutterte maksimum 10 ”aktive medlemmer” innenbygds, men ganske mange passive, personer som hørte hjemme i tertiærgruppa, slik den er definert over. De 36 innflytterne er heller ikke lette å plassere, men det var neppe så mange som halvparten av dem som kan beskrives som aktive eller bevisste NS-medlemmer.

Med utgangspunkt i disse betraktningene kan følgende kategorisering av NS-medlemmene i Dovre lanseres. Medlemmene fordelte seg på:

- 1) Primærgruppe, aktive, innsatsvillige medlemmer: 30-40 personer
- 2) Sekundærgruppe: overbeviste, lojale, men lite aktive NS-medlemmer: 50 personer
- 3) Tertiærgruppe: politisk ubevisste og uengasjerte personer, som lot seg verve til medlemskap av ikke-politiske årsaker, som familiesolidaritet: 90-100 personer.

De to første gruppene utgjorde til sammen rundt 90 personer, halvparten av medlemmene. Det er nok litt tilfeldig at dette tallet samsvarer godt med de 93 stemmene NS fikk i Dovre ved stortingsvalget i 1936, selv om det virker sannsynlig at mange av dem som stemte NS i 1936, sluttet seg til partiet som medlemmer under krigen. Noen av dem ble av de mest aktive i partiet, mens andre naturligvis kan ha funnet sin plass i sekundær- eller tertiærgruppa.

Gruppe 3) omfattet en stor andel av det totale medlemstallet i Dovre. Dens størrelse kan være et resultat av iherdig innsats fra de lokale NS-ververnes side. Ved å spille på slektsband og familieloyalitet greidde de å mobilisere politisk ganske uengasjerte personer til medlemskap. For partiet kunne det være fint å operere med et høyt antall medlemmer, men i det daglige arbeidet betydde slike medlemmer lite eller ingenting, de var ”botnskrap”, som det ble sagt av et av de ivrigste medlemmene. På den annen side kan nettopp denne store passive gruppa være nøkkelen til forståelsen av hvorfor NS fikk en tallmessig sterk stilling i Dovre.

Politisk bakgrunn

I mellomkrigstida skjedde en politisk polarisering i Dovre, i den betydning at det vokste fram to store politiske partier som hevdet å representere hver sin sosiale gruppes interesser. Bondepartiet og Arbeiderpartiet var hovedmotstanderne, mens mellompartiene og NS aldri spilte noen vesentlig rolle. Arbeiderpartiet satt med ledelsen i kommunen etter 1925, noe som frustrerte partiets motpol, Bondepartiet, og dets velgere, de større bøndene.

Som nevnt var det en del felles trekk i ideologien til NS og Bondepartiet på 1930-tallet, selv om det også var viktige forskjeller. Dette felles tankegodset kan ha gjort personer i denne velgergruppa mottakelige for Terbovens tale og NS sitt budskap under krigen.

Kildematerialet som kan brukes til å kartlegge personers politiske utvikling fram til et NS-medlemskap, er ganske lite og begrenset. Under rettsoppgjøret var det meningen at det enkelte NS-medlemmet skulle spørres om tidligere politiske preferanser, men i mange tilfeller ble enten ikke spørsmålet stilt eller svaret ikke referert. I alle fall er slike opplysninger bare sporadisk å finne i personmappene i Domsarkivet.

Det er derimot mulig å følge den politiske løpebanen til de NS-medlemmene i Dovre som tidligere hadde deltatt i kommunepolitikken. Fortegnelser over representanter og vararepresentanter til Dovre herredsstyre i periodene fra 1928-1937 og valglistene til kommunevalgene i Dovre i 1934 og 1937 gir konkret informasjon om en del NS-medlemmers politiske historie.

Ved valgene i 1928 og 1931 stilte bare Bondepartiet og Arbeiderpartiet lister i Dovre. Fra DNAs liste i 1928 ble det valgt en varamann som seinere ble med i NS. Den samme personen satt som fast representant for DNA i herredsstyret fra 1931 til 1934, men forsvant deretter fra partiets liste. Ingen andre valgte for DNA i 1934 eller 1937 er å finne blant NS-medlemmene, heller ingen personer fra partiets valglistene. Med andre ord var overgangen fra Arbeiderpartiet til NS helt ubetydelig i Dovre.

Da presenterte Bondepartiet som forventet et helt annet bilde. Med varamenn fikk Bondepartiet valgt 16 personer i 1928. Av disse var halvparten, åtte mann, med i NS under krigen. Av de 16 valgte i 1931, ble fem med i NS. En av dem var Bjørner Vigerust, som vi fra andre kilder vet regnet seg som Quislings mann fra 1933. Av de valgte i 1934 ble fire av ti Bondepartirepresentanter NS, mens av de valgte i 1937 ble tre av tolv NS.

Bondepartiets valglistene fra kommunevalgene i 1934 og 37 viser samme tendens. Av 16 listekandidater i 1934 ble seks med i NS. I 1937 inneholdt også Bondepartiets liste 16 personer, av disse ble tre NS-medlemmer. De tre var imidlertid blant de fire første på partiets liste, og må dermed oppfattes som sentrale personer i det lokale Bondepartiet.

Denne gjennomgangen viser at overgangen av lokale Bondepartipolitikere til NS under krigen (og i enkelte tilfeller før krigen) var markant. Det ser ut til at NS-tilbøyeligheten var sterkest blant eldre Bondepartipolitikere, dvs blant dem som satt i kommunestyret på slutten av 1920-tallet og begynnelsen av 1930-tallet. Eksempelvis var det atskillig flere av Bondeparti-politikerne fra 1928 som ble NS enn av dem fra 1937.

Dette kan ha to årsaker. Den ene påpeker Ohman Nielsen i sin studie av Bondepartiet. Hun hevder at det var ”partiets gamle ledere som gjennom NS-medlemskap gjorde sin tilbakekomst i kommuneledelsen (under krigen – GM)”¹¹⁷. Den yngre generasjonen lokalpolitikere fra Bondepartiet hadde vært gjennom en moderniseringsprosess, blant annet knyttet til kriseforliket med DNA, som gjorde NS til et mindre aktuelt alternativ. Kanskje ligger det i dette også en forklaring på hvorfor bondegenerasjonen mellom 30 og 40 år i mindre grad gikk inn i partiet enn de eldre og yngre på gardene?

En annen årsak til at færre av de nyere Bondeparti-politikerne gikk til NS under krigen, kan være at de alt på 1930-tallet hadde beveget seg ut av partiet, til NS eller Dovrepartiet. Både Quisling-sympati og kriseforlik-antipati kunne ha medført det. To av representantene for Bondepartiet 1931-34 sto på Dovrepartiets liste i 1934.

Tidligere i denne framstillingen er NS og Dovrepartiet knyttet nært sammen. Ikke uventet var overgangen fra å stå på liste eller bli valgt for Dovrepartiet til å bli (eller være) NS-medlem utbredt. Av partiets 20 listekandidater ved valget i 1934 sluttet åtte seg til NS, før eller under krigen. Denne tendensen er enda tydeligere blant partiets kandidater i 1937, av de 21 på lista ble hele 11 med i NS.

Vigerusts ”Frie velgere” i 1937 presenterte 17 navn. Bare to av disse finnes blant medlemmene i Dovre NS, men begge var nominert blant de fire fremste på lista.

Tendensen i dette materialet er klar. Når det gjelder Bondepartiet (fra 1928) og Dovrepartiet (fra 1934), var det så mange som 40-50 % av kandidatene og de valgte representantene som seinere sluttet seg til Nasjonal Samling. Gjennomgangen viser at det i stor grad var sentrale tillitsmenn, og ikke de mer perifere kandidatene, som gikk til NS.

Tidligere i denne studien er det skissert tre posisjoner i lokalpolitikken i Dovre i mellomkrigstida. De to dominerende ble holdt av Bondepartiet og DNA. Men det fantes også en mellomposisjon, med mindre oppslutning, som kan kalles den brubyggende. Der sto Venstre og arbeiderdemokratene, i 1934 også Dovrepartiet.

I de delene av bondemiljøet som soknet til Bondepartiet, og det var de fleste, hersket det en sterk anti-sosialisme, som for noen av velgerne kanskje ble mildnet av kriseforliket med DNA i 1935. I denne framstillingen er det også forsøkt vist at det eksisterte en lengsel tilbake til de tidene da bøndene rådde og arbeidsfolket kjente sin plass,

---

¹¹⁷ Ohman Nielsen 2001, s 238f

i samfunnet og ved matbordet. Denne lengselen kunne uttrykke seg i utslag av anti-parlamentarisme og en skepsis til flertallsdemokratiet.

I den politiske posisjonen der Dovrepartiet befant seg, var holdningene i utgangspunktet annerledes. Anti-sosialismen var også her til stede, men den ble kombinert med kritikk av all særinteresse-politikk. Her går det linjer tilbake til politikken til Arbeiderdemokratene, som var sterke i Dovre rundt 1910. Bygda og eventuelt nasjonen skulle være de overordnede begrepene folket tenkte og handlet innenfor. NS rekrutterte nesten utelukkende fra to av de tre posisjonene, Bondepartiets og den nevnte brubyggende.

Selv om undersøkelsen av NS-medlemmenes politiske bakgrunn hviler på et ganske tynt kildegrunnlag, bekrefter den hovedtendensen i det øvrige materialet. NS i Dovre rekrutterte særlig fra tradisjonelle bondemiljøer i bygda. Personer med tidligere tilhørighet i arbeiderbevegelsen fantes nesten ikke blant NS-medlemmene, mens medlemmer med bakgrunn i Bondepartiet og Dovrepartiet var godt representert.

Motivene

186 personer var registrert som NS-medlemmer i Dovre kommune. Summen av deres motiver var årsaken til den store NS-oppslutningen i bygda. De personlige motivene førte til den aktive handlingen som det å gå inn i NS var. Samtidig, som det har kommet fram i denne framstillingen, så var naturligvis motivene mange og varierte, åpne og skjulte.

Nedenfor skal vi drøfte og systematisere det som fortoner seg som hovedtypene av motiver for NS-tilslutning i Dovre. Det er mange problemer og feilkilder knyttet til dette.¹¹⁸ For det første er det mangelen på kilder: det savnes klare utsagn om motiv fra et flertall av medlemmene. For det andre, når det finnes utsagn, er det ikke sikkert at de stemmer, er "sanne". Pål Tallerås fortalte i 1945 om hva han mente i 1939, om hvilke motiver han hadde for første gangs innmelding i NS. Husket han rett? Spørsmålet om vikarierende motiver er også svært aktuelt i forhold til NS-medlemskap. Som kjent var medlemskapet straffbart, og i en rettsforklaring er det rimelig å framstille seg og sin sak så positivt som mulig. For det tredje er det sannsynlig at mange vil ha hatt mer enn ett motiv for medlemskapet.

Det er altså flere grunner til å trå varsomt i forhold til en motivanalyse. På den annen side er den interessant og ganske avgjørende i forhold til vår problemstilling, å forklare hvorfor så mange i Dovre sluttet seg til NS.

---

¹¹⁸ Knut Kjelstadli drøfter dette i Fortida er ikke hva den en gang var, Oslo 1992, s 242ff

Et avgjørende forhold er knyttet til dagen 9. april 1940. Dagen utgjør et kvalitativt skille i historien til NS. Før 9. april var NS en ubetydelig sekt, etter denne dagen gikk utviklingen raskt mot at NS ble det statsbærende partiet i Norge. Det ga partiet og dets medlemmer helt nye muligheter og utfordringer. Samtidig var NS før 9. april et legalt parti, som konkurrerte med en rekke andre norske partier, mens det under krigen ble et kollaboratør-parti, et landssvikerparti, der medlemskap ble gjort straffbart av de lovlige norske myndighetene. Motivene for medlemskap måtte bli flere og mer sammensatte etter okkupasjonen.

Før 9. april 1940

Nasjonal Samling representerte i mellomkrigstida et politisk alternativ for allmennheten. Selv om programmet og budskapet til partiet var uklart, ble det av mange i samtida oppfattet som et parti som var i slekt både med Mussolinis fascistparti og Hitlers nasjonalsosialistiske parti. Dette var antisosialistiske, antidemokratiske og antiparlamentariske partier, i ulik grad også med innslag av rasisme og korporatisme. Førerprinsipp og nasjonalisme var grunnleggende innslag. Flere av disse trekkene er lette å gjenfinne i NS. Å definere NS som et fascistisk parti er enkelt og neppe kontroversielt.

Det betyr ikke at alle som stemte på partiet var bevisste fascister. Det behøver heller ikke å bety at alle som var innmeldt i partiet var kjente med og sto inne for alle sider ved partiets og fascismens noe innfløkte og til tider selvmotsigende ideologi. Mye tyder på at tre spørsmål ble avgjørende for dem som støttet NS i mellomkrigstida: Et positivt syn på Quisling, en frustrasjon over andre politiske partier og den politiske situasjon i Norge, og for det tredje, en nysgjerrig begeistring for den internasjonale fascismens framgang. I NS og fascismen lå svaret på mellomkrigstidas store utfordringer!

Det foreligger altså ikke mye materiale som kan fortelle om hvilke av disse spørsmålene som ble mest avgjørende for de 93 personene i Dovre som stemte NS ved stortingsvalget i 1936, eller den håndfull menn som gikk inn i Bjørnsgårds NS-lag. Men det har kommet fram at Bjørner Vigerust lot seg begeistre av Quisling da han var forsvarsminister for Bondepartiet, og at han videreførte sympatien til Quislings nye parti i 1933. Anton Bjørnsgård, som i større grad enn Vigerust må oppfattes som en politisk outsider, kan virke som en ideologisk motivert NS-mann, samtidig som hans politiske ytringer i mellomkrigstida var heller uklare.

Åsmund Høie forteller (i 1947) også om sine motiver for å gå inn i NS i 1935. Det skyldtes at

”partiet oponerte sterkt mot bolsjevismen, som da over store deler av verden var ansett som den største ulykke som kunde ramme en nasjon. Dessuten representerte

partiet noe nytt i samfunnsorganisasjonene som imponerte meg, samtidig oppfattet jeg N.S. som et avgjort nasjonalt parti (...).”¹¹⁹

Høye understreket for øvrig i dette brevet at han aldri hadde vært tilhenger av ”nazismen”, men av nasjonalsosialismen, en distinksjon som er interessant. Som nevnt tidligere, meldte han seg i 1941 ut av partiet, i følge det siterte brevet, fordi det lokale partiet var blitt for ”nazistisk”.

Pål Tallerås har gitt sitt bilde av mellomkrigstida, med sorg og fortvilelse over det moderne som truet de egentlige grunnleggende verdiene i samfunnet, jorda og jorddyrkingen. Dette ville han gjøre noe med, og han så NS som et egnet redskap, til tross for at partiet var helt uten politisk tyngde da Tallerås meldte seg inn.

Disse fire NS-medlemmene framstår som personer med ulike motiver, samtidig som de åpenbart delte en uro og ubehagsfølelse i forhold til samtida. Å gjøre noe med, drive vekk, ubehaget kan være det grunnleggende motivet, både for disse tre og for de andre 90 dovringene som stemte NS i 1936. De nærte et håp om at støtte til NS og Quisling skulle bidra til at tingenes tilstand bedret seg.

Selv om NS på 1930-tallet var et legalt parti, så representerte det åpenbart en type ekstremisme. Det arbeidet for en ny samfunnsordning, for opphevelse av det etablerte politiske system. Dette ble påpekt av andre politiske aktører, og var neppe ukjent for de dovringene som stemte på partiet i 1936, selv om det ganske sikkert var flere som stemte på partiet av ikke-politiske grunner, f eks fordi de ble overtalt eller presset av familiemedlemmer.

Den enkelte la uansett sin stemmeseddel med Nasjonal Samlings partinavn i valgurnen. Denne aktive valghandlingen kan ha bidratt til å senke motstandsevnen mot fascismen og NS, og at motforestillingerene mot NS og Quisling etter 9. april følgelig ble færre og svakere.

Etter 9. april

Tyskernes angrep på Norge, den åpne krigen og den tyske okkupasjonen skapte som nevnt en helt ny situasjon for NS og partiets tilhengere. På nasjonalt plan hadde de norske stridskreftene tross hjelp fra allierte blitt påført et ydmykende nederlag. Kritikere som lenge hadde hevdet at det norske forsvaret var forsømt av en sosialistisk statsledelse, fikk vann på mølla. I tillegg kom den overbevisende tyske seieren, i Norge som "på alle fronter". Tyskerne framsto som uovervinnelige, og gjorde krav på å være Norges naturlige våpenbrødre i den fortsatte striden.

Flere dovringer som seinere meldte seg inn i NS, deltok i kampene våren 1940. De ble imponert over tyskerne. ”Å være med på det seirende laget”, må utvilsomt ha vært et

---

¹¹⁹ Høie, RA, brev til lensmannen i Dovre, 29.1.47

motiv for en del av dem som meldte seg inn i NS i 1940. Et medlemskap i NS demonstrerte klar støtte til den tyske sida i den pågående verdenskonflikten.

Den nye tida stilte dovingene overfor nye krav og utfordringer. Terbovens tale gjorde et veldig inntrykk, i Dovre som andre steder. Budskapet var at folk måtte innse realitetene, gå inn og ta ansvar i en vanskelig situasjon for landet. Premissene var klargjort, nå gjaldt det å gjøre en innsats, til bygdas beste. I forklaringene under rettsoppgjøret anførte flere dovringer denne talen som et viktig motiv for NS-medlemskap. Ikke minst trakk flere tidligere politikere trekker fram dette momentet. Dette kan beskrives som et slags "borgerplikt-motiv", basert på en opplevelse av at ikke fantes andre veger ut av krigens uføre enn å slutte seg til NS.

Dette er samtidig eksempel på en motivtype som det er grunn til å være kritisk til. Å gå inn og ta ansvar kunne også by på personlige og økonomiske fordeler. At motiver gled over i hverandre, er ikke overraskende. Den lokale situasjonen med oppbygging av tysk base og anleggsvirksomhet i stort omfang ga muligheter for den kreative. Fordeler kunne påregnes for den som holdt seg inne med de nye maktøverne, enten det var tyskerne eller NS. Et NS-medlemskap var en klar melding i så henseende. Det kunne komme til å gi lettere adgang til arbeid, leveranser og entrepriser. Også motivet "opportunisme og/eller egoisme", er tydelig i flere enkeltsaker i rettsoppgjøret.

Bondefascismen

Det er tidligere i denne framstillingen vist at en stor andel av medlemmene i Dovre NS hadde tilknytning til jordbruket, og i lokal målestokk var mellomstore eller større bønder. Det er viktig å få fram at også denne gruppa besto av individer med ulike motiver og beveggrunner. Samtidig er det grunn til å tro at mange i denne gruppa delte en forestillingsverden og samfunnsoppfatning, som utgjorde en slags klangbunn for Quislings budskap før og under verdenskrigen.

Nøkkelord til denne samfunnsoppfatningen er frustrasjon og bitterhet. Pål Tallerås er trukket fram som en artikulert talsmann for stemningen i en del bondemiljøer i Dovre. Denne stemningen var altså preget av anti-modernisme, anti-sosialisme og nostalgi. Det paradoksale ved dette var, som Eystein Eggen har observert, at nettopp disse bondemiljøene et halvt hundreår tidligere var en viktig moderniseringsfaktor. De bar fram det norske nasjonsprosjektet og parlamentarismen og ble i praksis en viktig fødselshjelper for første fase i stemmerettsutvidelsene. Eggen mener at bygdenazismen hadde klare historiske presedenser og har poengtert at

"Historien om den norske nazismens ideologi er historien om en gammel liberal og åpen nasjonalisme som etter hvert blir eksklusiv og tilbakeskuende. Den kjølner ved møtet med en ny klasse og en ny ideologi: sosialismen".¹²⁰

¹²⁰ Eystein Eggen: "Norsk nazisme" i Samtiden nr. 7/70, s. 447.

Møtet med den framvoksende arbeiderbevegelsen og dens ideologi ble dramatisk. Resultatet ble at det liberale og demokratiske alternativet, i form av partiet Venstre, i stor grad ble forlatt. For noen bønders vedkommende ble de sosialradikale Arbeiderdemokratene et mellomsteg, men de fleste gikk raskt over til interessepolitikken i Bondepartiet, en politikk som var innhyllet i en bygde- og landbruksromantisk retorikk. Norges Bondelag preket et ”muldens evangelium”¹²¹. Håpet var å gjenopprette gamle maktforhold, gjennomføre en slags bonderestaurasjon, slik at jordbruket og bygdene skulle få de rammevilkår og respekt som var nødvendig for en sunn utvikling. På 1930-tallet økte skuffelsen over eget parti, tross det lyspunkt Quisling hadde representert som sterkt-talende forsvarsminister.

Noen åpnet seg for nye alternativer. Men verken Nasjonal Samling eller Dovrepartiet lyktes innenfor et demokratisk system. Så kom okkupasjonen og dermed snart muligheten for et oppgjør med de etablerte, ofte sosialdemokratiske, makthaverne og deres politiske regime, på riks- og kommunenivå. De tradisjonelle politikernes vakling og uklarhet sommeren 1940 sammen med varslene om nyordning styrket denne argumentasjonsrekken og dermed motivasjonen for NS-medlemskap. Hovedmotivet kan oppsummeres å være ønsket om å gjennomføre en slags restaurasjon av bondemakt, bimotoivet å støtte den tyske sida i verdenskrigen.

Det må understrekes at langt fra alle bøndene i Dovre delte disse synspunktene. Flertallet forholdt seg avventende eller klart avvisende til nyordningen.

De andre

Andre grupper enn bønder eksisterte også blant medlemmene. Det fantes arbeids- eller tjenestefolk som var med i Dovre NS. Blant dem var det noen få veteraner fra 1930-tallet, og disse kan ha hatt en ideologisk motivasjon. Når det gjelder de øvrige, ser det ut til at deres motiver stort sett kan forklares med at de fulgte i det politiske kjølvannet til husbond og gardsfolk, altså en konsekvens av paternalisme.

Når denne slutningen trekkes, skyldes det at de fleste medlemmene med denne sosiale bakgrunnen tilhører tertiærgruppa, dvs de passive medlemmene. I denne gruppa befant det seg som nevnt også en rekke slektninger av mer aktive medlemmer. Antakelig lå disse personenes motiv for medlemskap i å støtte familie og slekt, i hovedsak et ikke-politisk motiv. Men det framgår også at enkelte meldte seg inn for å få beholde radioen, etter at radioene til alle ikke-medlemmer ble inndratt, altså en form for opportunistisk medlemskap. Liknende motiv har vi allerede møtt i innflyttergruppa, der våre to kvinner meldte seg inn, en for å få husrom, den andre for å få utreisetillatelse.

---

¹²¹ Ohman Nielsen 2001, s 23 og flere andre sider

7. Oppsummering og konklusjon

Under andre verdenskrigen inntok Dovre tiendeplassen blant norske kommuner i prosentvis NS-oppslutning. Hovedmålet i denne framstillingen har vært å forklare denne store tilslutningen. En innledende hypotese var at dette hadde sammenheng med en samfunnsmessig polarisering i kommunen. Underveis er det forsøkt påvist at Dovre før verdenskrigen var en polarisert kommune, økonomisk, sosialt og politisk. På den ene siden sto en relativt stor, selveiende bondeklasse, på den andre en stor arbeiderbefolkning, sammensatt av jordbruksarbeidere, arbeider- og småbrukere, og arbeidere i den moderne sektoren, ved jernbane eller anlegg. Kløften i lokalsamfunnet spilte seg i lokalpolitikken i løpet av 1920-tallet, med et stort og styrende DNA, og et mindre, men sterkt Bondeparti.

De to polene skapte splittelse og avstand, og et forskjellig syn på hva som tjente bygda, nasjonen og verden best. Samtidig hadde naturligvis bygdefolk, over klassegrenser, en mengde felles erfaringer, referanser og verdier.

Bøndene hadde tradisjonelt hatt stor makt i bygda. Eierforholdet til jord representerte de evige verdiene og avgjorde den enkeltes status. Av dette fulgte at de eiendomsløse hadde lav status. Stemmerettsutvidelsene sammen med en generell økonomisk modernisering endret dette forholdet. Arbeidsfolket - "baksidefolket" - overtok ledelsen i Dovre kommune i 1925. Dette demonstrerte tydelig at i det nye demokratiet betydde flertallsretten mer enn odelsretten, i alle fall i spørsmålet om hvem som skulle bli ordfører i Dovre. For flere av bøndene var dette en realitet som var vanskelig å akseptere og som kunne brukes til å forklare hvorfor så mye gikk galt i samfunnet..

Nabobygda Lesja var polarisert i langt mindre grad enn Dovre. Lesja hadde mange mellomstore bønder og ganske få ansatte arbeidsfolk. Politisk var Bondepartiet stort og nærmest enerådende i mellomkrigstida, mens Arbeiderpartiet var lite, om enn i svak framgang. NS fikk ganske liten tilslutning i Lesja, både ved valg og i medlemstall under krigen.

Så langt virker studiet analysen av strukturene i Dovre bekreftende i forhold til polariseringshypotesen. Komparasjon med forholda i Dovre viser ulik polariseringsgrad og ulik oppslutning om NS. For å kunne trekke holdbare og solide konklusjoner om sammenhengen mellom polarisering og NS-oppslutning, må imidlertid flere enn to kommuner sammenliknes. Sannsynligvis vil flere av kommunene i Gudbrandsdalen framstå

som polariserte, om de ble undersøkt ut fra kriteriene som er anvendt på Dovre og Lesja. I flere av dem kom Arbeiderpartiet like tidlig i ordførerposisjon som i Dovre, slik at bøndene mistet sin tradisjonelle makt. Det førte likevel ikke til så stor oppslutning om NS som i Dovre. Polarisering kan dermed være en nødvendig faktor for stor NS-oppslutning, men den er ikke tilstrekkelig som enkeltstående forklaring.

Over er det påvist at NS i Dovre kan beskrives som et bondeparti, sosialt og politisk. Mellomstore og større bønder utgjorde hovedtyngden av medlemmene. Underveis har årsakene til dette blitt berørt flere ganger. Pål Tallerås' utgreiing er i den forbindelse å betrakte som et nøkkeldokument. Han har satt ord på en ubehags- og undergangsfølelse som sannsynligvis var ganske utbredt i bondemiljøet i Dovre i mellomkrigstida.

Men igjen: denne følelsen var ikke enestående for Dovre. Også bønder i andre kommuner (både i Gudbrandsdalen og i andre deler av landet) opplevde disse åra med økonomisk krise og klassekamp som vanskelige, uten at det regelbundet førte til stor oppslutning om NS.

Det kan være en mer lokalspesifikk årsak for den høye oppslutningen under krigen at det ble dannet et NS-lag i Dovre i 1935. Dette er en årsak som kan kalles tidlig fascistisk organisering. Det var også flere store NS-arrangementer i bygda, og NS fikk et langt bedre resultat ved stortingsvalget i 1936 enn i andre kommuner i Gudbrandsdalen (se tabell 5 nedenfor). Dovrepartiet fungerte sannsynligvis som et slags dekkparti for NS ved kommunevalget i 1937 og fikk et stemmetall omtrent som NS ved stortingsvalget.

At det fantes organisert NS-aktivitet og en del ivrige NS-folk i Dovre før krigen, må ha virket positivt på rekrutteringen under krigen. På den annen side fantes det også i andre bygder i Gudbrandsdalen, som i Lesja, NS-lag og NS-aktivister før krigen, uten at det førte til mange medlemmer under krigen.

Ut fra denne drøftingen blir det tvilsomt om nøkkelen til den store NS-oppslutningen i Dovre kan ligge i forhold i mellomkrigstida alene. Verken polarisering, bondefrustrasjon eller eksistensen av NS-aktivisme/tidlig organisering var unike faktorer i Dovre. Derfor må disse forholdene i mellomkrigstida, som antakelig var viktige for NS-tilslutningen, suppleres med flere utløsende årsaker etter 9. april 1940.

Første krigsåret ble Dovre krigsskueplass og så etter hvert en stor tysk base, med langvarig og omfattende anleggsvirksomhet. Begge disse momentene er viktige når den store oppslutningen skal forklares. Krigshandlingene satte den norske regjering i et mindre godt lys, samtidig som tyskerne etter hvert imponerte betrakterne, med styrke og disiplin. Flere dovringer som deltok i felttoget ble skuffet over den norske innsatsen og de

ansvarlige. Fra den tapte krigen mot tyskerne fant de vegen til NS, og i noen tilfeller til frontkjemperteneste sammen med tyskerne.

Anleggsvirksomheten og den store tyske forlegningen ga lokalbefolkningen økonomiske muligheter, men denne situasjonen innebar også mye kontakt med okkupasjonsmakten. I noen tilfeller, men antakelig ganske få, førte dette til NS-medlemskap for innfødte dovringer. Viktigere for det høye totaltallet medlemmer var en del personer som kom til Dovre fordi de arbeidet for tyskerne eller på anleggene. Noen av disse tok med seg et NS-medlemskap til bygda eller fant det opportunt å melde seg inn i NS etter at de etablerte seg lokalt. Innflytterne utgjorde ca 20 % av medlemmene.

Dersom medlemstallet i Dovre NS nedjusteres med 20 % pga innflytting, ender lokalpartiet med ca 5 % av befolkningen som medlemmer. I norsk målestokk er dette fortsatt et høyt tall. Av tabellen nedenfor går det fram at flere kommuner i Gudbrandsdalen hadde en NS-oppslutning på rundt 4 %. Dovre, nedjustert til 5 %, lå altså ikke mye over dette.

Tabell 5. NS i Gudbrandsdal. Medlemstall under krigen og resultat ved stortingsvalg.

<i>Kommune</i>	<i>Medlemmer i %</i>	<i>Medl tall</i>	<i>St.valg % 1933</i>	<i>St.valg % 1936</i>
Dovre	6,5	181	0,7	6,5
Lesja	2,5	69	0,4	2,2
Skjåk	4,2	102	1,3	0,1
Lom	4,0	105	6,2	1,2
Vågå	2,0	65	0,6	2,3
Heidal	4,2	59	7,3	1,2
Sel	2,7	72	1,4	0,5
Nord Fron	1,8	82	0,8	2,7
Sør Fron	3,7	116	2,2	0,6
Ringebu	3,4	168	0,7	0,9
Øyer	1,3	45	1,0	0,8
Ø. Gausdal	1,0	31	5,1	0,7
V. Gausdal	1,0	27	6,9	0,2
Fåberg	1,2	87	5,3	1,2

Med andre ord blir den spesielle situasjonen i Dovre under krigen, med stort tysk nærvær og mye anleggsvirksomhet en viktig faktor når Dovres særegenhet i NS-oppslutning skal forklares. Uten ”innflyttere” er medlemstallet fortsatt høyt, men omtrent på linje med oppslutningen i Lom, Skjåk og Heidal, bygder i Nord-Gudbrandsdal med interessante

fellestrekk. Å studere årsakene til en allment stor oppslutning om NS i Nord-Gudbrandsdalen blir altså en naturlig utfordring.

Medlemssammensetningen i Dovre NS skilte seg fra normalbildet i Norge. I det lokale partilaget var det flere kvinner og flere unge medlemmer enn det som var vanlig på landsbasis. I denne studien er det hevdet at grunnen til disse særtrekkene var at familiemedlemskap var svært utbredt i NS i Dovre. Dovre NS var dominert av flere kjernegrupper som fungerte som drivhjul i familienettverk. I denne sammenheng er betydningen av garden som sosial og økonomisk enhet sentral. Slekt og gard ble en grunnleggende rammefaktor for spredningen av NS-medlemskap i Dovre. Garden var viktig av tre grunner. Den utgjorde:

1) en sosial, økonomisk og kulturell ramme for familie og slekt.

2) en økonomisk enhet, der forholdet mellom bonde og tjenestefolk/husmannsfolk rundt 1940 fortsatt kunne ha en paternalistisk karakter, og bondens ord også i en politisk sammenheng hadde påvirkningskraft.

3) en geografisk enhet innenfor ei grend og ei bygd. NS-oppslutningen var tydelig større i visse grender i Dovre. Nærhet og naboskap var med andre ord også faktorer som kunne påvirke forholdet til NS. Det er også åpenbart at slekt bandt personer sammen over grend, bygd- og kommunegrenser.

Utbredelsen av familiemedlemskap var en viktig årsak til det høye medlemstallet. Samtidig innebar det at det politiske nivået i lokalpartiet varierte mye. NS-medlemmene i Dovre er forsøksvis inndelt i primær-, sekundær- og tertiærmedlemmer. De første var de aktive og bevisste, de andre ei mellomgruppe, mens tertiærmedlemmene, som utgjorde flertallet av medlemmene var passive og ubevisste, "familiemedløpere".

Det andre sentrale spørsmålet i denne framstillingen er hvorfor NS i Dovre ganske tidlig opplevde stagnasjon og tilbakegang, eller sagt på en annen måte, hvorfor lyktes ikke partiet i mye større grad enn det gjorde?

I Dovre kommune utviklet det seg to fløyer innenfor NS-miljøet. På den ene fløyen sto de større bøndene. Etter den tyske okkupasjonen håpet denne gruppa å få hjelp fra Quisling og hans parti til å gjennomføre en restorasjon av bøndenes tradisjonelle maktherredømme. Mange av dem meldte seg inn i partiet, etter Terbovens tale i september 1940.

Den andre fløyen var mer sammensatt. Der befant flere av partiets veteranmedlemmer seg, men også en god del av de yngre og mer idealistiske. De var på jakt etter et nytt politisk alternativ og var mer sosialradikalt innstilt enn bondemedlemmene som kom til på slutten av 1940. Denne fløyen ønsket ikke et nytt storbondestyre, men et nytt og

jevne samfunn. Hvordan dette samfunnet skulle se ut, var uklart, men det skulle i hvert fall ikke være dominert av snever interessepolitikk og kjøpslåing med "marxistene".

Denne fløyen i Dovre NS, og spesielt de radikale veteranene med Bjørnsgård i spissen, ble skjøvet til side av de mektige bondeslektene i løpet av 1941. Dette førte til at flere enkeltmedlemmer trakk seg ut av partiet eller gikk i passivitet. Den interne striden lammet mye av partiets utadvendte aktivitet i en avgjørende fase.

Under små forhold som i Dovre er det lett å se at personlige forhold kan bety vel så mye som de rent ideologiske. Det er mulig at den politiske striden i Dovre var mindre viktig enn den personlige. Kanskje var ikke Bjørnsgård og Bjørner Vigerust i utgangspunktet så uenige politisk, men i personlighet var begge ett nummer for stor for den andre. De måtte bekjempe hverandre. Dette ble et av de ødeleggende problemene for Dovre NS.

Et annet problem var knyttet til aksjonismen som partiet satte i gang over hele landet våren 1942. Kampen om ungdom, skole og kirke ble skjebnesvanger for det nye regimet. I Dovre ble den ført med en ukjent aggressivitet. Dette brøt med all sedvane og forestillinger om god tone i det tradisjonelle bygdesamfunnet, og førte til passivitet og utmeldelser fra medlemmenes side og en mer bevisst motstand fra bygdefolk. Etter dette ble det nesten umulig å rekruttere nye medlemmer.

Historien om Nasjonal Samling i Dovre kan neppe kalles en suksesshistorie for NS, til tross for den nasjonale tiendeplassen. Partiets svakhet før og under krigen er iøynefallende. I større grad enn i mange andre kommuner synliggjøres også partiets avhengighet av den tyske okkupasjonsmakten. Uten lokalt tysk nærvær ville partiet vært mindre. Uten tysk invasjon ville partiet ikke fått noen politisk rolle, verken nasjonalt eller lokalt.

Denne konklusjonen gjør ikke partiets historie uinteressant. Det blir et interessant speil av nordmenns holdninger, i mellomkrigstid så vel som krigstid.

8. Kilder og litteratur

a) Kilder

Riksarkivet, Oslo, (RA):

diverse landssviksaker, se fotnoter

Vidkun Quislings arkiv, se fotnoter

Statsarkivet, Hamar

Dovre kommunearkiv, (DKA), se fotnoter

Fylkesmannen i Oppland, arkiv, Lillehammer

Aviser og tidsskrifter:

Gudbrandsdølen

Laagen

NS

Fritt folk

NS-meddelelser

Intervjuer/informanter:

Bekken, Terje, Dombås

Fuglesang, Rolf, Oslo

Klevenberg, Willy, Gjøvik

Råstad, Olav, Vågå, intervjuet desember 1981

Renolen, Harald, Dombås, intervjuet november 1980

Østring, Bjørn, Oslo

b) Litteratur

Aukrust, Paal (1966) Sjølvbiografi og kommunalsoge, Lillehammer: Eget forlag.

Berntsen, Harald (1991) I malstrømmen : Johan Nygaardsvold 1879-1952, Oslo: Aschehoug.

Bjanes, O.T. (red.) (1953) Norske gardsbruk, bind X : Gudbrandsdalen, Oslo: Forlaget Norske gardsbruk.

Brevig, Hans Olaf og Figueiredo, Ivo de (2002) Den norske fascismen : Nasjonal samling

- 1933-1940, Oslo: Pax.
- Dahl, Hans Fredrik (1991) En fører blir til, Oslo: Aschehoug.
- Dahl, Hans Fredrik (1992) En fører for fall, Oslo: Aschehoug.
- Dahl, Hans Fredrik og Hagen, Eirin (red.) (1995) Norsk krigsleksikon 1940-45, Oslo: Cappelen.
- Dahl, Hans Fredrik, Hagtvvet, Bernt og Hjeltnes, Guri (1982) Den norske nasjonalsosialismen : Nasjonal Samling 1933-1945 i tekst og bilder, Oslo: Pax.
- Danielsen, Rolf og Larsen, Stein Ugelvik (red.) (1976) Bergen: Universitetsforlaget.
- Dovre kommune (1949) Dovre kommune gjennom hundreåret 1837-1937, Lillehammer: Dovre kommune.
- Eggen, Eystein (1970) Norsk nazisme : [Aukrust, Quisling, Hamsun]. Samtiden 79 (7) 446-452.
- Engen, Arnfinn (1973) Oppbrot og omlegging : utvandring og økonomisk utvikling i Dovre på 1800-talet, Oslo: Universitetet. (Hovedoppgave i historie - Universitetet i Oslo).
- Fåberg historielag (1981) Krig og okkupasjon 1940-1945, Lillehammer: Historielaget. (Fåberg og Lillehammer : et lokalskrift; 3).
- Figueiredo, Ivo de (1994) Nasjonal samling 1937-1940 : [en analyse av partiets politiske og ideologiske utvikling fra juli 1937 til april 1940, Oslo: [I. de Figueiredo]. (Hovedoppgave i historie - Universitetet i Oslo).
- Furre, Berge (1991) Vårt hundreår : norsk historie 1905-1990, Oslo: Samlaget.
- Hagen, Trond Ivan (1997) Fra kriseoppgjør til krigsoppgjør : Nasjonal samling i Tynset 1933-45, Oslo: Universitetet. (Hovedoppgave - Universitetet i Oslo).
- Hendriksen, Hans Erik (1972) Mennesker uten makt : en undersøkelse av Nasjonal Samling i tre østnorske kommuner 1933-1945, Bergen: Universitetet. (Hovedoppgave i historie - Universitetet i Bergen).
- Høidal, Oddvar K. (2002) Quisling : en studie i landssvik, Oslo: Orion.
- Hovdhaugen, Einar (1950) Gudbrandsdalen gjennom krigsåra 1940-1945, Otta: Gudbrandsdal historielag.
- Kjeldstadli, Knut (1992) Fortida er ikke hva den en gang var : en innføring i historiefaget, Oslo: Universitetsforlaget.
- Koshar, Rudy (1986) Social life, local politics and nazism : Marburg, 1880-1935, Chapel Hill, N.C.: University of North Carolina Press.
- Larsen, Stein Ugelvik, Myklebust, Jan Petter og Hagtvvet, Bernt (red.) (1980) Who were the fascists : social roots of European fascism, Bergen: Universitetsforlaget.

- Moren, Gudmund (1990) Dokka : brøtning og brøtningsfolk gjennom tidene, Dokka: Bokkomiteen.
- Moren, Gudmund (red.) (1983) Krise og konflikt : lokalhistoriske emner fra mellomkrigstida i Oppland fylke, Lillehammer: Oppland distriktshøgskole. (Skrifter; 39).
- Moren, Gudmund (1991) Mot vår egen tid : 1914-1980, Lillehammer: Thorsrud lokalhistorisk forlag. (Gausdal bygdehistorie; 5).
- Moren, G. (1991) Politikk og sosiale grupper i Gausdal 1916-1959. I: Marthinsen, Liv og Winge, Harald, (red.) s.134-148. Oslo: Norsk lokalhistorisk institutt. (Skrifter fra Norsk lokalhistorisk institutt; 25).
- Moren, Gudmund (1983) Sammenhengen mellom klassekampen på landsbygda og oppslutningen om Nasjonal samling. Historisk tidsskrift 62 (3) 287-303.
- Moren, G. (1982) Studiet av Nasjonal Samling på lokalplan. I: Fladby, Rolf og Pryser, Tore, (red.) s.44-55. Oslo: Norsk lokalhistorisk institutt. (Skrifter fra Norsk lokalhistorisk institutt; 12).
- Nerbøvik, Jostein (1991) Bønder i kamp : Bygdefolkets krisehjelp 1925-35, Oslo: Samlaget. (Avhandling (doktorgrad) - Universitetet i Trondheim).
- Nielsen, May-Brith Ohman (2001) Bondekamp om markedsrett : Senterpartiets historie 1920-1959, Oslo: Samlaget.
- Nielsen, May-Brith Ohman (1989) Trauste menn ved Svarvarnuten : en undersøkelse av årsakene til den store oppslutningen om nasjonal samling i Setesdal i årene 1933-1945, Bergen: Universitetet. (Hovedoppgave i historie - Universitetet i Bergen).
- Nøkleby, Berit (1990) Norge i krig : Nyordning (bind 2) I: Skodvin, Magne (red.) Norge i krig : fremmedåk og frihetskamp, Oslo: Aschehoug.
- Nordby, Trond (1991) Det moderne gjennombruddet i bondesamfunnet : Norge 1870-1920, Oslo: Universitetsforlaget.
- Olstad, Ivar (1969) Nyordningen av det kommunale styresettet 1940-41 : Oppland fylke, Oslo: Universitetet. (Hovedoppgave i historie - Universitetet i Oslo).
- Pryser, Tore og Nersten, Nils K. (1985) Norsk historie 1800-1870 : frå standssamfunn mot klassesamfunn, Oslo: Samlaget. (Samlagets høgskulebøker).
- Rovde, Olav (1995) I kamp for jamstilling 1896-1945 (bind 1), Norges Bondelags historie 1896-1996, Oslo: Landbruksforlaget.
- Sæland, Jon (1910) Nordre Gudbrandsdalen : beretning om en undersøkelsesreise, bekostet av Selskapet til emigrationens innskærkning, Kristiania: Grøndahl. (Mot emigrationen; 5).
- Skodvin, Magne (1962) Innstilling om landssvikoppgjøret, Oslo: Justis- og politidepartementet.
- Solum, Ragne Hilde (1997) "Felespillere og eiendomsbesittere" : en undersøkelse av årsakene

til den ulike oppslutningen om Nasjonal Samling i Øvre og Ytre Rendal 1933-1945, Oslo: Universitetet. (Hovedoppgave i historie - Universitetet i Oslo).

Ødegaard, N. (1918) Kristians Amt 1814-1914 : en kort oversigt, Kristiania: Grøndahl.

Årflot, Odd (1985) Soldat, april 1940, Oslo: Samlaget.

Aasland, Tertit (1961) Fra arbeiderorganisasjon til mellomparti : Det radikale folkepartis (Arbeiderdemokratenes) forhold til Venstre og sosialistene, Oslo: Universitetsforlaget. (Skrifter. Institutt for statsvitenskap; 2).